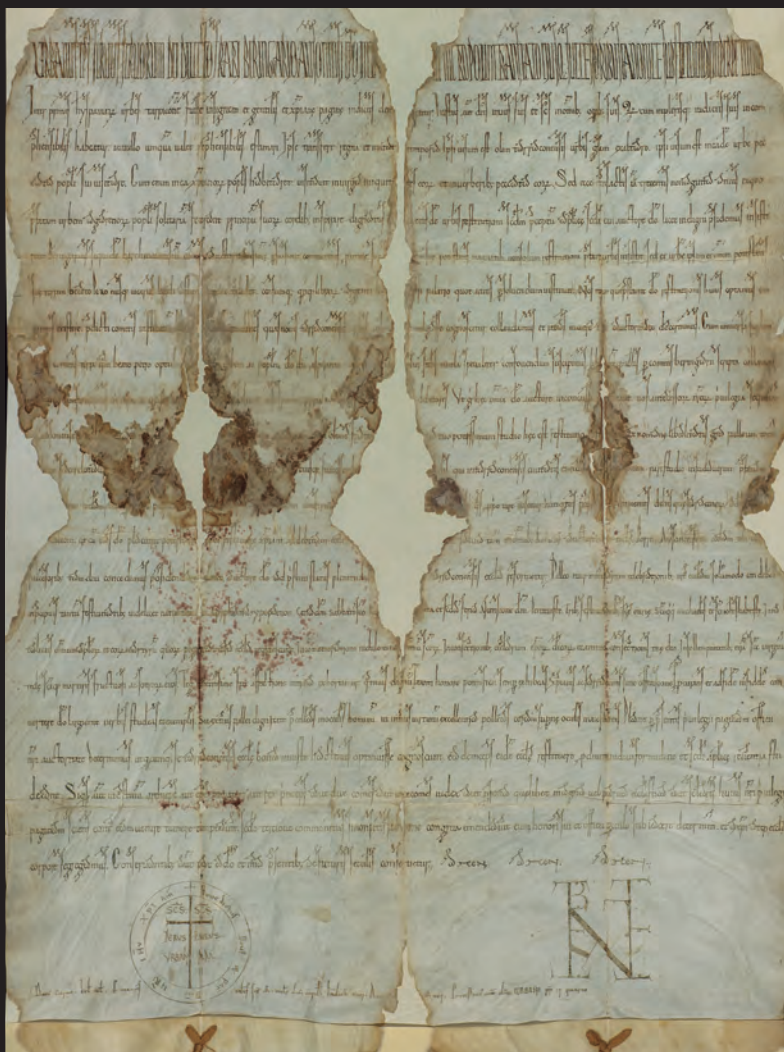

La repoblació del Camp de Tarragona

Estat de la qüestió

EZEQUIEL GORT JUANPERE · EDUARD JUNCOSA BONET
MONTSERRAT ROVIRA RAFECAS · JOSEP MARIA SANS TRAVÉ
LUCAS VILLEGAS-ARISTIZÁBAL · ANTONI VIRGILI COLET

Edició amb el suport de:

1a edició: juny de 2018

© Dels textos: els seus autors

© De la coordinació:

ARXIU HISTÒRIC ARXIDIOCESÀ DE TARRAGONA
C. de Sant Pau 2, 43003 Tarragona
Tel. 977 23 34 12 (Arquebisbat ext. 214)
arxiu.historic@arqtgn.cat
www.ahat.cat

© De l'edició:

SILVA EDITORIAL
C. Nou de Santa Tecla, 14, baixos · 43004 Tarragona
Tel. 977 24 88 83
nousilvaequips@gmail.com
www.silvaeditorial.com

Impressió: Ulzama

ISBN: 978-84-948318-9-8

Dipòsit Legal: T-594-2018

Tots els drets reservats.

LA REPOBLACIÓ DEL CAMP DE TARRAGONA

Estat de la qüestió

PRESENTACIÓ

Com tot arxiu la finalitat principal de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona és la conservació, restauració, catalogació, i actualment també la digitalització, dels fons documentals que custodia per tal de facilitar-ne l'accés i la consulta. Tanmateix, des de fa uns anys l'AHAT ofereix als seus investigadors i, al públic en general, diverses eines per tal d'ajudar-los a entendre, interpretar i treballar la documentació.

Per una banda, es vol apropar i facilitar al ciutadà l'accés a la documentació amb l'edició de fons documentals. Aquesta línia de publicacions es va iniciar amb el llibre *Memòria del setge i ocupació de Tarragona. La Guerra del Francès en els fons documentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona* (2012), i posteriorment s'han afegit dos títols més *De Rebus Gestis Ecclesiae. Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona (1734-1930)* (2014) i *Correspondència del Dr. Francesc d'Assis Vidal i Barraquer, cardenal arquebisbe de Tarragona amb Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)* (2015).

I per una altra part, des del 2006 l'AHAT ha organitzat diversos cursos, jornades i cicles de conferències amb la intenció d'apropar la història a totes aquelles persones interessades i al mateix temps, facilitar les eines necessàries per capbussar-se en la documentació.

La bona acollida que sempre han tingut les activitats que s'han ofert des de l'AHAT va empènyer a l'equip de l'arxiu ha organitzar l'any 2015 les I jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, primer arxiver diocesà. La intenció d'aquestes jornades era donar veu a diferents investigadors que s'ocupen d'una temàtica en concret per tal de que exposessin en quin punt es trobaven les línies d'investigació sobre aquella matèria.

El 18 i 19 de juny de l'any 2015 a l'aula de Santa Tecla del Centre Tarraconense El Seminari es van celebrar les I jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip sota el títol *La Repoblació del Camp de Tarragona. Estat de la qüestió* amb sis conferències, una taula rodona i per acabar una visita guiada al castell del Catllar.

La intenció d'aquestes jornades era acostar al gran públic la qüestió de la colonització del Camp de Tarragona, que encara avui té oberts molts interrogants, des d'una perspectiva històrica, objectiva i contrastada.

El Dr. Lucas Villegas-Aristizábal encetà les jornades amb la conferència "La influencia de las Cruzadas en la participación Normanda en la frontera del Ebro y el caso de Tarragona" on va presentar la repoblació de la ciutat i el Camp de Tarragona que dugué a terme el normand Robert d'Aguiló, no com a un fet aïllat, sinó com a una conseqüència de la Primera Creuada (1095-1099). Els papes Gregori VII i Urbà II van donar a la guerra santa un caràcter de penitència. Aquest darrer l'any 1095 va llençar una gran creuada contra els turcs per ajudar als cristians orientals concedint indulgències als participants. Davant el desig de la noblesa de la Península Ibèrica de participar-hi el papa va concedir les mateixes indulgències, que rebrien els que viatjaven a Terra Santa, per aquells que es quedessin a la Península Ibèrica defensant la frontera. En aquest context, el papa Urbà II incentivà al comte de Barcelona a restaurar la seu arquebisbal de Tarragona. Els papes Pasqual II i Calixte II promulgaren butlles que equiparaven el conflicte a la Península Ibèrica amb el de Terra Santa, convertint-la en un teatre legítim d'aquesta guerra contra l'islam, no només per als cristians peninsulars sinó també per a la resta de cristiandat.

Així, a les primeres dècades del segle XII un important nombre de cavallers normands, atrets per la idea de redempció i els rics botins que oferien les noves terres per conquerir i repoblar, participaren en la reconquesta del territori peninsular, sota la tutela de líders seculars. Aquest és el cas del normand Robert d'Aguiló, el qual, després de participar en diverses campanyes militars a Aragó, sota les ordres del rei Alfons I, fou nomenat governador del castell de Tudela (1124-1126). L'any 1128 es va traslladar a Tarragona cridat per l'arquebisbe de Tarragona Oleguer, que davant la impossibilitat de fer efectiva la restauració de la seu arquebisbal, va cedir a Robert d'Aguiló la ciutat i el Camp de Tarragona per tal d'expulsar als musulmans i repoblar el territori, donant-li el títol de príncep de Tarragona.

A continuació la conferència la “Participació del bisbe de Vic en la repoblació de Tarragona” de Mn. Josep M. Masnou Pratdesaba, arxiver encarregat de l’arxiu de la Cúria del bisbat de Vic, va centrar-se en la relació dels bisbes de Vic amb l’arquebisbat de Tarragona. Aquesta vincle començà el 971, quan el bisbe de Vic Ató i el comte Borrell obtenen del papa Joan XIII les butlles per les quals, mentre Tarragona no fos conquerida i la seva seu restaurada, els drets dels arquebisbes de Tarragona els conferia al bisbe de Vic. Aquest dret que tenien els bisbes de Vic sobre la seu de Tarragona fou el que utilitzà Berenguer Sunifred de Lluçà davant del papa Urbà II per sol·licitar el pal·li, i el papa amb la butlla Inter Primas (1091) va prometre atorgar-li un cop la ciutat i la seu arquebisbal de Tarragona fossin restaurada. Malgrat aquesta idea que, després de Berenguer Sunifred de Lluçà, l’obra restauradora de l’arquebisbat de Tarragona passà a mans del bisbe de Barcelona en la figura d’Oleguer, els bisbes de Vic encara seguien presents en tot el procés de colonització d’aquest territori. Així doncs, el bisbe Ramon Gaufred va assessorar Oleguer en el moment de cedir Tarragona al cavaller normand Robert d’Aguiló. Malauradament el text de la conferència de Mn. Masnou no el trobaran inclòs en aquest volum però poden escoltar la seva intervenció al canal de Youtube de l’AHAT, juntament amb la resta de ponències.

Amb la ponència “La forja i el desenvolupament del condomini de Tarragona” el Dr. Eduard Juncosa Bonet, professor de la Universitat Complutense de Madrid, va tractar la qüestió del consenyoriu de la ciutat de Tarragona que exercien per indivís els comtes-reis i l’arquebisbe. En un primer moment les dues parts van col·laborar però ben aviat van sorgir les primers tensions a l’intentar cadascuna d’elles exercir el control de la ciutat sense tenir en compte l’altre actor. L’origen del condomini el trobem en la donació que féu l’arquebisbe Oleguer a Robert Bordet, amb el consell favorable del comte Ramon Berenguer III, de la ciutat i el Camp de Tarragona. Aquest fet va generar un complexa superposició de dominis que s’intentà arranjar el 1149 amb un nou acord entre l’arquebisbe Bernat Tort i el comte Ramon Berenguer IV. Finalment, amb les concòrdies *Ad notitiam* (1151) i *Ad perennem* (1173), signades entre l’arquebisbe i el comte s’establien les bases

del règim de condomini de la ciutat de Tarragona. Malgrat aquestes acords l'exercici compartit de la jurisdicció va generar fortes tensions que derivaren en ocasions en episodis de violència.

Ezequiel Gort Juanpere, exdirector de l'Arxiu Municipal de Reus, amb la conferència "La colonització i la formació de les poblacions del Camp de Tarragona i el Priorat" exposà, de manera sintetitzada com anaren sorgint els primers nuclis de població en aquestes territoris. Malgrat la idea generalitzada que el Camp de Tarragona restà deshabitat fins a mitjans del segle XII quan s'inicia la colonització, va afirmar que, probablement, amb anterioritat, hi havia comunitats pageses, que al no estar sota el control feudal, i, per tant, no sotmeses al pagament de rendes, no generaven documentació. Per altra banda, en alguns documents posteriors d'infeudació s'esmenta aquests primers poblaments, el qual també queda palès en la toponímia, que en alguns casos suggereix una certa continuïtat de poblament. Un primer intent per colonitzar el Camp i la ciutat de Tarragona es va produir amb l'arquebisbe Oleguer i el cavaller normand Robert d'Aguiló però no va prosperar. Serà a la segona meitat del segle XII, amb la caiguda de Siurana (1153) a mans cristianes i, sota l'empenta feudal, que el procés de colonització tirarà endavant. Al Camp l'ocupació fou bàsicament d'hàbitat concentrat, aprofitant espais ja poblats i situant-se en espais adients, com ara prop de fonts, rieres i possibles cruïlles de camins. Molts d'aquests primers nuclis tenien una estructura inicial de pla regular a partir d'un o dos carrers. A la muntanya la colonització va ser un procés més lent per la presència, encara, de musulmans gairebé fins a finals del segle XII. En aquests sectors el repoblament va aprofitar assentaments musulmans per establir les noves comunitats cristianes.

La penúltima ponència "Reconquesta i repoblació a la Conca de Barberà (segles X-XII)" a càrrec del Dr. Josep Maria Sans i Travé, professor de la Facultat Antoni Gaudí, va girar entorn al procés de colonització d'aquest territori, estretament lligat amb el Camp de Tarragona. El principal impulsor de la repoblació d'aquest sector va ser el comte Ramon Berenguer IV, amb l'objectiu d'eixamplar el comtat de Barcelona cap a occident, situant la frontera a tocar

de l'Aragó. En alguns lloc ho féu ell directament i, en d'altres, a través de la col·laboració de nobles i d'institucions religioses, com fou el cas dels cistercencs a Poblet. Entre els nobles va destacar la tasca colonitzadora dels Cervera als quals els hi donà la contrada anomenada de Comalats, una llengua de terreny que anava des de Cervera fins al Tallat i Tarrés, amb la intenció de fixar la frontera mitjançant la construcció d'una línia de fortalises, que havien d'assegurar l'ocupació cristiana. Tot aquest procés, iniciat el 945 es consolidà a mitjans el segle XII amb l'impuls repoblador de Ramon Berenguer IV.

Finalment, el Dr. Antoni Virgili Colet, professor d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona, i Montserrat Rovira Rafecas, doctorand, van pronunciar la conferència "La colonització feudal del Camp de Tarragona: dels castra a les viles noves. Connexions amb Tortosa". El Dr. Virgili va analitzar i comparar els casos de conquesta i colonització de Tarragona i de Tortosa, que a grans trets foren processos semblants, però també amb notables diferències. Una característica dels dos episodis i, de qualsevol conquesta, fou la destrucció planificada d'una societat, en aquests cas la musulmana, i la substitució per una altra, construïda a través de la implantació de colons cristians procedents de les regions feudals. Per altra banda, les diferències entre la presa de Tarragona i Tortosa són importants. La principal era l'esforç militar i econòmic que va representar l'ocupació de Tortosa, mentre que el cas de Tarragona fou més senzill, al ser un territori gairebé despopulat i sense cap nucli musulmà fort que pogués oferir resistència.

Per la seva part, Montserrat Rovira va exposar l'estudi del cas del Milà, realitzat a partir dels registres documentals continguts a l'Índex Vell. El 1156, el comte Ramon Berenguer IV, l'arquebisbe Bernat Tort, i la muller del difunt Robert d'Aguiló, van donar a Sendret, canonge de la seu de Tarragona, el vilar dels Milans amb un casal de molins al riu Francolí. Aquesta donació, sense la participació de cap altre senyor feudal, significava que el territori no tenia un senyor encarregat de colonitzar-lo i, per altra banda, la presència d'un vilar podia indicar un poblament, el qual no estava sota cap control feudal. La presentació va continuar amb l'anàlisi dels registres per tal d'explicar l'evolució de la població i de l'espai

agrari al llarg dels segles XII i XIII. El Milà és un cas del nou model de colonització, en el qual els assentaments no s'estructuraven entorn a una xarxa de castells termenats, sinó que, l'enfortiment del poder comtal i la caiguda de Lleida i Tortosa va fer que la repoblació del Camp de Tarragona es portés a terme a través de la concessió de cartes de poblament, amb la creació d'una xarxa de viles noves.

Les jornades es van clausurar amb una taula rodona on van intervenir el Dr. Lucas Villegas-Aristizábal, el Dr. Josep Maria Sans i Travé, el Dr. Antoni Virgili Colet i Mn. Josep M. Masnou Prat-desaba, en la qual posaren sobre la taula els diversos punts de vista que cadascun d'ells tenia sobre aquest complex moment històric.

En el present llibre es recullen les conferències de les I jornades d'història Mn. Sanç Capdevila i Felip, esdevenint així un nova eina a l'abast dels investigadors. Tanmateix, el lector també les pot escoltar al canal de Youtube de l'AHAT on estan totes disponibles.

Cruzados normandos en la frontera del Ebro y el caso de Tarragona

LUCAS VILLEGAS-ARISTIZÁBAL

Queen's University: Bader International Study Centre

En las primeras décadas del siglo XII, un número significativo de normandos¹ se apuraron a alistarse en las campañas de conquista organizadas por los líderes seculares del noreste peninsular. La transformación teológica emprendida por Gregorio VII y continuada por su sucesor Urbano II había logrado transmutar la guerra santa en un acto de penitencia que conduciría a las huestes europeas a emprender lo que los historiadores actuales llaman la Primera Cruzada (1095-1099).² Los normandos como aventureros y peregrinos fueron atraídos como otros grupos por la idea de redención a través del conflicto para recuperar la tierra santa para la cristiandad. Del mismo modo los prelados empezaron desde el pontificado de Urbano II a equiparar la cruzada oriental con el conflicto ya existente contra los musulmanes en la Península ibérica.³ El primer monarca peninsular en utilizar esta

¹ El término “Normando” en castellano, es ambiguo en su significado según la Real Academia de la Lengua. Para la RAE los normandos son “Dicho de una persona: De los pueblos escandinavos que desde el siglo IX hicieron incursiones en varios países de Europa y se establecieron en algunos de ellos.” *Diccionario de la real academia de la lengua española*. Esta definición parece enfocarse en los vikingos que desde el siglo IX incursionaron en Europa los cuales eran paganos, tenían una sociedad tribal, y eran prácticamente analfabetos. Por otra parte, esta definición de la RAE a diferencia de la definición inglesa que separa a los vikingos de sus descendientes, también parece incluir a sus descendientes en el norte de Francia que desde el siglo X, se asentaron allí adoptando el cristianismo, la lengua Franca, el latín como lengua escrita, y las estructuras políticas, sociales y militares de los Francos. Estos dos grupos, aunque relacionados, son algo distintos por su religión, cultura, lengua y formas de hacer la guerra. Es de este segundo grupo que, aunque descendientes de los primeros y de sus madres francas, a los que este artículo se referirá de aquí en adelante.

² Joseph F. O’CALLAGHAN, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, ed. Penn, Philadelphia, 2003, pp. 1–22; Norman HOUSLEY, *Contesting the Crusades*, ed. Blackwell, Oxford, 2006, pp. 90–91; Thomas ASBRIDGE, *The Creation of the Principality of Antioch*, ed. Boydell Press, Woodbridge, 2000; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, “Norman and Anglo-Norman Interventions in the Iberian Wars of Reconquest before and after the First Crusade”, *Crusading and Pilgrimage in the Norman World*, Paul OLDFIELD (ed.) y Kathryn HURLOCK (ed.), ed. Boydell, Woodbridge, 2015, pp. 103–121.

³ Enrique FLÓREZ, *España sagrada*, Vol. 25, Madrid, 1773, pp. 116–117; O’CALLAGHAN, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, pp. 1–22; Norman HOUSLEY, *Contesting the Crusades*, ed. Blackwell, Oxford, 2006, pp. 90–91; Thomas ASBRIDGE, *The Creation of the Principality of Antioch*, ed. Boydell

nueva teología para atraer la nobleza transpirenaica fue Alfonso I de Aragón, que con su relación filial con los condes de Perche en la frontera normanda-franca, lograría atraer aparentemente un número significativo de francos y normandos liderados por los veteranos de la primera cruzada a tierra santa. El líder de este grupo fue el conocido Rotrón de Perche que con su hueste de normandos participó influido por esta nueva forma de penitencia en algunas de las conquistas en la Península Ibérica en las primeras décadas del siglo XII.⁴ Con él, entre otros, también vino el conocido y reputado restaurador de Tarragona, Robert Bordet (o de Aguiló como es más conocido en Cataluña), atraído entre otros por las promesas de remisión de pecados y de riqueza material que esta frontera ofrecía.⁵

Los normandos y la Cruzada

Los normandos ya se habían convertido desde antes de su participación en la Primera Cruzada, en uno de los grupos étnico culturales más importante militarmente de Europa, con sus con-

Press, Woodbridge, 2000; Derek LOMAX, *The Reconquest of Spain*, Longman, London, 1978, p. 59; John France, *The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom*, Rutledge, Abingdon, 2005, pp. 20-36.

⁴ Kathleen THOMPSON, *Power and Border Lordship in Medieval France: The County of Perche, 1000-1226*, ed. Royal Historical Society, London, 2002, p. 74; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, "Norman and Anglo-Norman Participation in the Iberian *Reconquista* c. 1018-1248", PhD Thesis, University of Nottingham, Nottingham, 2007, pp. 101-145. Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, "Norman and Anglo-Norman Interventions", pp. 103-121; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, "Spiritual and Material Rewards on the Christian-Muslim Frontier: Norman Crusaders in the Valley of the Ebro in the First Half of the Twelfth Century", *Medievalismo*, 27 (2017), pp. en prensa.

⁵ Lawrence MCCRANK, "Norman Crusader in the Catalan Reconquest: Robert Bordet and the Principality of Tarragona", *Journal of Medieval History*, 7:1 (1981), pp. 62-87; Eloy BENITO RUANO, "El principado de Tarragona", *Miscel·lània Ramon d'Abadal: estudis universitaris catalans*, ed. Estudis universitaris catalans, Barcelona, 1994, p. 110; Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, "Terminologia jurídica i dret comú a propòsit de Robert Bordet prínceps de Tarragona", *El Temps sota control. Homenatge F. Xavier Ricomà Vendrell*, ed. Diputació de Tarragona, Tarragona, 1997, pp. 358-360; VILLEGAS, "Norman and Anglo-Norman Participation", pp. 101-145.

quistas del sur de Italia, Sicilia e Inglaterra. Inclusive en la Península Ibérica algunos de sus miembros ya se habían entrometido desde principios del siglo XI, como las aventuras de Rogerio de Tosny en el condado de Barcelona durante el reinado del Conde Ramon Berenguer I y la intervención bélica de Roberto de Crispin en la conquista de la plaza fuerte de Barbastro en 1064.⁶ En ambos casos, estos normandos como sus compatriotas en el sur de Italia parecen haber sido atraídos por las promesas de riqueza que la frontera peninsular con el mundo islámico prometía. Ahora para la segunda mitad del siglo XI, la gradual injerencia de la orden monástica de Cluny y del papado reformado en los asuntos peninsulares empiezan a enmarcar el conflicto secular entre cristianos y musulmanes por el control territorial, en un encaje de guerra santa. Para los abades del monasterio borgoño de Cluny, las parias adquiridas por los reyes de Castilla y León Fernando I y su sucesor Alfonso VI, suplían financieramente sus gastos a través de su arreglo de vasallaje de estos monarcas con la institución eclesiástica.⁷ De esta forma indirectamente el monasterio se en-

⁶ Amatus of MONTECASSINO, *The history of the Normans*, trans. Prescott N. Dunbar, Boydell, Woodbridge, 2004, pp. 46-47; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, "Roger of Tosny's Adventures in the County of Barcelona," *Nottingham Medieval Studies* 52 (2008), pp. 4-16; Francisco GARCÍA FITZ Y FELICIANO NOVOA PORTELA, *Cruzados en la reconquista*, ed. Marcial Pons, Madrid, 2014, p. 57; Alberto FERREIRO, "The Siege of Barbastro, 1064-65: A Reassessment", *Journal of Medieval History*, 9:1 (1983), pp. 129-144; VILLEGAS, "Norman and Anglo-Norman Participation in the Iberian Reconquista", pp. 81-89.

⁷ Étienne DELARUELLE, "The Crusading Idea in the Cluniac Literature of the Eleventh Century", *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*, Norreen HUNT (ed.), Macmillan, London, 1971, pp. 209-210; Carl ERDMANN, *The Origins of the Idea of Crusade*, Marshall W. BALDWIN (trans.), Princeton University Press, Princeton, 1977, pp. 288-289; Vicente CANTARINO, "The Spanish Reconquest: A Cluniac Holy War against Islam?" *Islam and the Medieval West*, Khalil I. SEMAAN (ed.), ed. Albany, 1980, pp. 88-89; O'CALLAGHAN, *Reconquest and Crusade*, pp. 1-22; Carlos LALIENA CORBERA, "Larga stipendia et optima prædia: Les nobles francos en Aragon au service d'Alphonse le Batailleur", *Annales du Midi* 229 (2000), pp. 149-169; Jonathan RILEY-SMITH, *The Crusades, A Short History*, ed. Yale University Press, London, 2001, pp. 3-7; Marcus BULL, *Knightly Piety and the Lay Response to the First Crusade: The Limousin and Gascony, c. 970-c. 1130*, ed. Oxford University Press, Oxford, 1993, pp. 33-39; Marcus BULL, "Origins", *The Oxford History of the Crusades*, Jonathan RILEY-SMITH (ed.), ed. Oxford University Press, Oxford, 1999, pp.

riquece de la extorción que los reyes cristianos lograban extraer de sus débiles vasallos musulmanes. Al mismo tiempo la orden de Cluny expande su control de un número significativo de prioratos en los reinos y condados peninsulares especialmente en la ruta que en este tiempo empezaba a atraer un millar de peregrinos hacia el santuario de Santiago de Compostela. En este mismo tiempo la orden también fue dotada de monasterios en el condado de Normandía, donde su nobleza acostumbrada a sus conflictos internos, veía en la donación de tierras y edificios a la nueva institución como una forma de redimir sus pecados.⁸ Con este mismo propósito de redención, la iglesia romana en su programa de reforma también predicaba a estos normandos la necesidad de arrepentimiento y de penitencia a través del peregrinaje. Es posible entonces que estos peregrinos normandos se hayan enterado del conflicto peninsular contra los musulmanes no solo al visitar prioratos en sus tierras, sino en sus peregrinaciones al famoso santuario gallego.⁹

Cluny como gran propulsor de la gran reforma eclesiástica, ya desde principios del siglo había inspirado los movimientos de la “Paz de Dios” y de la “Tregua de Dios” que intentaban reducir la violencia entre cristianos que plagaba a la Europa occidental con la descentralización del poder político y el auge de pequeños señores que veían en la guerra no solo una forma de enriquecerse, sino también de vida en sí.¹⁰ El auge en este tiempo de una clase de soldado a caballo o *milites*, que le permitía a estos señores expandir su poder e influencia hacia que la Europa occidental y en especial Francia, Italia y el Imperio Romano-Germano se vie-

15–34; Herbert E. J. COWDREY, *Pope Gregory VII 1073–1085*, ed. Oxford University Press, Oxford, 1998, p. 468.

⁸ Dominique IOGNA-PRAT, *Order and Exclusion, Cluny and Christendom*, trans. G. R. EDWARDS, Cornell University Press, London, 2002, p. 71.

⁹ Otto K. WERCKMEISTER, “Cluny III and the Pilgrimage to Santiago de Compostela”, *Gesta* 27:1/2 (1988), pp. 103–112; Theresa MARTIN, “Recasting the Concept of the “Pilgrimage Church”: The Case of San Isidro de Leon”, *La Crónica* 32:2 (2008), p. 169; IOGNA-PRAT, *Order and Exclusion, Cluny and Christendom*, pp. 329–332.

¹⁰ IOGNA-PRAT, *Order and Exclusion, Cluny and Christendom*, p. 323–324; Herbert E. J. Cowdrey, “Cluny and the First Crusade”, *Revue Bénédictine* 83 (1973), pp. 285–311.

sen envueltos en una serie de pequeñas guerras entre señores que desde el punto de vista de la Iglesia iban en contra de su misión de salvación. Con esto en mente los abades de Cluny y los papas empiezan a buscar formas para reducir esta violencia y si no desviarla hacia los enemigos de la Cristiandad. Con esto en mente, empiezan a utilizar las ideas originalmente transmitidas por San Agustín sobre la “guerra justa” en su libro la *Ciudad de Dios* y que desde hacía tiempo los papas habían comenzado a utilizar para fomentar la participación de contingentes contra los musulmanes en la Península Itálica, en otros teatros de conflicto. Con la noción, entendida por los papas que una participación armada en contra de los musulmanes no era pecado sino un acto de fe inspirado por Dios, los jerarcas de la iglesia intentaban desviar la belicosidad de la nobleza occidental hacia la guerra en las fronteras de la cristiandad. Ejemplos de esto se dan durante el pontificado de Alejandro II quien insta al normando Roberto Guiscardo a conquistar a Sicilia de las manos de sus líderes musulmanes con promesas de redención.¹¹ De esta forma la nobleza normanda empieza a través de su conexión con Cluny y con el papado a ver el conflicto peninsular como parte de esta empresa dirigida por el papa.

En el año 1095, cuando el Papa Urbano II llama a los fieles de la Europa occidental a lanzar una gran cruzada en contra de los turcos, para ayudar a los cristianos orientales, la Península Ibérica vuelve a tener un sentido en este nuevo conflicto que promete indulgencias a sus participantes, como si estuviesen en un gran peregrinaje. La nobleza ibérica también atraída por esta promesa de redención intenta participar, pero el Papa Urbano II les ruega a través de cartas que se queden en sus tierras y defiendan la frontera peninsular. Para incentivar esta posición, el papa les promete las mismas indulgencias que recibieron los cruzados que viajaban a tierra santa a aquellos que se quedaran defendiendo sus tierras. Es en este contexto que, por ejemplo, esta papa incentiva a la nobleza local y en especial al conde de Barcelona a restaurar la sede

¹¹ Geoffrey MALATERRA, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and his brother Duke Robert Guiscard*, trans. Kenneth Baxter WOLF, University of Michigan, Ann Arbor, 2005, p. 111; Charles M. STANTON, *Norman naval operations in the Mediterranean*, Boydell, Woodbridge, 2011, pp. 33-34.

del arzobispado de Tarragona a través de una campaña militar.

¹² Luego con el gran suceso que fue la conquista de Jerusalén en 1099, este nuevo conflicto religioso que ofrece a sus participantes no sólo riqueza material sino espiritual sigue atrayendo a cientos de participantes hacia tierra santa. Por esto, otros papas como Páscual II y Calixto II crean bulas que equiparan el conflicto peninsular con el oriental, y de esta forma convierten a la Península Ibérica en un teatro legítimo de esta nueva guerra penitenciaria, no solo para los cristianos de esta zona, sino para el resto de la cristiandad.¹³

Orígenes de Rotrón de Perche

El primer normando en tomar partido en una expedición a la frontera peninsular con esta promesa pontificia de remisión de pecados fue Rotrón de Perche. Este vizconde normando, era el hijo mayor de Godofredo de Mangne un vizconde del territorio de Perche en la frontera entre el Île de France y Normandía y su esposa Beatriz de Roucy, hermana mayor del conde borgoño Ebles de Roucy.¹⁴ Ebles, el tío materno de Rotrón había planea-

¹² Pope Urban II, 'Letter to the Counts of Besalú, Empúries, Rousillon and Cerdeña', en *The First Crusade*, ed. E. PETERS, Penn, Pennsylvania, 1998, pp. 45-46; Jonathan RILEY-SMITH y Louise RILEY-SMITH, *The Crusades idea and Reality*, Hodder Arnold, London, 1981, p. 40.

¹³ "Omnibus enim in hac expeditione constanter militabus eamdem peccatorum remissionem, quam Orientalis Ecclesiae deffensoribus facimus, apostolica auctoritate et concessa nobis divinitus potestate, benigne concedimus". Enrique FLOREZ, *España Sagrada*, 25, ed. Rafael LAZCANO, Madrid, 2007, p. 227; William J. PURKIS, *Crusading spirituality in the Holy Land and Iberia c.1095-c.1187*, Boydell Press, Woodbridge, 2008, p. 129; Carllricard BRÜHL (ed.), *Codex diplomaticus regni Siciliae: Roger II. Regis diplomata latina (Serie I)*, 2:1 ed. Köln, Würzburg, 1987, doc. 9; David PORRINAS GONZÁLEZ, "Guerra santa y cruzada en la literatura del Occidente peninsular medieval (siglos XI-XIII)", en *Orígenes y desarrollo de la guerra santa, en la península ibérica: Palabras e imágenes para una legitimación (siglos X-XIV)*, ed. Carlos DE AYALA MARTÍNEZ, Patrick HENRIET y J. Santiago PALACIOS ONTALVA, Casa Velásquez, Madrid, 2016, p. 75.

¹⁴ Oliver de BEAUNE, Visconde de Romanet, *Géographie du Perche et chronologie de ses comtés, suivies de pièces justificatives, formant le cartulaire de cette province*, Montagne, 1902, pp. 48-51; THOMPSON, *Power and Border*

do y quizás emprendido una expedición con inspiración religiosa hacia la Península Ibérica organizada por el Papa Gregorio VII, alrededor del año 1073, como atestiguan un par de cartas pontificias que sobreviven en el archivo secreto del Vaticano.¹⁵ Aunque esta empresa tuvo pocos resultados tangibles, ayudó a crear una conexión filial entre esta familia y la casa real navarroaragonesa, cuando Ebles logró crear una alianza matrimonial entre el monarca aragonés Sancho Ramírez y su hija Felicia de Roucy.¹⁶ Esta relación hizo a Rotrón primo de ambos Pedro I y Alfonso I de Aragón y Navarra, algo que probablemente ayudó a este normando a decidirse a ir a la frontera del Ebro en vez de ir a otra zona de la península.

Rotrón también era un veterano de la Primera Cruzada a Tierra Santa según el poema de Antioquía y la *crónica de Guillermo de Tiro*.¹⁷ Este normando había partido hacia Tierra Santa, según parece como vasallo del duque Roberto Cartuso de Normandía (hijo mayor de Guillermo el Conquistador), y quizás inspirado por la nueva teología de cruzada o por su hambre de aventura. A pesar de su valentía en los asedios de Nicea y Antioquía, ates-

Lordship, pp. 54-85; Kathleen THOMSON, "The Formation of the County of Perche: The Rise and Fall of the House of Gouet", *Family Trees and the Roots of Politics: The Prosopography of Britain and France from the Tenth to Twelfth Century*, K.S.B. Keats ROHAN (ed.), ed. Boydell, Woodbridge, 1997, pp. 299-335.

¹⁵ Estado Vaticano, Archivio segreto vaticano, Registrum vaticanum 2, lib. 1, lit. 6 et 7, fos. 3v-5r; Erich CASPAR, *Das register Gregors VII (Monumenta Germaniae historica): Epsistolae selectae*, Vol. 2/1, Berlin, 1922, pp. 8-12; Ephraim EMERTON, *The correspondence of Pope Gregory VII: Selected letters from the registrum*, Columbia University Press, New York, 1932, pp. 4-7; Herbert COWDREY (trans.), *The register of Pope Gregory VII*, Oxford University Press, Oxford, 2002, pp. 5-9.

¹⁶ Verónica ABENZA, "El Díptic de Jaca i la reina Felicia de Roucy", *Quaderns dels Seminaris de Besalú* 2 (2014), p. 48; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, "Gregory VII thoughts of Holy War in Iberia in 1073 as preamble of the Idea of Crusade", *Medieval History Journal* 20:1 (2018), en prensa.

¹⁷ *La chanson d'Antioche*, Suzanne DUPARC-QUIOC (ed.), ed. Librairie orientaliste Paul, Paris, 1978, lin., 2023, 2816, 2929, 3506, 3622, 4695, 6131, 8990; Guillaume DE TYR, *Chronique*, ed. R.B.C. HUYGENS, H.E. MAYER y G. Rösch, Cahiers de civilisation médiévale, Turnholt, 1986, pp. 138-139, 191-192, 329-333.

tiguada en estas fuentes narrativas, este noble normando no se queda en Tierra Santa para adquirir tierras, sino que regresa después de la conquista de Jerusalén a su condado de origen con el título de conde.¹⁸ Quizás la decisión demuestra que este normando no estaba interesado en la riqueza material, prefería lo espiritual que esta hazaña prometía como muchos de sus compañeros que regresaron a sus lugares de origen con poco a parte de la fama adquirida por sobrevivir tan difícil y costosa aventura. El título de conde que empieza a utilizar después de su regreso, de acuerdo a Kathleen Thompson demuestra que su participación en la cruzada oriental al menos si le había incrementado su prestigio local.¹⁹ Algo, que como veremos, le pudo servir para reclutar un número de seguidores en sus acciones militares futuras en la frontera peninsular.

Rotrón en su retorno a Perche tomó partido por el rey Enrique I de Inglaterra en el conflicto sobre el dominio de Normandía que este monarca emprendió contra su ilustre hermano Roberto Cartuso por la posesión de ambas Inglaterra como el ducado. Gracias a que el monarca inglés sale victorioso de esta disputa al capturar a su hermano después de invadir su ducado, Rotrón es recompensado. El monarca inglés le da en matrimonio una de sus hijas ilegítimas con un dote substancial. Rotrón de esta forma adquiere más tierras en Inglaterra y se convierte en uno de los nobles más cercanos al régimen.²⁰ Esto hace que su posición en las primeras dos décadas del siglo XII sea relativamente segura para poder ausentarse por períodos de tiempo. Algo que quizás le dé algo de credibilidad a su supuesto primer intento de incursionar en la frontera del Ebro que el cronista anglo-normando Orderico Vitalis menciona en su famoso texto. De acuerdo a este monje de la abadía de Saint-Évroult en Normandía y contemporáneo de Rotrón, este noble tuvo un intento de participar en la frontera del Ebro *circa* 1105.²¹ Algunos historiadores modernos, como lo ha

¹⁸ THOMPSON, *Power and Border Lordship*, p. 52.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Judith A. GREEN, *Henry I, King of England and Duke of Normandy*, ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 80.

²¹ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, trans. Marjorie CHIBNAL, Oxford University Press, Oxford, 1981, pp. 397-401; Nick WEBBER, *The*

demostrado Nelson, dudan sobre la veracidad de tal aventura por la ausencia de fuentes peninsulares que corroboren esta información. Según el cronista anglo-normando, que su lengua defrauda con su parcialidad hacia los normandos, Rotrón en esta aventura fue despojado de su justa recompensa por el monarca aragonés que intentó traicionar a su aliado. Es posible, si la fecha de 1104/5 definida por Chibnal y Nelson es real, que a la llegada de la hueste de francos y normandos, los aragoneses tuvieran una tregua con los almorávides o con el Taifa de Zaragoza que hacía inconveniente la llegada de estos grupos con intenciones de atacar a los musulmanes peninsulares.²² La otra posibilidad es que llegaron en el momento en que Alfonso I acababa de heredar el trono de su hermano y no estaba en posición de iniciar una expedición contra los musulmanes, y por esto no pudo recompensar en este episodio a los normandos. La llegada de un grupo de cruzados transpirenaicos en un momento inoportuno para los monarcas ibéricos es algo que ya había sucedido en el pasado y que podría crear alguna hostilidad entre ambos grupos, cuando los ibéricos les devolvían a sus lugares de origen, sin tener ningún enfrentamiento importante con los musulmanes.²³

Esta versión de los hechos, tiene alguna similitud con el final de la aventura de Rogelio de Tosny en el condado de Barcelona a principios del siglo XI. Según Ademar de Chabannes el Normando había sido traicionado por los hispanos al final de sus hazañas y esto lo había forzado a retornar a Normandía con muy poco. Esta versión, combinada con la popular historia narrada en el *Chanson de Geste* de Roldán, mostraba a los cristianos peninsulares como poco fiables y con tendencia de traición contra sus aliados transpirenaicos. Similarmente durante este período los cronistas francos empezaron a popularizar la idea de que Carlomagno había reconquistado a toda la Península Ibérica y que los

Evolution of the Norman Identity ed. Boydell, Woodbridge, 2005, pp. 142-147; Emily ALBU, *The Normans in their Histories: Propaganda, Myth and Subversion*, ed. Boydell, Oxford, 2001, pp. 180-213.

²² Lynn NELSON, "Rotrou of Perche and the Aragonese Reconquest", *Traditio*, 26 (1970), pp. 113-133

²³ Javier ZABALO, "Tercera Parte: Navarra", *Historia de España*, 6, dir. Manuel TUÑÓN DE LARA, Editorial Labor, Barcelona, 1980, p. 373.

cristianos peninsulares en forma de traición la habían vuelto a perder a los musulmanes.²⁴ Es posible que Orderico influenciado por estas creencias y su antagonismo hacia Alfonso el batallador en especial, haya fabricado la versión sobre la traición, ya que Rotrón retornó al servicio de su primo en la década del 1120 como lo atestigua no solo este cronista sino una serie de cartas de repoblación que sobreviven en los archivos municipales y eclesiásticos de varias poblaciones del Valle del Ebro desde Zaragoza hasta Corella y en Pamplona.²⁵

Rotrón en el Valle del Ebro

Por estos documentos sabemos que Rotrón definitivamente estaba en la Península Ibérica a principios del año 1123, cuando dona un solar a uno de sus vasallos, probablemente un normando llamado Sabino.²⁶ Rotrón como conde y señor parece haber llegado a la Península como nos informa Orderico, inspirado por promesas de recompensa territorial pero también con la esperanza de redención de pecados. Rotrón a pesar de recibir recompensa material por su alianza con el monarca inglés en el año 1120, sufrió como su suegro una tragedia personal con el naufragio del

²⁴ Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, “Roger of Tosny’s Adventures in the County of Barcelona”, *Nottingham Medieval Studies* 52 (2008), pp. 4-16; GARCÍA FITZ y NOVOA PORTELA, *Cruzados*, p. 57; Georges PONS, “Adémar de Chabannes et l’Espagne”, *Aquitaine-Espagne VIIIe-XIIIe siècle*, Philippe Sénac (ed.), ed. Centre d’études supérieures de civilisation médiévale, Poitiers, 2001, pp. 69-82; *Medieval History Writing and Crusading Ideology*, Tuomas M. S. LEHTONEN (ed.), Kurt Villads JENSEN (ed.), Janne MALKKI (ed.) Katja RITARI (ed.), y Pascal BURESI (ed.), ed. Finnish Literature Society, Helsinki 2005; Peter LINEHAN, *Spain 1157-1300, A Partible Inheritance*, ed. Wiley-Blackwell, Oxford, 2008, p. 4.

²⁵ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 398-401; Lucas VILLEGAS-ARISTIZÁBAL, “Anglo-Norman Intervention in the Conquest and Settlement of Tortosa, 1148-1180”, *Crusades*, 8 (2009), docs. 2-13, 15, 17, 24, 25, 31; Antoni VIRGILI COLET, “Angli cum multis aliis alienigenis: crusade settlers in Tortosa (second half of the twelfth century)”, *Journal of Medieval History* 35 (2009), pp. 297-300.

²⁶ Jaime M. LACARRA, “Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro”, en *Estudios de la edad media de la corona de Aragón*, Vol. 2, CSIC, Zaragoza, 1946, doc. 308.

‘navío blanco’ en el cruce del canal de la Mancha. En este navío se encontraban no solo el príncipe heredero a la corona inglesa sino su hermana media y esposa de Rotrón, Matilde FitzRoy. La pérdida de su esposa dejaba al noble normando en una posición difícil con respecto a su señor y exsuegro el Rey Enrique I, al tener que demostrar su lealtad a pesar de la pérdida de su relación conyugal en un momento en que el monarca había también perdido en el desastre a su único hijo varón legítimo. Esta situación dejaba a Enrique I en una posición política débil y creaba un clima de incertidumbre en los territorios normandos de Inglaterra y Normandía con respecto a la sucesión de la dinastía.²⁷ En este clima, y con la opción de ausentarse para hacer penitencia en las fronteras de la cristiandad mientras las cosas se arreglaban, Rotrón quizás tomó la decisión de viajar a ayudar a su primo en la frontera del Ebro. En este mismo año antes de abril, el Papa Calixto durante el primer Concilio Laterán exhortó a los cristianos occidentales a ayudar a los cristianos ibéricos a despojarse del yugo almorávide con promesas de remisión de pecados equivalentes a las prometidas aquellos que se dirigían a Tierra Santa.²⁸ Junto a esto, está el hecho de que Rotrón como veterano de la primera cruzada, ya estaba inclinado a buscar recompensa divina a través de esta nueva forma de guerra penitenciaria. Con todo esto, más los pedidos de ayuda que Orderico menciona expuestos por su primo Alfonso I de Aragón tras las conquistas de Zaragoza (1118) y Tudela (1119), y quizás por los prelados peninsulares como Oleguer, arzobispo de Tarragona, que Rotrón tomó su decisión de viajar a la frontera del Ebro.

Para conseguir sus objetivos militares en la frontera, consiguió que un número de seguidores normandos lo acompañaran. Entre estos se encuentran según las fuentes documentales y la crónica de Orderico: Silvestre de Saint Calais, Reginald of Bailleul, Roger de Falais, Geoffrey de Argentan, Algorín de Sechrouvre, Robert de Judas, Walter de Guidvilla, y Robert Bordet.²⁹ De estos los mejor documentados son los dos últimos, que según veremos pudie-

²⁷ GREEN, *Henry I*, pp. 168-189; C. Warren HOLLISTER, *Henry I*, Yale University Press, London, 2001, pp. 280-281.

²⁸ PURKIS, *Crusading Spirituality*, p. 129.

²⁹ VILLEGAS, “Spiritual and Material Rewards”, pp. en prensa.

ron alcanzar un buen número de adquisiciones y que al mismo tiempo pudieron haber tomado partido en la expedición de Rotrón por razones similares. Por otro lado, según Orderico Silvestre de Saint Calais y Reginald of Bailleul retornaron a Normandía después de sus aventuras de cruzada en la frontera, y por lo tanto pudieron ser parcialmente una de las fuentes de lo sucedido para el monje normando.³⁰ También, el hecho de que este par no se hubiese quedado a poblar la frontera como los otros puede ser un indicativo de que como Rotrón en su aventura levantina, estos estaban más interesados en su remisión de pecados que la adquisición de tierras lejanas. Esto demuestra que para grupos de caballeros normandos la frontera ibérica les proporcionaba una oportunidad para lograr las indulgencias prometidas a los cruzados orientales con un costo menor ya que la distancia era substancialmente más corta. En virtud de esta realidad geográfica era más fácil viajar a la Península que a la Tierra Santa, para estos nobles de bajo rango que no tenían a su disposición grandes feudos que les podrían ayudar a financiar tan costoso y arriesgado viaje a tierras desconocidas. Con la equiparación pontificia del conflicto peninsular era posible entonces ganar la fortuna espiritual y quizás material que esta guerra consagraba, a un costo menor y proporcional a sus recursos materiales.

Orígenes de Robert Bordet

Como se ha dicho antes, aunque muchos de los otros son mencionados en la documentación como testigos, Robert Bordet y Walter Guidvilla son los que más aparecen en posiciones de poder. De estos dos con sentido al título de esta pieza, Robert es el más significativo por su adquisición del principado de Tarragona. Robert, nos cuenta Orderico, era original de Cullei actualmente Rabodanges en Eure, Normandía.³¹ La familia Bordet aparece también en el Libro Domesday (la gran obra que censó a Inglaterra bajo órdenes de Guillermo el Conquistador), el cual nos informa que se asentaron en la provincia inglesa de Leicestershire después

³⁰ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, vol. 6, pp. 400-403.

³¹ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, vol. 6, pp. 402-403.

de la invasión normanda de 1066.³² Esta fuente también nos informa que tanto en Inglaterra como en Normandía, eran vasallos de los Grandmesnil, una familia muy poderosa que logró adquirir gran cantidad de tierras tras la conquista normanda de Inglaterra (1066) gracias a su afinidad con el rey Guillermo I. Desde otro ángulo, el cartulario del priorato de Burton Lazars de la orden de San Lázaro (1135/8), tiene un número de documentos de donaciones de esta familia a la orden, atestiguando su conexión con esta orden de orígenes levantinos.³³ También en un documento que sobrevive en este cartulario un tal Robert Bordet donó tierras al priorato de Kirby en la provincia de Warwickshire adyacente a Leicestershire, para su fundación.³⁴ Este Robert no pudo ser el mismo, por la distancia temporal, del que empieza a aparecer en la documentación navarroaragonesa de los años 1120, sino quizás su padre o su abuelo. De todas formas, esto hace evidente que su familia tuvo no solo conexiones con Normandía, sino que también con Inglaterra y estaba predispuesta a buscar remisión de pecados a través de donaciones a la iglesia. Algo que seguramente, los hacía parciales a las promesas espirituales ofrecidas por el clero para esta empresa bélica.

Aunque es más probable como Orderico nos informa, que como local de Cullei, el Robert que fue a luchar en la cruzada peninsular, pertenecía a un brazo de la familia que se quedó en Normandía después de la conquista de Inglaterra.³⁵ Si este fuera el caso, se explicaría por qué Orderico estaba tan bien informado sobre este relativamente humilde normando, ya que el monje vivió como ya se ha dicho en la abadía normanda de Saint-Évroult, la cual estaba conectada con esta localidad. La villa de Cullei fue entregada como feudo por Hugo de Grandmesnil a la abadía a finales del siglo XI y en tiempos de nuestro Robert Bordet mantenía este status como feudo eclesiástico, una situación similar a la

³² National Archives, Kew, Reino Unido, *Domesday Book*, Folio 232v.

³³ Terry BOURNE y David MARCOMBE eds., *The Burton Lazars Cartulary: A Medieval Leicestershire Estate*, ed. University of Nottingham, Nottingham, 1992, pp. 19, 21, 44-6, 67, 73.

³⁴ William DUGDALE, *Monasticon Anglicanum*, vol. 1, T.G. March, London, 1815, p. 562.

³⁵ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, vol. 6, pp. 402-403.

que Robert adquirió cuando se convirtió en príncipe de Tarragona.³⁶ En tiempos de nuestro Robert el señor que le rendía homenaje a la abadía era un tal Simón de Cullei que probablemente era un allegado del cruzado. De todas formas, el hecho de que Robert hubiese partido de Cullei y que por lo tanto estuviera al tanto de la relación de su lugar de origen con el monasterio también nos indica por qué este estuvo dispuesto a recibir el principado de Tarragona como feudo eclesiástico. Por otra parte, el hecho de que a pesar de todo el Robert Bordet que terminó siendo príncipe de Tarragona no aparece en ningún documento normando de la época puede sugerir que era un segundo o tercer hijo de uno de los caballeros de este Simón de Cullei o de otro señor local y que por lo tanto no tenía una posición económica muy segura, estaba más dispuesto a jugarse su suerte en la expedición organizada por Rotrón.

Como se ha dicho, aunque las expediciones de cruzada eran mucho más arriesgadas y costosas para sus participantes que las locales, esto no las hacían del todo poco atractivas para algunos jóvenes nobles que tenían pocas oportunidades de fortuna en su lugar de origen al no ser los primogénitos.³⁷ Esta circunstancia era más evidente aún en el ducado de Normandía donde la ley de progenitura estaba muy establecida.³⁸ En una sociedad basada en la guerra y en donde la *Chanson de Geste*, había creado desde antes de la sacralización del conflicto contra los musulmanes la idea de que la lucha contra el infiel era gloriosa, esto ya le daba un atractivo especial a pesar del costo y riesgos ya conocidos. Es por esto que cuando Rotrón probablemente buscó reclutar huestes

³⁶ Charles Homer HASKINS, *Norman Institutions*, ed. Oxford University Press, Oxford, 1918, p. 11; Marjorie CHIBNAL, "Military Service in Normandy before 1066", en *Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organisation and Warfare*, M. J. STRICKLAND (ed.), ed. Boydell, London, 2000, pp. 31-37.

³⁷ C. Warren HOLLISTER, *Medieval Europe: A short history*, McGraw-Hill, New York, 1994, pp. 183-182; David BATES, *Normandy Before 1066*, Longman, London, 1982, p. 106; John FRANCE, *The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom, 1000-1714*, Rutledge, London, 2005, p. 11.

³⁸ BATES, *Normandy Before 1066*, p. 243; Lucien MUSSET, 'Aux origines d'une classe dirigeante: les Tosny, grands barons Normands du Xe au XIIIe siècle', *Francia* 5 (1977), pp. 51-53.

para su expedición, pudo atraer a este tipo de guerrero, que sin su ayuda financiera le hubiese sido muy difícil participar en tal empresa.

Orderico también nos informa que el Robert Bordet estaba casado con Sibila la hija de Guillermo de Chèvre (o “La cabra”), que era un noble que el *Libro Domesday* nos informa que se asentó en la provincia inglesa de Sumerset (cerca de Londres).³⁹ Historiadores catalanes como Miret i Sans a veces han sugerido que esta Sibila era la misma persona que aparece como esposa suya en la documentación tardía de su reinado como príncipe que esta llama Agnes.⁴⁰ Pero esto es improbable, ya que Orderico no nos hubiese informado tanto sobre ella si no hubiese sido de linaje normando. Este monje de familia anglonormanda, aunque relativamente confiable como ya se ha dicho, tiene una visión algo sesgada en pro de los normandos. Más aún, estaría poco interesado en describirnos su linaje si ella fuese hija de un noble de poco rango catalán. Por esta razón, es más probable que Robert hubiera tenido dos esposas durante su vida en la Península Ibérica. La primera que viajó con él en su primera incursión, o vino luego a vivir en Tarragona cuando el normando adquirió el principado. Esta entonces sería la Sibila mencionada por Orderico y que probablemente murió en la primera década del principado. Y una segunda esposa Agnes, que probablemente sí era de orígenes locales, es la que aparece en la documentación catalana.⁴¹

Orígenes de Walter Guidvilla

Por otra parte, tenemos a Walter Guidvilla, quien, aunque menos importante en sus adquisiciones que Rotrón o Robert, parece haber estado conectado con Robert desde sus orígenes en Nor-

³⁹ Pierre BOUET, “La Conquête”, en *Les Normands en Méditerranée*, eds. Pierre BOUET y François NEVEUX, Presses universitaires de Caen, Caen, 1994, pp. 12-13; FRANCE, *The Crusades*, p. 27.

⁴⁰ Joaquim MIRET I SANS, “La familia de Robert Bordet, el restaurador de Tarragona”, *Segundo congreso de historia de la corona de Aragón: actas y memorias*, Vol. 1, Huesca, 1922, p. 54.

⁴¹ VILLEGAS, “Norman and Anglo-Norman Participation”, pp. 114-115.

mandía. Este como su apellido nos indica debió de pertenecer a la familia Guidvilla o Woodville, era originaria como los Bordet de la región de Eure en Normandía, y que se asentaron después de la conquista normanda de Inglaterra, en la provincia inglesa de Yorkshire.⁴² Similar a la familia de Robert, eran vasallos de los Grandmesnils por sus posesiones en ambas Inglaterra como Normandía y por lo tanto es probable que ambas familias se conocieran desde el ducado. El señor de los Grandmesniles en tiempos de la Primera Cruzada fue Ivo de Grandmesniles quien, según Orderico y otros cronistas de la época desarrolló una reputación de cobarde que seguramente impactó en sus vasallos por conexión. Según cuentan, Ivo durante el asedio a que los cruzados fueron víctimas en Antioquia, después de un año, decidió junto con el famoso Esteban de Blois descolgarse por una soga de las murallas y huir de la ciudad.⁴³ Rotrón, como se ha comentado, en contraste se destacó en este mismo evento por su gallardía. Por esto es posible que Walter como Robert, inspirados por la reputación del conde de Perche y con ganas de limpiar cualquier tipo de mancha que pudieran tener sus familias por su conexión con los Grandmesniles, decidió partir hacia las tierras del rey de Aragón.⁴⁴ También es evidente, como se ve más adelante en este capítulo, que Walter logró conseguir predios como recompensa por sus acciones en esta frontera.

Los normandos en el Ebro

Como se ha dicho, Rotrón, según las fuentes sobrevivientes, debió de llegar a ayudar a su primo, el famoso Alfonso el Batallador, rey de Aragón y Navarra, a principios del año 1123 o finales de

⁴² Diana E. GREENWAY, *Charters of the Honour of Mowbray*, ed. Oxford University Press, Oxford, 1972, p. xxxiv note 1; Carlos LALIENA CORBER, “Larga stipendia et optima prædia: Les nobles francos en Aragon au service d’Alphonse el batailleur”, *Annales du Midi* 112 (2000), pp. 161-165.

⁴³ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, vol. 5, pp. 97-99; Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, vol. 6, p. 19.

⁴⁴ William M. AIRD, “May others, whose names I do not know fled with them’: Norman Courage and Cowardice on the First Crusade”, *Crusading and Pilgrimage in the Norman World*, Paul OLDFIELD (ed.) y Kathryn HURLOCK (ed.), ed. Boydell, Woodbridge, 2015, pp. 28-29.

1122. Si es así, como otros lo han mencionado es improbable que hubiese participado como dicen ciertas fuentes posteriores ibéricas en la toma de Zaragoza o Tudela.⁴⁵ De todas formas, la documentación sobre donaciones y privilegios dice que Alfonso le recompensó por su contribución con tierras y casas en la ciudad de Zaragoza. Desgraciadamente la documentación sobreviviente no nos dice porque Rotrón recibió tantas tierras, desde el momento que llegó al servicio de su primo. Orderico por otro lado, explica que fue por razón de la traición cometida contra sus normandos, que el rey arrepentido les dio tierras.⁴⁶ Es más probable que los predios hayan sido entregados a Rotrón para garantizar su participación en expediciones futuras y la posible defensa de estas plazas expuestas a un contraataque de los almorávides. Con recursos humanos reducidos el rey suponía que con la entrega de tierras a Rotrón y sus seguidores incentivaría la repoblación de una zona expuesta a posibles razias futuras. Los normandos con su fama ya adquirida de guerreros le ofrecían a los repobladores cristianos un nivel de seguridad. Quizás la conocida situación creada por los normandos después de su conquista de Sicilia, le daba a las poblaciones judía y musulmana cierto nivel de certeza que estos nuevos señores les protegerían como sucedía al mismo tiempo en la isla mediterránea donde Rogerio II le permitía a estos grupos cierto nivel de amparo.⁴⁷

Alfonso le entregó a Rotrón el dominio de la ciudad de Tudela, la cual quedó en manos de su seguidor normando Robert Bordet, como alcaide desde 1124. Según la documentación esta fue la primera vez que este apareció en la Península Ibérica indicando que su posición era de confianza para Rotrón y quizás para Alfonso. Como resultado de estas adquisiciones, según Orderico,

⁴⁵ Rodrigo JIMENEZ DE RADA, *Historia de los hechos de España*, trad. Juan Fernández Valverde, Alianza Universidad, Madrid, 1989, p. 173.

⁴⁶ “Porro erubescens Arragonii, uiribus hostium oppressi, Francos iterum accersierunt, eis que pro perpetrata olim contumelia satisfecerunt, et iureiurando terras et honores dandos denominauerunt”. Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, p. 398.

⁴⁷ Charles DALI, “Contriving Coexistence: Muslims and Christians in the Unmaking of Norman Sicily”, en *Routines of Existence: Time, Life and After Life in Society and Religion*, ed. Elena Brambilla, Plus-Pisa University Press, Pisa, 2009, pp. 30-43.

Rotrón decidió lanzar una razia contra el territorio de los almorávides con la ayuda no solo de sus huestes normandas si no de algunos caballeros aragoneses, gascones, y del Midi francés. Entre las huestes mencionadas por el cronista aparece Gastón de Béarn quien como Rotrón era un veterano de la Primera Cruzada y que las fuentes ibéricas comprueban que estuvo presente en la conquista de Zaragoza.⁴⁸ Por otro lado, el cronista también en una forma especial menciona como Galindo Sánchez el maestro de la Orden de la Palma (Probablemente la cofradía de Belchite fundada por Alfonso en 1122) se desempeñó valientemente en el asedio al cual los cruzados, después de haber adquirido una fortificación en Benicadell (El paso de Peña Cadiella), estuvieron expuestos.⁴⁹

Esta expedición, mencionada únicamente por esta fuente narrativa normanda, pudo haber sucedido entre 1124 y 1125, como sugirió Lema.⁵⁰ De acuerdo a este texto, las huestes lideradas por los cruzados francos y normandos mantuvieron control de esta plaza por seis semanas especialmente contra un contraataque liderado por el rey de los almorávides. Y luego de sus hazañas, el cronista nos informa que los normandos fueron recompensados con más tierras y que Silvestre de Saint-Calais y Reginaldo de Ballieul retornaron como ya se ha dicho a Normandía, prefiriendo volver a sus tierras de origen. De acuerdo a la edición de la crónica de Orderico de Marjorie Chibnal, Reginaldo de Ballieul había partido de su dominio en Shropshire, Inglaterra, en 1119, después de una disputa con Enrique I y es posible que hubiese llegado a la frontera del Ebro con anterioridad a Rotrón y Robert. Así mismo, como Chibnal sugiere, es posible que hubiese regresado a Normandía en vez de a Inglaterra en 1125 o un poco después.⁵¹ Si estos dos retornaron juntos hay dos documentos fechados para marzo de este mismo año que colocarían a Silvestre en Aragón

⁴⁸ José Ángel LEMA PUEYO, *Colección Diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Eusko Ikaskuntza, San Sebastián, 1990, doc. 82, 85, 90, 94.

⁴⁹ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 400-401; McCrANK, "Norman Crusaders in the Catalan Reconquest", p. 69.

⁵⁰ *Ibid*; José Ángel LEMA PUEYO, *Alfonso I el batallador*, ed. Trea, Guijón, 2008, pp. 189-192.

⁵¹ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, p. 402, no. 1.

en este mes. En ambos, Alfonso I dona unas mezquitas y confirma privilegios al monasterio de Santa María de la Selva.⁵² En estos documentos Silvestre de Saint-Calais y un tal Eustaquio (que puede ser otro normando) aparecen como testigos.⁵³ Esto por supuesto confirma la hipótesis de que la expedición a Peña Cadella tuvo lugar antes de marzo de 1125 donde deja de presentarse este normando.

Por su parte Orderico nos revela que Rotrón retornó a Normandía en este año con gran parte de sus huestes y que, gracias a sus hazañas, el rey aragonés por envidia de su pariente normando, lanzó su gran razia contra el Andalúz. Es probable que la razón por la cual los normandos habían atacado el paso de Peña Cadella era para facilitar esta razia emprendida por el monarca aragonés a principios de 1125 y es más probable que hubiese sido todo parte de un elaborado plan del monarca con el conocimiento de Rotrón.⁵⁴ La razón del regreso de Rotrón a Normandía luego de su expedición puede ser por razones personales de su dominios en Perche y en Inglaterra donde la incertidumbre que había causado la muerte del heredero al trono no se había resuelto y el regreso de la Emperatriz Matilde de Alemania (la hija legítima y futura heredera de Enrique I de Inglaterra) podría haber creado una situación que hacía expedito que el conde normando regresara a sus tierras de origen para ayudar a su señor a solucionar esta situación.⁵⁵

Es viable como las fuentes ibéricas lo mencionan, que Alfonso organizó su gran expedición para tratar de traer un número significativo de mozárabes de las tierras del sur, para suplir a los aragoneses, navarros, francos y normandos en sus tierras del Ebro. Quizás en parte, el plan de Alfonso era incentivar repoblación en el valle del Ebro con francos y normandos pero cuando estos no fueron tan numerosos como lo esperado, él tuvo que buscar alternativas.⁵⁶ Con el comportamiento poco tolerante de los almorávi-

⁵² LEMA, *Colección diplomática*, doc. 219, 222.

⁵³ *Ibid.*, doc. 148.

⁵⁴ VILLEGAS, "Spiritual and Material Rewards", pp. en prensa.

⁵⁵ GREEN, *Henry I*, pp. 190-201.

⁵⁶ Carlos LALIENA CORBERA, "La formación de redes nobiliarias y grandes propiedades durante la conquista del valle del Ebro en el siglo XII. El destino

des en los territorios andaluces contra las poblaciones cristianas allí existentes, es posible, como las fuentes nos dicen, que algunos de estos mozárabes vieran en Alfonso como un posible salvador y le invitaron a venir a su rescate.⁵⁷ Por otra parte, el hecho de que Alfonso hubiese intentado crear un principado cristiano en Granada pudo haber atraído a algunos de los normandos que según Orderico se quedaron con Alfonso cuando Rotrón decidió regresar a Normandía en 1125, y por esto algunos estuvieron con él en su aventura por la Iberia meridional.⁵⁸

Robert como Alcaide de Tudela y su elección como príncipe de Tarragona

Algo más que Orderico nos informa es que Robert Bordet no regresó con Rotrón y se quedó en la península, donde fue elegido conde (príncipe según el documento de donación) de la ciudad de Tarragona.⁵⁹ Lo que no nos revela y que la documentación local si lo hace, es que antes de su elección por el prelado Oleguer Bonestruga a su posición palatina, este normando como alcaide de Tudela, se quedó protegiendo esta ciudad cuando el rey aragonés partió en su razia hacia el sur.⁶⁰ Esto es importante pues si este normando fue a la Península con simple ánimo de enriquecerse no se hubiese quedado en esta plaza mientras el rey aragonés incursionaba en una razia tan ambiciosa como la que hizo contra los dominios almorávides en el sur de la península. El hecho de que Rotrón y Alfonso confiaban lo suficiente en él para dejarlo protegiendo a Tudela, una ciudad, que aparte de estar en la ribera del Ebro estaba en cercanías a las fronteras, con ambos tanto los musulmanes como los de Castilla, donde Alfonso para estos años todavía estaba envuelto en una serie de conflictos con su exesposa Urraca sobre el dominio de aquel reino, nos da a entender el nivel

ejemplar de Iñigo Galíndez de Alagón (1127-1157)", *Aragón en la Edad Media* 22 (2011), p. 194.

⁵⁷ José Ángel LEMA PUEYO, "El Itinerario de Alfonso I el Batallador", *Historia. Instituciones. Documentos* 24 (1997), p. 347.

⁵⁸ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 400-403.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Archivo de la Catedral de Calahorra, Manuscrito núm. 17.

de confianza que había conseguido en esta posición. El hecho es que, como alcaide del castillo de Tudela, Robert parece haber impresionado a las dos partes, y quizás esta fue una de las razones por la cual Oleguer lo escogió como defensor y príncipe de la sede arzobispal de Tarragona en 1128.⁶¹

Su posición como alcaide de Tudela aparte de haberle dado prestigio y cercanía a ambos, tanto a Alfonso como a Rotrón, también le pudo dar experiencia sobre las tácticas empleadas por Alfonso y por los señores peninsulares para atraer repobladores a esta ciudad fronteriza.⁶² Esto es claro en una serie de cartas de población que sobreviven desde su posesión como alcaide hasta después de su elevación a príncipe en 1128. En estos documentos él aparece como testigo indicando un cierto nivel de interés del normando en la administración pública de la ciudad. Esto por su parte pudo haber contribuido a que este cruzado hubiese sido instrumental en la repoblación de la ciudad después de su conquista, y que por esto también el prelado catalán hubiese sido dado al tanto de la capacidad de este para atraer pobladores.⁶³

Por otro lado, Tarragona había sido capturada a los musulmanes desde finales del siglo XI, pero ni los condes barceloneses ni los prelados de Vic, parecen haber estado demasiado interesados en la repoblación de la antigua sede romana.⁶⁴ A pesar de su importancia y de que la recreación de la sede arzobispal le daba al clero catalán independencia del arzobispado de Narbona, la repoblación de la ciudad parece no haber sido muy fructífera hasta el segundo cuarto del siglo XII. Por otra parte, como Masnou ha demostrado, el obispo Geufre de Vic había intentado la repoblación de la ciudad, pero quizás por su falta de guerreros para protegerla

⁶¹ LACARRA, *Alfonso*, pp. 83-7; GARCÍA FITZ and NOVOA PORTELLA, *Cruzados*, pp. 78; STALLS, *Possessing the Land*, p. 51

⁶² LALIENA, “La formación de redes nobiliarias”, pp. 193-195.

⁶³ VILLEGAS, “Spiritual and Material Rewards”, pp. en prensa.

⁶⁴ Arxiu capitular de Vic, Cal. 37, LD fol. 73; Josep M. MASNOU, “Participació del bisbe de Vic en la repoblació de Tarragona”, *Simpòsium: La repoblació del camp de Tarragona. Estat de la qüestió*, Arxiu històric arxidiocesà de Tarragona, Tarragona, Junio 18, 2015; Joan MENCHON BES y Jaume MASSÓ CARBALLIDO, *Les muralles de Tarragona: Defenses i fortificacions de la ciutat (Segles II AC- XX DC)*, Cercle d'estudis històrics i Socials Guillem Oliver, Tarragona, 1998, pp. 37-40.

no había logrado construir una situación propicia a la repoblación permanente de la zona. Quizás el tamaño del recinto amurallado romano era tal, que su defensa y arreglo eran demasiado costosa para los condes barceloneses y para el clero local hasta entonces.⁶⁵ Aparte de esto, la ciudad a diferencia de otras, no parece haber sido importante durante el período musulmán y por lo tanto su situación demográfica la hacía difícil de controlar política, económica y militarmente. El hecho de que estaba en relativa cercanía a Tortosa, que hasta entonces había sido un puerto importante de la Andalucía, hacía que esta gran ruina fuese fácilmente atacada por tierra o mar, otro factor que la hacía poco atractiva a pobladores cristianos del noreste peninsular. Es quizás por estas razones y por la constante insistencia del papado que el Conde Ramón Berenguer III, le dona la ciudad en 1118 a Oleguer, que como arzobispo electo podría utilizar sus buenas relaciones creadas durante su período como abad de San Rufo, para atraer cruzados transpirenaicos para repoblar la ciudad como seguramente hizo durante el concilio de Reims (1119) en el cual estuvo presente.⁶⁶

Por su parte Oleguer interesado en crear una situación propicia a la repoblación de esta ciudad que como se ha dicho estaba bastante desmejorada de su período imperial, quiso buscar un líder extranjero para hacerlo. Es probable que quizás por desconfianza suya y del conde de dar tan importante posición a un noble local, el prefirió dársela a un normando que como un afamado guerrero ayudaría a crear una situación que haría la ciudad más atractiva a pobladores. Pero que como sus orígenes no eran locales no podría llegar en una posición de poder y de alianzas con las familias de la región que empezarían a crear problemas para la casa condal de Barcelona.⁶⁷ Es posible que con la fama ya adquirida Oleguer pretendiera darle esta posición a Rotrón de Perche, pero como este no estuvo interesado en la ciudad, Robert con sus cualidades y con su consentimiento fue recomendado para ser elegido príncipe protector.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ MCCRANK, "Norman crusaders in the Catalan Reconquest", p. 68.

⁶⁷ VILLEGAS, "Spiritual and Material Rewards", pp. en prensa.

El Principado de Tarragona

En la carta de donación y creación del Principado de Tarragona por Oleguer, el arzobispo le da a Robert el título de “príncipe” como protector civil-militar de la ciudad.⁶⁸ Pero el arzobispo mantiene que Robert como príncipe de la ciudad y su territorio tiene su poder y dominio bajo el poder soberano del arzobispo quien lo recibió originalmente del conde de Barcelona. Como ya se ha dicho Robert Bordet que según el cronista Orderico era originario de la villa de Cullei es probable que estuviese al tanto de una relación feudal similar en su lugar de origen, donde Simón de Cullei le rendía homenaje por sus tierras a la abadía de Saint-Évroult.⁶⁹ El príncipe según el documento estaba también responsabilizado sobre la repoblación de la ciudad y su territorio a través de un poder de legislación que le otorgaba el arzobispo para crear condiciones jurídicas atractivas a pobladores de distintos lugares.⁷⁰ Como se ha dicho es muy probable, como las cartas de repoblación aragonesas atestiguan, que este había aprendido las tácticas utilizadas por los líderes locales para atraer pobladores y quizás su eficacia en esta tarea fue una de las razones por las cuales el prelado escogió a este cruzado normando para la tarea.

Aunque Robert parece haber aceptado su posición a servicio del arzobispo, según Orderico (quien no lo llama príncipe sino conde), el noble normando después de recibir el señorío de Tarragona decidió ir a Roma para confirmar su donación y para hacer que el Papa Honorio II le diese total autonomía bajo su dominio directo.⁷¹ Quizás el normando informado por su antiguo señor Rotrón conocía las pretensiones pontificias iniciadas por Gregorio VII que decían tener jurisdicción territorial sobre la Península Ibérica. Gregorio VII como se ha dicho anteriormente organizó una expedición con el antepasado materno de ambos Alfonso I y

⁶⁸ JORDÀ, “Terminologia jurídica i dret comú”, p. 357.

⁶⁹ HASKINS, *Norman Institutions*, p. 11; CHIBNAL, “Military Service in Normandy before 1066”, pp. 31-37.

⁷⁰ Archivo de la Corona de Aragón, Cancillería, Reg. No. 3, fol. 6; José M. FONT RIUS (ed.), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Vol. 1, ed. CSIC, Barcelona, 1969, doc. 88.

⁷¹ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 402-405.

Rotrón, Eble de Roucy para conquistar tierras musulmanas, en la cual estas tierras pasarían a ser parte de su dominio papal.⁷² Quizás conocidas tales proclamaciones, el príncipe normando prefería estar directamente bajo el dominio papal quien geográficamente estaba más distante que ante el control del arzobispo que estaba más cerca. Posiblemente Alfonso I quien mantenía su conexión con el papado y quien desconfiaba del conde barcelonés, también le recomendó a Robert esta solución. Desgraciadamente, la fuente normanda es la única que menciona la visita de Robert a Roma. Las fuentes papales por su parte mantienen silencio al respecto haciendo imposible por ahora saber que salió de esta visita si en realidad ocurrió. Pero según la información sobreviviente, se cree que Oleguer no parece haberse metido mucho en la administración del Principado durante el resto de su vida, lo que sugiere que quizás hubo una componenda entre ambas partes.⁷³

Otro evento que el cronista normando menciona con relación a Robert, es que después de su visita a Roma, el normando se dirigió de vuelta a su lugar de origen con la misión de reclutar más cruzados o aventurados interesados en ayudar a repoblar la ciudad y sus alrededores. Según el cronista su esposa anglonormanda Sibila, se quedó en Tarragona haciendo guardia de las murallas y custodiando el predio donado a su marido, como las muchas mujeres de cruzados europeos debieron de hacer cuando sus maridos partieron en las cruzadas a lugares lejanos como la Tierra Santa o la Península Ibérica. Ahora en el caso de Sibila, Orderico elogia el hecho de que esta mujer hubiese invertido las funciones cuando ella se quedó en la frontera y envió a su marido a su tierra de origen con su misión.⁷⁴ De lado de la documentación ibérica sabemos poco sobre qué tan fructífera fue su empresa en Normandía, gracias a la pobre documentación sobreviviente de las primeras dos décadas de existencia del Principado. De acuerdo al clérigo catalán Josep Blanch (1620-1672), mucha documentación existía en el capítulo de la catedral que constaba que Robert logró atraer un número significativo de francos y normandos entre los

⁷² VILLEGAS, "Gregory VII thoughts of Holy War in Iberia in 1073", pp. en prensa.

⁷³ MCCRANK, "Norman crusaders in the Catalan Reconquest", p. 72.

⁷⁴ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 404-405.

cuales había un tal Thomas de Belvaz.⁷⁵ Este clérigo que quizás tuvo acceso a documentación perdida, indica que las poblaciones de Reus y Buella fueron entregadas a algunos de estos pobladores transpirenaicos que Robert trajo consigo o qué incentivo a venir de lugares como Poitou. Desde otra perspectiva, el hecho de que para mediados del siglo XII, el entonces Arzobispo Bernard Tort se sintiera suficientemente seguro para mover su residencia de Barcelona a su sede arzobispal insinúa que en verdad Robert al menos logró crear, a través de donaciones y quizás de una capacidad militar, una situación que hacía que la ciudad dejara de ser considerada como una ruina fronteriza y fuese considerada suficientemente segura.⁷⁶ También en una carta de población perdida, Robert parece haberle ofrecido a los nuevos pobladores exención de impuestos locales aparte de los diezmos y las primicias de la iglesia, algo que seguramente haría esta localidad muy atractiva a pesar de su localización. Cartas sobrevivientes de la segunda mitad de la década 1140s hacen alusión a los privilegios hechos por Robert a los pobladores de la ciudad y su campo.⁷⁷

El regreso de Rotrón

Después de su regreso de la expedición de saqueo emprendida por Alfonso por Andalucía, existen una serie de documentos que atestiguan que Walter de Guidvilla fue recompensado con tierras y prestigio dentro del círculo del monarca aragonés.⁷⁸ Entre estas Walter aparece como señor de Bureta y como testigo en seis documentos más incluyendo los fueros de Zaragoza, Tudela y Ara-

⁷⁵ Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi de la santa església metropolitana i primada de Tarragona* I, ed. Diputació de Tarragona, Tarragona, 1985, p. 82.

⁷⁶ MCCRANK, "Norman crusaders in the Catalan Reconquest", pp. 73-75.

⁷⁷ MUÑOZ Y ROMERO, *Colección de fueros municipales y cartas pueblas*, Vol. 1, doc. 66.

⁷⁸ Archivo municipal de Tudela, Caj. I, n. 2; Archivo general de Navarra, Comptos, caj. I, n. 15 IV; Archivo general de Navarra, Cartulario Real III, 203; Archivo histórico nacional (Madrid), códices, cartulario del Temple, 595 B, fol. 1r; Archivo municipal de Zaragoza, R.2; Archivo general de Navarra, códices, cartulario real IV, fol. 18v.-19r; Archivo de la catedral de Tudela, conejares, instrumentos, T. III, fol. 45; Archivo de la seo de Zaragoza, Cartulario pequeño, fol. 50.

cile.⁷⁹ El hecho de que aparezca como testigo en esta documentación foral, indica que tanto este normando como su compatriota en Tudela habían conseguido una posición cercana a Alfonso tras sus hazañas. Aunque Orderico no lo menciona, es posible que Walter hubiese tomado partido en la expedición real y gracias a su desempeño militar, hubiese sido recompensado de esta forma, ya que empieza a aparecer en la documentación desde 1127.

Para diciembre de 1128, existe un documento en el cual quizás después de su conquista con la ayuda militar de Rotrón y sus huestes normandas, este es recompensado con el señorío de la villa de Corella.⁸⁰ Parece según esta y otra documentación del siguiente año, que después de que probablemente tomó parte en el juramento en el que Enrique I de Inglaterra hizo que a sus vasallos aceptaran a Matilde como su heredera al trono Inglés, Rotrón regresó a ayudar a su primo en unas de sus nuevas empresas de conquista por el valle del Ebro.⁸¹ El hecho de que Corella localizara el Este de Tudela y que fuese donado por Alfonso a Rotrón con la presencia de Robert, nos indica que no solo Rotrón había retornado, sino que Robert quizás por su desempeño como alcaide de Tudela mantenía su posición dentro del círculo cercano del conde normando de Perche. Más adelante en 1130, durante su invasión al ducado de Aquitania y la toma de Bayona el 26 de octubre de 1130, Alfonso teniendo a Rotrón como testigo, le da a los pobladores de Corella el mismo fuero que tenía Tudela.⁸² Este documento confirma que Rotrón estaba aún al servicio del monarca aragonés. Según parece hasta marzo 1132 donde se presenta como testigo de la donación de fueros, este normando y algunos de sus seguidores se encontraban aún a los servicios del aragonés.⁸³

Por su parte, Robert a pesar de haber aceptado el Principado

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Archivo municipal de Corella, Privilegios, Leg. 1. fol. 14 (perdido); Archivo general de Navarra, Comptos, caj. I, n. 15 IV; Florencio IDOATE, *Catálogo documental de la ciudad de Corella*, ed. Institución príncipe de Viana, Pamplona, 1964, doc. 1.

⁸¹ GREEN, *Henry I*, pp. 192-205.

⁸² LEMA, *Colección diplomática*, doc. 232.

⁸³ *Ibid.* doc. 278.

de Tarragona mantuvo su posición como alcaide del castillo de Tudela hasta al menos 1131, cuando aparece por última vez en un documento con este título en aquella ciudad.⁸⁴ Es difícil saber quién en su ausencia en Tarragona y Normandía estuvo encargado de la defensa de esta plaza pero es probable que con la creciente necesidad de estar en Tarragona, Robert entregó su cargo a Rotrón para dedicarse al Principado. Como hemos dicho, infortunadamente la documentación correspondiente al gobierno de Robert sobre Tarragona, es bastante incompleta pero algunos documentos sobreviven desde 1145 hasta 1154 (fecha probable de su muerte), que nos permiten ver que su dominio fue relativamente exitoso, pues con la llegada de Bernart Tort a la silla arzobispal este vio necesario empezar a reducir la independencia del normando, comenzando un período de disputas entre Robert y sus descendientes por un lado y los arzobispos por el otro que finalmente destruirían la existencia del Principado secular de Tarragona en la segunda mitad del siglo XII.⁸⁵

Conclusión

Como esta pieza lo muestra, los normandos como aventureros oportunistas no estaban totalmente por encima de la fiebre de cruzada que envolvió a Europa desde el concilio de Clermont Ferrand en 1095 y por esto aparte de su tradicional codicia reenfocaron sus ánimos hacia los enemigos de la cristiandad. Además, la gradual equiparación del conflicto peninsular con la guerra oriental lanzada por Urbano II comenzó a presentar este conflicto como una alternativa para algunos de estos grupos más cerca de su lugar de origen.⁸⁶ Por esta razón, aunque el conflicto peninsular en un principio no estaba muy claramente enmarcado con

⁸⁴ Archivo de la catedral de Tudela, número 1059 A and 1060 B; LACARRA, "Documentos para el estudio de la reconquista", doc. 165.

⁸⁵ MCCRANK, "Norman crusaders in the Catalan Reconquest", pp. 72-78.

⁸⁶ FRANCISCO GARCÍA FITZ, "El «salto del rey Ricardo» o el desbordamiento del concepto de cruzada", en *Orígenes y desarrollo de la guerra santa, en la península ibérica: Palabras e imágenes para una legitimación (siglos X-XIV)*, ed. Carlos de Ayala Martínez, Patrick Henriët y J. Santiago Palacios Ontalva, Casa Velásquez, Madrid, 2016, pp. 87-102.

un argumento más avanzado que la reclamación de tierras cristianas perdidas al Islam, el hecho de que los líderes eclesiásticos y seculares estuvieran dispuestos a prometer riqueza material y espiritual en esta frontera garantizó suficiente incentivo para que muchos de estos se aventurasen a la frontera del río Ebro que Alfonso I de Aragón logró empezar a reabrir en el primer tercio del siglo XII. Por otra parte, el hecho de que Oleguer como arzobispo de Tarragona hubiese necesitado de un líder extranjero para restaurar la sede arzobispal ya que la nobleza local había estado poco interesada en el proyecto hasta entonces, coincidió afortunadamente para él con los acontecimientos ocurridos con la llegada de estas huestes a los territorios del monarca aragonés que con sus relaciones filiales logró atraer a tan famoso veterano de la Primera Cruzada como lo fue Rotrón de Perche, quien, como hemos visto estaban tan bien conectado que atrajo un buen número de normandos, entre los cuales se encontraba el famoso Robert Bordet. Robert por su parte demostró con su desempeño como protector de plazas fronterizas y relativamente inseguras que sus deseos de fortuna no estaban del todo desconectados de su deseo de salvación al servicio de dios en la cruzada peninsular. El hecho de que Robert se hubiese quedado intentando construir un Principado en unas condiciones tan poco propicias demuestra hasta cierto punto, que como su compatriota Orderico, este veía su posición no del todo como un acto de enriquecimiento material sino también espiritual. Por otro lado, aunque ocupado en su condición de protector de Tarragona, Robert parece haber mantenido su pasión como cruzado al haber participado con la insignia de la cruz en la batalla de Fraga en 1134 bajo Alfonso I de Aragón.⁸⁷

⁸⁷ Orderic VITALIS, *Ecclesiastical History*, Vol. 6, pp. 410-411.

La forja i el desenvolupament del condomini de Tarragona*

EDUARD JUNCOSA BONET
Universidad Complutense de Madrid (UCM)

*A*ra hoyats que-us fa saber la Senyoria que [...] ha reebuda una letra del senyor rey e de la sua mà signada, [...] de la forma següent:

En Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, etc., als fels nostres los cònsols e pròmens e a tots habitants de Tarragona e del Camp e dels termes d'aquell, axí de paratge com les altres, als quals les presents pervendran, salut e dilectió.

A la nostra hoïda, desplaentment és pervengut que l'archabisbe de Tarragona, desigant la sua falç metre temeràriament en messa estranya, no esguardant la ciutat de Tarragona e termes d'aquella a nós ab plen dret pertany, etc., exceptats dominicaures e algunes altres coses [...] axí retengudes com per donacions dels nostres antecessós, presume fer manaments a vós axí com si érets hòmens seus solius e vassalls, efforçant-se per açò, en quant en ell és, nós temeràriament despullar del dret de Senyoria, lo qual avem en vós qui sots nostres hòmens propis et solius, no considerant que nós la ciutat de Tarragona e tots los termes d'aquella ab los habitants en aquells per la Sglésia de Tarragona per fealtat tenim e aquell archabisbe nós e ls drets nostres deffensar és tengut e retre a nós guardó qui la honor e ells drets seus deffenem e som tenguts defendre ne sguarda que en vós, qui sots, segons que dit és, hòmens nostres, neguna juredicció pot exercir ne alguna cosa a vosaltres en força de juredicció manar, com tota la juredicció en la dita ciutat de Tarragona, en quant se pertany a les regualies e dominicaures nostres ho per lo veguer nostre ensemps ab lo veguer de l'archabisbe se deja exercir, segons que per la forma de les convencions e cartes que són entre nós e antecessós nostres e l'archabisbe de Tarragona e antecessós seus, clarament pot ésser vist, e axí encara és trò ara observat. E com tanta e tan evident injúria no puscha axí davant nostres uyls passar, axí com ne vós, per la naturalea de la qual a nós sots tenguts sofferir devets. En per amor d'açò a vós dehim e manam, sots virtut de la fealtat e naturalesa damunt dita e sots pena de mil morabatins d'aur, als nostres coffres applicadós, que neguns manaments per aquell ho altre en nom seu en força de juredicció fets a vós axí com a singulars e axí com a universals en alguna manera observets, ans vós, si algunes coses per aquell ho altre en son nom per a ventura temeràriament sien assagades amagua-

dament ho en altra qualsevol manera a nós decontinent curets certificar, per tal que puscam a la defenssió nostra e vostra pendre deguts remeys. Part açò, volem que aquell archabisbe, de cors e d'onor sua, servets fealtat, segons que sots tenguts de servir, segons la forma de les convencions entre los antecessós nostres e los archabisbes de Tarragona fetes. E per tal que d'aquelles coses vos façam certs, trametem-vos tresllat de les convencions damunt dites e encara de la regonexença per nós feta a l'archabisbe de Tarragona. [...] E per tal que les coses damunt dites a tots sien manifestes, ab veu de crida encontinent facen publicar sots les dites penes. Dada en Barchinona, a XXVIII dies de deembre de l'any de la Nativitat de Nostre Senyor, M^o ·CCC·LXX·quatre.

*Per ço, la dita Senyoria, ab aquesta present públicha crida, notifica a tothom les coses damunt dites en la letra real contengudes per tal que d'aquelles algú ignorància no puxa al·leguar.*¹

Presentació de l'objecte d'estudi²

Com queda ben pal·lès pel contingut d'aquest pregó que, sense poder-ho evitar l'arquebisbe Pere de Clasquerí, es féu públic pels carrers de Tarragona el matí del 21 de març de 1374, la relació que van mantenir els cosenyors de la ciutat no fou sempre cordial. De fet, l'actitud del rey va inaugurar una de les conjuntures més conflictives que s'han viscut mai en aquest indret del Principat, tot

* El present treball s'inscriu en el marc dels projectes HAR2013-42211-P i HAR2016-76174-P de la Secretaria d'Estat d'Investigació, Desenvolupament i Innovació.

¹ Archivo Histórico Nacional (AHN), Clero, catedral de Tarragona, pergamins (carpeta 2878), n° 11 [28-XII.1373]; Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT), Fons municipal (FM), docs. solts, sig. top 7/10.

² Nota de l'autor: cal deixar constància que la majoria de les idees que s'exposen al llarg d'aquest treball formen part de la tesi doctoral que havia defès a la UCM pocs mesos abans de la celebració de les jornades, la qual ha estat recentment i parcialment publicada sota el títol: *Estructura y dinámicas de poder en el señorío de Tarragona. Creación y evolución de un dominio compartido* (ca. 1118-1462), Barcelona: CSIC-IME, 2015. Malgrat tot, en l'elaboració del present capítol, s'ha procurat, d'una banda, adoptar un perfil més divulgatiu en el discurs i, de l'altra, ampliar la recerca per tal d'aportar noves dades documentals complementàries.

deixant de banda —almenys temporalment— una transcendental concòrdia entre ambdós poders signada pocs mesos abans.³

Però anem a pams, ja que el tema que ens proposem abordar és molt complexe; primer, caldrà veure i entendre com i per què es forjà el condomini tarragoní, per passar a analitzar després quines vicissituds va atravesar en el transcurs de la Baixa Edat Mitjana, tot centrant l'atenció en la interacció entre els seus titulars, en els objectius i estratègies que van dur a terme en cada context, per tal de posar de relleu aquells moments en què la convivència pacífica i la confluència d'interessos va donar pas a la confrontació directa.

- Quins factors van conduir a la gestació, al llarg del segle XII, del senyoriu de Tarragona com un domini la jurisdicció del qual van exercir “per indivís” els comtes-reis i els arquebisbes?
- Com va produir-se la distribució del poder entre l'espasa i el bàcul tant a la capital com al Camp?
- En quins contextos i per quins motius es passà de la cooperació a la pugna al capdamunt del senyoriu com a fruit d'un singular repartiment de drets i competències?
- Quines foren les expressions més destacades del conflicte jurisdiccional i els passos que cada part va emprendre amb la finalitat de convertir la ciutat i la vegueria en un espai de control exclusiu?
- Quines solucions es plantejaren i quins actors intervingueren per intentar posar punt i final a les tensions?

³ Ens estem referint a la concòrda establerta entre el cardenal Bertran de Cognac, bisbe de Comenges, en qualitat de llegat papal, i la reina Elionor de Sicília, signada l'11 de juny de 1372, en què el monarca es comprometia a respectar tant els clergues com els béns i dominis de l'Església, tot establint-se que els conflictes de jurisdicció serien sotmesos a arbitratges. Tot i convertir-se en un punt de referència per als posteriors tractes entre la monarquia i l'Església (reiterant-se l'exhortació al seu compliment o mitjançant successives aprovacions en temps dels reis Martí l'Humà, Ferran d'Antequera i Alfons el Magnànim, l'acord no va impedir la represa de les tensions. Al respecte, em remeto a: *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495 [Textos Jurídics Catalans, IV/1]*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 568-570; Flocel SABATÉ I CURULL, “L'Església secular catalana al segle XIV: la conflictiva relació social”, *Anuario de Estudios Medievales*, XXVIII (1998), p. 780-781.

Aquests seran, doncs, els principals interrogants i qüestions que guiaran els nostres passos i als quals s'intentarà donar resposta al llarg de les properes planes.

La lenta configuració del cosenyoriu tarragoní (s. XII)

L'ocupació i la colonització de Tarragona i del seu Camp fou una empresa difícil i molt dilatada en el temps, fet que contribuï d'una manera determinant a convertir el seu procés feudalitzador en un model atípic i conflictiu.⁴ Des del segle IX, se succeïren els intents

⁴ Per a aquest context inicial, al marge del primer capítol de l'obra *Estructura y dinámicas...*, *op. cit.* (p. 71-108), em remeto, entre altres, als estudis de: Emili MORERA LLAURADÓ, *Tarragona cristiana. Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, vol. I ("Periodo de la restauración cristiana"), Tarragona: Diputació de Tarragona, 1981 [1897]; Lawrence J. MC CRANK, *Restoration and Reconquest in Medieval Catalonia: The Church and Principality of Tarragona, 917-1177*, University of Virginia, 1974 [tesi doctoral publicada parcialment en diversos articles]; Henri DOLSET, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (debut du Xe-milieu du XIIe siècle)*, Université de Toulouse II – Le Mirail, 2004 [tesi doctoral inèdita]; Francisco Javier FACI LACASTA, "Algunas observaciones sobre la restauración de Tarragona", VV.AA., *Miscel·lània en homenatge al p. Agustí Altisent*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1991, p. 469-485; *Id.*, "La restauración de Tarragona y la Primera Cruzada", C. Fornis – J. Gallego – P. López – M. Valdés (eds.), *Dialéctica histórica y compromiso social: homenaje a Domingo Plácido*, vol. II, Zaragoza: Pórtico, 2010, p. 1193-1216; Josep M. FONT I RIUS, "Entorn de la restauració cristiana de Tarragona. Esquema de la seva ordinació jurídica inicial", *Id.*, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: UB, 1985, p. 93-112; *Id.*, "Franquezas, costumbres y privilegios de la ciudad y campo de Tarragona", *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXVI (1996), p. 119-150; Maria BONET DUATO, "La feudalització de Tarragona (segle XII)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, XVI (1994), p. 211-239; Antoni VIRGILI I COLET, "El Camp de Tarragona entre l'Antiguitat tardana i el repartiment feudal (segles XI-XII). Historiografia i arqueologia", VV.AA., *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval*, Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 2011, p. 47-66; Josep IGLÉSIES FORT, "Les fonts històriques i la limitació del Camp. La Senyoria de Tarragona", *Revista del Centre de Lectura*, CLXI-CLXII (1926), p. 280-289; *Id.*, *La restauració de Tarragona*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1963; Eloy BENITO RUANO, "El principado de Tarragona", VV.AA., *Miscel·lània Ramon d'Abadal*, Barcelona: Estudis Universitaris Catalans (vol XXX), 1994, p. 10-119; Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, "Terminologia jurídica i dret comú: a propòsit de Robert Bordet, 'princeps' de Tarragona

—gairebé sempre infructuosos— per controlar l'antiga capital imperial i restaurar-ne la Seu metropolitana, un projecte que arribà a estar amparat per una ideologia de guerra santa. Més enllà d'aprofundir en els detalls concrets, alguns dels quals són matèria d'altres intervencions d'aquest mateix volum, fixarem l'atenció en la fase constituent del cosenyoriu, la qual fou el resultat d'un prolongat procés que s'originà amb l'aliança establerta entre Ramon Berenguer III i el bisbe de Barcelona, Oleguer Bonestruga, expressada en la donació que el comte, conegut per la historiografia com 'el Gran', va fer al prelat del senyoriu de Tarragona a inicis de 1118 per tal que, mitjançant la seva lliure possessió, en dués a terme la reconstrucció.⁵ Però l'arquebisbe, en veure's incapaç de fer efectiva la gesta, amb el consell i favor del comte —com a primer donant— va cedir, mitjançant la fórmula de l'*advocatio*, part del territori i la jurisdicció a Robert Bordet.⁶ El cavaller normand va convertir-se així, sota la salvaguarda de l'autoritat eclesiàstica, en *princeps Tarraconae*. Com a conseqüència de la transferència de certs drets senyorials i després d'haver-se compromès a garantir la restauració, colonització i defensa de la ciutat, el feudatari va adquirir la potestat de legislar i regir els seus habitants d'acord amb l'arquebisbe. D'aquesta manera, es generava una complexa

(s. XII)”, VV. AA., *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997, p. 355-362.

⁵ “*Donatio civitatis et Campi Tarracone facta per illustrissimum Raymundum comitem Barchinone domine Oldegario episcopo*”, amb originals custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), l'Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona (AHAT), la Real Academia de la Historia (RAH) o l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT), la referència específica dels quals pot consultar-se a: Ignasi J. BAIGES – Gaspar FELIU, Josep M. SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. II, Barcelona: Fundació Noguera, 2010, doc. 478, p. 819 o a: Josep M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, Madrid – Barcelona: CSIC, 1969, doc. 49, p. 82. L'esmentada donació fou confirmada mitjançant una butlla del papa Gelasi II el 21 de març de 1119 (*Vid.* Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDOBRO, *España Sagrada*, t. XXV (“Iglesia de Tarragona”), Madrid: Revista Augustiniana, 2007 [1770], p. 225-226).

⁶ “*Litterae S. Ollegarii, archiepiscopi Tarraconensis, de dono civitatis Tarraconae facto comiti Roberto*” [14 de març de 1129] (*Vid.* J. M. FONT, *Cartas de población...*, *op. cit.*, vol. I, doc. 51, p. 87-89 i 723; *Id.*, “Entorn de la restauració...”, *op. cit.*, p. 102).

superposició de dominis que, mica en mica, va començar a provocar algunes tensions, encara molt subtils. A mesura que s'anaven agreujant, per fer front a aquesta situació, i per tal de limitar la capacitat de maniobra del normand, el comte Ramon Berenguer IV i Berenguer Tort van acordar reduir les proporcions del feu i modificar-ne la seva naturalesa, fet que conduí a la firma d'un nou conveni-donació el 1149 ⁷ (any en què també fou concedida, conjuntament pel cavaller de Cullei i el prelat, una carta de franqueses als habitants de Tarragona),⁸ avantsala del definitiu règim de condomini, establert a través de la retrodonació *Ad notitiam* (1151)⁹ i de la composició *Ad perennem* (1173)¹⁰ —punt culminant del període de constitució del cosenyoriu-. Mentre que, mitjançant el primer d'aquests documents, l'arquebisbe Tort va traspassar al comte de Barcelona la donació que, prèviament, havia fet a Robert Bordet, tot establint-se així una situació jurí-

⁷ “*Concessio Terrachone facta Roberto per Bernardum Terracone Archiepiscopum*”. Tot i que l'original d'aquest document, que es trobava a l'AHAT, s'ha perdut, se n'han conservat diversos trasllats custodiats a l'ACA, la RAH o a l'AHCT, a més de les transcripcions efectuades per Petrus de Marca, Marià Marí o Jaime Villanueva. Vid. E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., ap. 2, p. 416-419. Aquesta reforma comportà un nou jurament de fidelitat per part de Robert i la seva esposa: “*Homagium et Juramentum fidelitatis prestitum Archiepiscopo Tarraconae per Robertum Principem et Agnetem, eius uxorem*” (AHAT, Patrimoni de la Mitra (PM), n° 9, doc. 10).

⁸ “*Populatio Tarracone*” [3 de setembre de 1149] (ACA, Cancelleria (C), reg. 3, fol. 3; AHCT, FM, perg. 58, 59, 346, 372; AHAT, PM, n° 9, doc. 11...). Vid. J. M. FONT, *Cartas de población...*, op. cit., vol. I, p. 724-725; E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 95-98.

⁹ “*Donatio Civitatis Tarraconensis et eius Territorii a D. Bernardo Archiepiscopo Raimundo Comiti Barcinonensi*” (ACA, Ramon Berenguer IV, carp. 38, perg. 243; AHCT, FM, perg. 60, 61 i 372). Vid. I. BAIGES – G. FELIU – J. M. SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu...*, op. cit., vol. III, doc. 941, p. 1511-1515.

¹⁰ “*Composicio facta per comitem Barchinone cum archiepiscopo super iurisdictione et quibusdam aliis*” [7 de juliol de 1173] (ACA, C, Processos en volum, 15-16 (2a part), fol. 173r-175r; AHCT, FM, perg. 1, 59, 115, 130 i 372). Vid. M. MARÍ, *Nominum et actarum episcopum tarraconensium expositio*, 1783 [J. M. ESCODA (ed.), *Exposició cronològico-històrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona*, vol. II, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1999, p. 123-126]; J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, t. XIX, p. 294-298; E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, op. cit., vol. I, ap. 28, p. XXX-XXXI.

dica en què resulta realment complexe identificar amb claredat el posseïdor del domini directe i útil, generant-se una habitual confusió de drets i jurisdiccions; el segon text va erigir-se com la concòrdia que establí les bases del govern i l'administració de la ciutat durant els segles següents. Amb ella, la Mitra i la Corona es distribuïren el domini temporal de Tarragona de tal manera que la capital i diverses viles foren regides mitjançant un règim cosenyorial, d'altres van convertir-se en alou de l'Església —on el titular del mer i mixt imperi era el propi arquebisbe o, per delegació, algun canonge del capítol— i la resta passà a formar part del reialenc o de senyorijs particulars. A través d'aquest sistema, en els espais de domini compartit, el poder es repartí de tal forma que el comte-rei gaudia d'un teòric domini suprem, encarregant-se de concedir els privilegis que anaven destinats a tota la comunitat, mentre que l'arquebisbe era el responsable de la part executiva del govern, amb certes atribucions pròpies dels sobirans, tot i que el seu poder va anar decaient progressivament a favor dels municipis o del monarca.¹¹ En l'interval transcorregut entre la promulgació d'ambdós documents (els quals adquiriran un paper de primer ordre a través del temps, en figurar al centre dels principals debats historiogràfics, ja fos per senyalar-se com a invàlids o bé utilitzant-se com a font de legitimació del poder per les parts en litigi), va desenvolupar-se una etapa breu en què el senyoriu de Tarragona passà a tenir tres titulars —fet que incrementà encara més l'enorme confusió existent sobre els drets a les propietats de la zona—, tot intensificant-se la confrontació entre bàndols fins al punt de desembocar en les morts violentes del príncep de Tarragona, primer, i del propi prelat, després. El magnicidi, que es produí pocs mesos després de l'assassinat de l'arquebisbe de Canterbury, va generar una gran consternació i provocà que el rei Alfons I 'el Cast' s'erigís com a defensor de la persona i els drets del prelat tarragoní. Tot i així, abans d'acabar

¹¹ Josep BLANCH I FONTANILLES, *Arxiepiscopologi de la santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, vol. II, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1985 [ca. 1660], p. 84-85, Jordi MORELLÓ BAIGET, "Fiscalitat i poder jurisdiccional: el cas de l'Església de Tarragona", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIV (2006), p. 45; E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 128-129.

el seu regnat, moria assassinat, per causes que encara no estan prou clares, un altre titular de la Seu de Tarragona (Berenguer de Vilademuls), víctima de la violència més extrema perpetrada pel noble Guillem Ramon I de Bearn, el seu nebot polític.¹² Fins i tot diversos segles més tard d'aquests assassinats, les constitucions provincials tarraconenses o el *Cronicó de Reus* (s. xv) seguien fent-se ressò dels tràgics successos.

Interessos compartits i primeres friccions (s. XIII)

Ara que ja està ben embolicada la troca, entrem de ple al segle XIII,¹³ l'època en què es posà a prova la consistència dels acords establerts i que, en un àmbit més general, estigué marcada no només pel fracàs de l'expansió occitana després de la desfeta de Muret i les primeres grans conquestes de la Corona cap al sud i al Mediterrani, sinó també pel pas gradual, com a fruit de diversos privilegis i a la llum de la recepció del dret comú, dels municipis rudimentaris (subjectes, en l'ordre polític, al domini del sobirà o d'un senyor jurisdiccional i regits per uns representants de l'au-

¹² L'estudi d'aquests magnicidis l'està duent a terme el professor Damian J. Smith, en un article titulat "The Becketts of Catalonia", encara inèdit; agraïexo al seu autor la possibilitat que m'ha ofert de llegir-lo abans de la seva publicació. Vid. E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, op. cit., vol. I, cap. XVI i XVII; E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 102-105 i 401; Ramon VINYES – F. Xavier RICOMÀ (eds.), *Índex Vell: índex dels documents de l'arxiu de l'arquebisbe, 1679, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997, doc. 433, 434, 437 i 438.*

¹³ Pel que fa a aquesta centúria, ens hem basat, fonamentalment, en les obres següents: E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, op. cit., vol. I i II; Buenaventura HERNÁNDEZ SANAHOJA, "Cartas pueblas de Tarragona hasta el final del siglo XIII", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, IV (1928-1934), p. 331-337; Carme BATLLE I GALLART, "Una conjura dels tarragonins contra l'autoritat (1276)", *Butlletí Arqueològic*, èp. IV, XXXIV-XXXV (1976-1977), p. 203-207; Josefina CUBELLS LLORENS, "Aspectos político-sociales en Tarragona entre los años 1276 y 1285", VV. AA., *La società mediterranea all'epoca del Vespro [XI CHCA]*, vol. II, Palermo: Accademia di Scienze, 1983, p. 461-479; Francesc CORTIELLA I ÒDENA, "Les relacions dels arquebisbes de Tarragona amb els pobles del Camp durant el regnat de Pere el Gran, segons l'Índex Vell de Tarragona", VV.AA., *La società mediterranea...*, op. cit., p. 437-446; Josep M. FONT I RIUS, "Orígenes del régimen municipal de Cataluña", *Id., Estrudis sobre els drets...*, op. cit., p. 281-560.

toritat que van anar concentrant a les seves mans tot un seguit d'atribucions de caràcter judicial, militar, econòmic i governatiu) a l'eclosió d'institucions orgàniques amb una personalitat pública cada cop més ben definida que va anar permetent la representació popular a partir de diversos mecanismes: un col·legi reduït de magistrats amb funcions directives i executives, un Consell integrat per un nombre variable de membres assessors de les autoritats rectores, i l'Assemblea general de veïns. En tot aquest procés, se cercaren les fórmules i els instruments que permetessin la formació i l'expressió de la voluntat única de tota la comunitat mitjançant el suport del conjunt (la *universitat*).

Pel que fa a la primera qüestió, per regla general, van respectar-se les clàusules pactades, tot confirmant-se, precisant-se i ampliant-se amb la concessió de nous privilegis, fet que obrí el camí a un període en què van predominar les bones relacions, basades en la cooperació i l'ajuda mútues. Va fer-se entrega conjunta de diverses cartes de població i es concediren nous feus; a canvi de donatius i suport militar, es feren diverses promeses als prelats de defensa dels seus drets i salvaguarda; es prestà auxili per a sufocar insurreccions de vassalls...

[1.IX.1209]: *Unió del rey e archebisbe. Liga y unió que feren entre si lo archebisbe don Ramon de Rocabertí y lo rey don Pere primer d'Aragó, desijant la pau, honra y utilitat de sos súbdits, promettent-se, lo hu a l'altre, de valer-se y ajudar-se contra totes y qualsevol persones que la perturbarien, per a què, units los dos braços, eclesiàstic i secular, se pogués donar milló assiento a dites coses.*¹⁴

[24.V.1217]: *Lo archebisbe és alabat per lo favor dat al rey en Jaume. Bulla del papa Honori III, dirigida a l'archebisbe de Tarragona y sos sufragáneos y al bisbe d'Elna, en què los agraheix y alaba lo favor que havien dat al rey en Jaume d'Aragó, que era minyó, així per sa edat tant poca com per los mèrtis de son pare, lo qual havia peleat contra los moros y per estar debaix la protecció de la Sede apostólica y, de nou, los prega y encarrega que guarden la persona y regne del dit rey en Jaume y procehescan ab censures contra los perturbadors de la pau y ocupadors de sos béns.*¹⁵

¹⁴ R. VINYES – F. X. RICOMÀ (eds.), *Índex Vell...*, op. cit., doc. 2.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 442.

[1.VII.1218]: *Reconexença del rey a l'archebisbe. Ítem, una regonexensa (en paper) feta per lo rey en Jaume I a l'archebisbe Spàrago, son oncle, de que li havia perdonats los interessos deguts per lo empenyorament de Tarragona que lo rey en Pere, son pare, havia fet a la Yglésia de Tarragona y altres per certa cantitat [...] de què l'n fa moltes gràcies y li promet de ser protector y defensor de la Yglésia de Tarragona, y declara que, per a que los serveys graciosament a ell fets, no li sia fet ningun perjudici; y li confirma los pactes y conveniències antigues entre sos predecessors y los de dit archebisbe.*¹⁶

[4.IV.1257]: *Privilegi concedit per lo rey en Jaume primer al archebisbe don Bernat de Rocabertí a tot lo estat eclesiàstic en confirmatió dels altres que tenien, declarant que ell y sos successors estaven obligats a defensar-los a ses pròpies despeses e que no ls fos fet algun perjudici [...] Y, en particular, salva a la Iglésia de Tarragona son dret.*¹⁷

[4.I.1290]: *Protecció reial. Ítem, una requesta donada per lo archebisbe don Rodrigo al rey Alfonso ab què'l requereix y suplica lo defense, a ell y a sa yglésia y hòmens, de Guillem de Anglesola y sos valedors y de tots malfactors, com hi té obligació.*¹⁸

Malgrat tot, l'exercici compartit de la jurisdicció va generar diverses desavinences que, si bé inicialment es resolgueren sense massa obstacles (com el cas de la dominicatura de Salou), amb el pas del temps, l'acumulació de greuges i vexacions i les creixents necessitats econòmiques i militars dels reis van provocar que les tensions fossin cada cop més evidents, greus i recurrents.¹⁹ A mitjans de segle, per exemple, el rei Jaume va reclamar a l'arquebisbe Benet de Rocabertí la part de les rendes sobre la ciutat i el Camp de Tarragona que es negava a entregar-li i l'acusava d'haver alliberat a persones que havien estat empresonades en nom del rei, així com de no admetre el veguer que havia nomenat, tot impeding-li exercir la seva jurisdicció. Per part seva, l'Església presentà “una carta llarga y estreta en què estan continuats

¹⁶ *Ibidem*, doc. 178.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 14.

¹⁸ *Ibidem*, doc. 208.

¹⁹ E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 106-107; J. MORELLÓ, “Fiscalitat i poder jurisdiccional...”, op. cit., p. 43-67.

los greuges que lo rey don Jaume y son fill, lo infant don Pere, feyan a la Iglésia, per los quals se creu, los concedí lo precedent privilegi".²⁰ El litigi s'acabà amb una sentència arbitral, però les protestes per vexacions i abusos es tornaren a fer evidents i força constants al llarg del darrer quart de segle;²¹ quan els enfrontaments es desencadenaren amb major intensitat, fins i tot hi hagué d'intervenir el Papa:

[16.IV.1205]: *Divisió dels drets del rey y de l'archebisbe. Còpia simple de una bulla del Papa Inocència III dirigida a l'arquebisbe y Capítol de Tarragona en quèls mana que, si és cosa convenient, dividecan ab lo rey en Pere de Aragó les coses que, juntament ab ell tenen per indivís en lo Camp de Tarragona, per quant hi solia haver discordia y plets sobre elles, y assò se féu a instancia del mateix rey*.²²

[25.X.1247]: *Bulla del papa Inocència IV, dirigida als bisbes de Huesca, Lleyda y València, en quèls mana que, convocades les parts, declaren en la qüestió que hi ha entre lo archebisbe de Tarragona y lo rey en Jaume de Aragó sobre la jurisdicció temporal de la ciutat y territori de Tarragona*.

Al marge de la col·laboració habitual en el procés de colonització del Camp, els monarques i els prelats van unir esforços i actuaren conjuntament en diverses conquestes, com es fa ben evident en diversos registres documentals de l'Índex Vell. Veiem-ne un parell d'exemples:

[27.VIII.1229]: *Conquesta de Mallorca. Ítem, altre acte de regoneixensa feta per lo mateix rey en Jaume Ier al dit archebisbe Spàrago y a Ferrer, paborde, y Capítol de Tarragona, que li havien donades graciosament, a obs de la jornada que feya a Mallorca, 600 quarteres de ordi, volent que per ço no se'ls fos fet algun perjudici*.²³

[29.I.1233]: *Conquesta de València. Ítem, altre acte de regoneixensa (en paper) feta per lo mateix rey en Jaume al dit archebisbe Spàrago y al Capítol de Tarragona que de grat y bona*

²⁰ R. VINYES – F. X. RICOMÀ (eds.), Índex Vell, op. cit., doc. 14b.

²¹ *Ibidem*, doc. 17 [13.XI.1278: "Vexacions per oficials del rey a eclesiàstics"], 19 [11.III.1290: "Protest donat per lo archebisbe, don Rodrigo Tello, al rey don Alfonso 2^a"].

²² *Ibidem*, doc. 440.

²³ *Ibidem*, doc. 182.

*voluntat li havien fet un servey per a obs de conquistar València, volent que no'ls fos fet perjudici.*²⁴

Pel que fa a la tercera idea apuntada, la referent al sorgiment del municipi, podem afirmar que el primer esbós va elaborar-lo, l'any 1231, l'arquebisbe Aspàreg de la Barca, amb el suport del Capítol i dels prohoms tarragonins, en establir una comissió mixta, renovable cada sis mesos i integrada per dos laics i un eclesiàstic, encarregats de fer complir les ordenances, de percebre taxes i de cuidar-se de tot allò que tenia a veure amb pesos i mesures. Al cap de pocs anys, fruit dels enfrontaments entre l'arquebisbe i el Capítol, va reformar-se l'organisme creat que, des de llavors, va quedar configurat només per laics. Paral·lelament, veiem actuar en diversos moments i *pro tota universitate*, a uns síndics elegits per defensar els interessos de la comunitat en els aspectes més diversos, tot i que encara no fos efectiva la seva perpetuïtat, més enllà de la representació adquirida per dur a terme encàrrecs específics. El 1288, per primer cop, apareixen citats uns *juratos seu consules* que posaven fi a l'anterior eventualitat i que, amb el pas del temps, adquiriren, a mercè dels privilegis dels reis i dels arquebisbes, la potestat d'estatuir i de fer crides per tal de donar a conèixer les mesures acordades i permetre l'execució dels ordenaments promulgats. D'aquesta manera, els prelats anaren perdent la capacitat d'intervenir personalment en l'elecció i les decisions dels representants municipals, tot mantenint-se, tan sols, l'obligació als nous regidors de presetar jurament davant de l'autoritat eclesiàstica.²⁵

El clímax de l'autonomia municipal va arribar en el moment en què, ja en el segle XIV, el rei Joan I 'el Caçador', va concedir un privilegi als cònsols, jurats i prohoms de Tarragona en què els transferí la capacitat d'actuar, ordenar i cursar les causes i negocis relacionats amb el bé de la cosa pública municipal, guiats pel seu bon arbitri i consciències.²⁶

²⁴ *Ibidem*, doc. 183.

²⁵ E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 145-152; J. BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, op. cit., vol. I, p. 135; E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, op. cit., vol. II/2, p. 873-874.

²⁶ AHCT, FM, perg. 154. *Vid.* E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 338-341.

De la cooperació a la competència (I). L'esclat del conflicte (segle XIV)

Ja que hem posat un peu en el Tres-cents, quedem-nos al segle de l'aventura mediterrània i del gran trasbals de l'Occident, fruit de la pesta, de les guerres contínues i del Cisma de l'Església i, pel que fa al cas tarragoní, el moment de l'esclat més virulent del conflicte entre els poders civil i eclesiàstic i dels successius intents per posar fi a la jurisdicció compartida.²⁷

Un dels primers documents conservats que exposa amb gran precisió la relació de les causes que foren motiu de denúncia per part dels reis en el regiment compartit és de temps de Jaume II (qui mostrà grans reticències a jurar fidelitat a l'arquebisbe Rodrigo Tello). Els torts al·legats pel monarca tenien a veure amb l'apropiació de les notaries, amb l'exercici de la jurisdicció per part dels veguers, amb les taules de la carn, amb la pau i treva, amb l'aigua, amb el cobrament de serveis i imposicions, amb el mercat, amb els molins, amb les forques, amb els jueus...²⁸

Les discordances disminuïren amb l'arribada a l'arquebisbat de Joan d'Aragó, el fill del rei, tot i que, mentre va ser arquebisbe de Toledo, abans d'ocupar la Seu tarragonina, ambdós tingueren for-

²⁷ En relació amb els darrers segles medievals, a més del sisè capítol de l'obra *Estructura y dinámicas...*, *op. cit.*, s'han utilitzat, principalment, els títols següents: E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, *op. cit.*, vol. II i III; J. BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, *op. cit.*; Eduard JUNCOSA BONET, *Muyren los traydors! La lucha de bandos en Tarragona a fines del siglo XIV*, *Hispania*, LXXV (maig-agost 2015), p. 441-466; *Id.*, "La bofetada de santa Tecla al rey Pedro el Ceremonioso: el reflejo legendario de las luchas por el control jurisdiccional de Tarragona", *En la España Medieval*, XXXIII (2010), p. 75-96; Buenaventura HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Cartas pueblas de Tarragona desde principios del siglo XIV", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, V (1935-1936), p. 6-14; M. Josepa ARNALL I JUAN, "Documents de Pere el Cerimoniós relatius a Tarragona i conservats en el seu Arxiu Històric Provincial", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IV (1984), p. 51-130; Ezequiel GORT I JUANPERE, "Els darrers temps de Pere III i la jurisdicció de Tarragona", M. C. MAS – E. A. SOLER (eds.), *Recull Mateu Fletxa el Vell (1481-1553)*, Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental 'Margalló del Balcó', 1992, p. 67-93; Dídac BERTRAN VALLVÉ, *La justicia en Tarragona a través de los siglos*, Tarragona: Ilustre Colegio de Abogados, 1981.

²⁸ ACA, C, reg. 200, fol. 228. Cf. E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, *op. cit.*, ap. 4, p. 423-424.

tes tensions pel fet de fer-se precedir per la creu alçada dins dels dominis de la Corona d'Aragó com a símbol de la seva primacia sobre tota la Península.²⁹

De tota manera, els esdeveniments de més gravetat van tenir lloc l'últim terç de la centúria. Més concretament, el 10 de setembre de 1373, el Consell municipal —amb l'empara de Pere el Cerimoniós— va declarar solemnement que la ciutat i els seus habitants eren exclusivament de reialenc, motiu pel qual es comprometien a prestar jurament d'homenatge al sobirà, tot al·legat que el que s'oferia a l'arquebisbe era tan sols de cos i d'honor.³⁰ A partir d'aquest fet, qualsevol moviment emprès per cadascuna de les parts era vist amb recel per l'altra. Tot i que, inicialment, es va procurar assolir solucions de compromís, les diverses accions, provocacions i amenaces van anar adquirint, paulatinament, una major envergadura, i es difuminà tota possibilitat d'arribar a nous punts de trobada.³¹ En aquest context és on cal situar el pregó de la lletra reial que inaugurava el capítol.

Amb la finalitat de reafirmar-se en la seva arriscada decisió i obtenir una protecció més decidida del monarca davant de la situació generada, el Consell general del municipi va acordar enviar uns missatgers a la Cort del rei per tal de manifestar-li que la ciutat es considerava totalment deslligada de la seva fidelitat amb la Mitra, tot expressant-li el seu desig de ser únicament vassalls reials i sol·licitant-li que, tan aviat com fos possible, poguessin prestar-li el degut jurament d'homenatge. En un context particularment delicat, degut a les pressions exercides a les fronteres de la Corona per les tropes de l'infant de Mallorca i del rei de Castella, el rei Pere va decidir no abandonar Barcelona i envià el seu lloc-tinent, Ramon Alemany de Cervelló, a rebre l'homenatge de part dels ciutadans de Tarragona. A més a més, donà ordre de capturar i condemnar a mort tots aquells qui, no respectant el jurament de vassallatge prestat, difamessin i agreugessin als cònsols.³²

²⁹ Sobre la qüestió de la primacia, vegeu: Manuel M. FUENTES GASÓ, "Tarragona, seu primada", VV.AA., *Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascan-te*, Barcelona: Claret, 1993, p. 143-178.

³⁰ AHCT, FM, perg. 76.

³¹ E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 304, n. 10.

³² *Ibidem*, p. 305-306.

En una conjuntura tan desfavorable per als partidaris del senyoriu eclesiàstic, alguns d'ells van fugir, mentre que d'altres, negant-se a complir les ordres del governador general, van ser des-terrats o executats. Fou a partir de llavors quan, aquests bandejats van començar a organitzar-se per espiar, amenaçar i atacar certs ciutadans amb l'objectiu de recuperar el seu anterior estatus. Per la seva part, l'arquebisbe i canceller reial, Pere de Clasquerí, va realitzar una enèrgica protesta contra el jurament de vassallatge que els cònsols, consellers i diversos ciutadans tarragonins havien prestat al rei. El 15 de juny de 1374, el seu notari va irrompre a la Sala del Consell i, en nom del prelat, va ordenar que no es complissin els dictats reials sota pena d'incórrer en felonia.³³ A partir de llavors, amb l'aliança dels seus representants, va decidir dur a la pràctica les seves amenaces i fer ús d'una de les seves armes principals, en declarar l'excomunió a tota persona que actués d'acord amb els preceptes reials. L'objectiu era aconseguir deslegitimar el govern municipal (mentre va durar aquesta situació, el vicari general es negà, reiteradament, a rebre el jurament de fidelitat dels cònsols) i aconseguir una major capacitat d'intervenció sobre les institucions del regim urbà, situant a les institucions persones afins a la seva causa, fets que donaren pas a diversos escàndols a la ciutat, tal com exposa el canonge J. Blanch:

Lo archebisbe [...] no volgué absoldre als que avie excomunicat, ans los aggravava e reaggravava tot sovint. Y també publicà per excomunicats los cònsols y ciutadans perquè avien prestat lo sagrament de homenatge al rey, y tampoc los volgué absoldre; y, estant d'esta manera irritats los de la ciutat de veurer-se axí excomunicats, y tenint-se ja per vassalls del rey y no de la Iglésia, feren un statut que todas las terras, casas y otras cosas que per herència, llegat o altres dexas arribarian a ser de la Iglésia, hi arribassen ab sas càrrechs de pagar drets, sisas e imposicions, com antes que fossen de la Iglésia, y per fer més befa a l'archebisbe, la feren ab trompetes y tabals

³³ "Protestatio facta consulibus et vicariis Tarracone ne obediant litteris Regis ves commissariis ab eo deputatis ad recipienda homagia ut dominus civitatis" (AHAT, PM, nº 9, doc. 237).

publicar per la ciutat. Arribat a notícia de l'archebisbe, manà a l'endemà que li portaren una cadira al Pla de la Seu, y as-sentat allí públicament, en ella féu sercar lo trompeter per a fer una altra crida en revocació de aquell estatut, perquè ere en contra la llibertat eclesiàstica. Al veure allí lo archebisbe, tot lo poble acudí a veure què intentave fer, y sabuda la causa, feren amagar lo trompeter y no-s trobà sinó un home que tocave un anyafil, al qual féu venir devant de sí, y a la que volia comensar a sonar per a fer la crida, lo veguer del rey li prengué lo instrument y no volgué que la fes. Lo sacristà de la Seu, que ere lo sobredit Anglesola, vent la descortesia, se agafà ab lo veguer per a fer-la-y tornar, y forcejant los dos se rompé, quedant cada hu ab son tros. Los de la ciutat, vent açò, llansaren mà a les armes, cridant: 'Muyra lo archabisbe!,' lo qual, vent que de tot se li perdia lo respecte, per temor no li fessen algun agravi, se n'entrà a la Seu y, per la porta del claustre, se'n pujà a la pabordia y, de allí, per la porta falsa, se'n anà a Gostantí. Los de la ciutat, vent-lo fora, li assaltaren lo castell, al qual saquejaren, li cremaren lo archiu i li feren molts altres agravis.³⁴

La contraofensiva reial fou de la màxima contundència i donà lloc al que els processos anomenen el “Factus Terrachonae”, que sembrà el terror a la ciutat.³⁵ La matinada del dia de santa Magdalena (22 de juliol), una companyia d'homes armats amb llances, paveses, dards i ballestes, a peu i a cavall, van irrompre a la ciutat amb l'objectiu de proclamar Duran Martí com a veguer de l'arquebisbe i damnificar alguns homes de la ciutat. Poc després d'haver-se llevat, el veguer reial, Bernat Manresa, fou informat de què “*CC. hòmens armats se són recollits en lo castell de l'archabisbe per dampnificar los de la dita ciutat e vós matex*”. En saber la notícia, l'oficial féu avisar el veguer de l'arquebisbe “en funcions”, Berenguer de Requesens. Mentre es proclamava el sometent al crit de “*Via fos, via fos! Que companyes estranyes van*

³⁴ J. BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, op. cit., vol. II, p. 64-65. Em remeto també a: AHCT, FM, Acords municipals (AM), n° 3: 1374-1375, fol. 15v.

³⁵ E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 315-321; *Id.*, *Muyren los traydors!...*, op. cit. p. 448-453. Les cites que es contenen en el relat d'aquest fet es detallen en les pàgines que s'acaben d'indicar.

per la ciutat armats e encalcen aquells que troben!”, els oficials van acordar armar-se i reunir un grup de gent suficient que els acompanyés. Tot sonant la campana del Castell de l’arquebisbe, lloc on, havent-ne forçat les portes, es feren forts els rebels i proclamaren el seu cabdill (Duran Martí) com a nou veguer del prelat, diversos ciutadans van anar a la casa del veguer reial per alertar-lo que els invasors anaven per la ciutat amb les ballestes teses i ferint tots aquells que es creuaven al seu pas, tot exclamant: *“Muyren los traydors! Hisquen los traydors!”*.

Els dos veguers, acompanyats pels veïns que s’havien anat reunint, van passar pel carrer dels Pintors i van enfilear el carrer Major. Al fons, sobre les escales de la catedral, hi havia en Duran Martí amb diversos homes armats, els quals van entrar de seguida al Castell de l’arquebisbe. Les negociacions que es van emprendre fracassaren i els del castell van començar a llençar pedres i a disparar amb les ballestes cap a la plaça, obligant tothom a refugiar-se als porxos de la Quartera. Davant de tal resposta, alguns homes de la ciutat van aconseguir accedir a la catedral a través d’un forat que hi havia a prop del pati de la torre del paborde i obriren les portes. Des de les torres, van disparar *“grans pedres e canteras”*.

Bernat Manresa va oferir l’oportunitat a aquells qui es rendissin d’abandonar el castell voluntàriament per tal de sotmetre’s a judici i rebre una pena moderada. Alguns hi van accedir, però els principals instigadors de la revolta van decidir resistir. Ho feren unes hores més, fins que el veguer de l’arquebisbe, junt amb diversos homes, aconseguí entrar al castell i expulsar-ne els rebels, els quals disposaven de pocs efectius i no comptaven amb cap reforç extern. Foren lligats i fets presoners. El divendres, després de dinar, es convocà una reunió extraordinària del Consell que congregà a més de setanta persones, a més del veguer Bernat Manresa. El cònsol primer, Joan Sabater, en nom propi i de la resta de l’Assemblea, advertí a l’oficial reial que era perillós tenir tanta gent tancada a la presó i li va requerir que actués amb celeritat i tot el rigor necessari, per tal d’evitar avalots populars i que quedessin impunes *“tantes injúries e violències que ls dits presos havien fetes, so és, que [...] eran anats ab ballestes teses per la ciutat e havien encalsades diverses persones e, noresmenys, en los combatiments*

que havien fets, havien nafrades moltes persones de la ciutat ab pedres hi havian injuriats tots los de la ciutat”.

El representant del rei a la ciutat va decidir aplicar la pena de mort com a càstig exemplar als principals promotors de l'aixecament, una decisió que obtingué el consentiment dels membres del Consell. Les forques es distribuïren per diversos punts de la ciutat (al Corral, a les escales de la catedral, a la Peixateria, a la Carnisseria i al portal de sant Antoni) i foren executats els rebels, la majoria dels quals eren clergues tonsurats. Tot seguit, el veguer va recórrer durant hores els carrers de la ciutat a fi d'evitar nous aixecaments, va fer que sonessin les campanes de les esglésies de la ciutat i féu celebrar misses de perdó. Atenent les súplices del vicari general, l'oficial reial va permetre que els penjats rebessin sepultura i, pocs dies després, la ciutat i els seus cònsols van obtenir la remissió general per part dels veguers.

Curiosament, al cap de poques setmanes, l'arquebisbe va enviar un decret des d'Avinyó mitjançant el qual aixecà l'entredit que pesava sobre Tarragona i concedí l'absolució al veguer reial, als cònsols i ciutadans que, el 1374, havien estat excomunicats per *“infames, perjurs i perseguidors de l'Església”*³⁶ El gest del prelat podria entendre's com un primer pas per arribar a la necessària concòrdia amb el sobirà, qui també respongué amb altres actes de clemència. De tota manera, també podria pensar-se que quan l'arquebisbe va decidir posar fi a l'entredit encara no fos coneixedor dels darrers aconteixements.

Al marge d'això, i malgrat les concessions realitzades per ambdues dignitats per restablir la pau al govern de la cosa pública de Tarragona, ni els representants de la ciutat ni els dels seus senyors semblaven estar disposats a acceptar cap tipus de treva. Tot i perdre intensitat, i més o menys latent, el conflicte entre els bàndols i parcialitats enfrontats pel domini jurisdiccional de la ciutat va continuar després de les execucions públiques.

En morir l'arquebisbe Clasquerí, el Cerimoniós va aprofitar la Seu vacant (tot demostrant indiferència respecte al Cisma de l'Església i no havent d'acceptar així l'arquebisbe proposat des de Roma

³⁶ *“Absolutio excommunicationis lata contra consules, vicarium regium et alios cives Tarracona Ecclesia rebelles, anno 1377”* (AHAT, PM, n° 9, doc. 251).

ni des d'Avinyó) amb la finalitat d'aconseguir el domini exclusiu sobre una ciutat que, tal com afirmà en més d'una ocasió, volia que fos seva. Un element que jugava clarament al seu favor eren les fortes dissensions a l'interior del Capítol de la catedral. A l'espera del nomenament d'un nou arquebisbe, alguns dels seus membres eren partidaris de traslladar la regència a la segona dignitat capitular, el cambrer Bernat Pujol (familiar de la reina Sibila), tot argüint l'avançada edat del paborde, qui tenia dret a ocupar la càtedra *post pontificalem*. El rei coneixia bé els avantatges que podria obtenir, per complir els seus objectius, el fet que el govern eclesiàstic estés en mans del parent de la seva quarta esposa, germà del seu veguer a la ciutat i al Camp. Davant de les reticències d'una part del capítol que es negava a substituir a Guillem Sescomes, el rei va disposar que els veguers de Montblanc i Vilafranca prepararessin les seves tropes per invair les viles de la Mitra al Camp tarragoní. L'ocupació es féu efectiva "*fent més mal y danys en lo Camp que no agueren fet a ser gents estrangeras*", i fou de tanta envergadura que va obligar el paborde i diversos canonges a desplaçar-se a Barcelona per tractar sobre la fi de les agressions. Tot i intentar arribar a una solució arbitrada, la mort del rei, els primers dies de 1387, provocà la interrupció de les negociacions i el conflicte no es resolgué.³⁷

Fruit de totes aquestes tensions i agressions, els darrers moments de la vida del rei Pere terç van donar peu al naixement d'un relat llegendari del qual es té constància des del segle xv. La narració explica que, mentre el rei estava agonitzant, se li aparegué santa Tecla per a reclamar-li, amb una forta bufetada, la restitució als arquebisbes i a l'església de Tarragona del patrimoni i drets que els arrebatà. A més d'actuar com a fidel reflex de les lluites que es desencadenaren en aquest context pel control jurisdiccional de la capital i el seu territori, el text va ser utilitzat per justificar la redacció d'un codicil, l'autenticitat del qual s'ha posat en discussió en diverses ocasions, on 'el Cerimoniós' s'excusava pels danys comesos, i sol·licitava al seu hereu i marmessors que s'encarreguessin de la seva reparació i restitució.³⁸

Quan accedí al tron, Joan I va intentar resoldre, tan aviat com

³⁷ E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 333-336.

³⁸ E. JUNCOSA, "La bofetada de santa Tecla...", op. cit., p. 75-96.

fos possible, les qüestions pendents del regnat del seu pare, com abandonar la posició d'indiferència davant del Cisma de l'Església i otorgar l'obediència dels seus regnes al papa avinyonenc, fet que obrí la possibilitat a que el bisbe de Sogorb, Ènnec de Vallterra, pogués prendre possessió d'un arquebisbat del qual només n'era electe. El nou monarca va voler posar fi, mitjançant la via contractual, als continus xocs jurisdiccionals entre ambdues dignitats, prenent part en les negociacions personatges de la talla de Francesc Eiximenis³⁹. Tot i acordar-se les clàusules d'una concòrdia que, en termes generals, convertia el rei en senyor exclusiu de la ciutat de Tarragona, a canvi de la cessió dels drets que aquest posseïa sobre la majoria dels seus dominis al Camp, finalment, la Corona —a causa de les apremiants necessitats econòmiques— es va veure obligada a renunciar a tal permuta i a realitzar un traspàs patrimonial a la Mitra de totes les rendes dominicals i els drets jurisdiccionals de què disposava sobre diversos indrets de la vegueria —sense que s'inclogués la ciutat i amb possibilitat de redempció— a canvi del pagament de 17.000 florins i reservant-se només les regalies inalienables.⁴⁰

Així doncs, al marge de dita cessió, la ciutat va seguir mantenint el seu règim de condomini fins que, a mitjans d'abril de 1393, el monarca decidís concedir a la seva esposa, Violant de Bar, les rendes i jurisdiccions que seguia conservant a Tarragona i al Camp, una determinació que va obtenir com a resposta la frontal oposició dels representants municipals, ja que creien que podrien veure's perjudicats els drets de la ciutat, i de l'arquebisbe, qui continuava reclamant amb insistència al monarca que li prestés homenatge de fidelitat per les prerrogatives que tenia a Tarragona.

Serà en aquest nou marc quan els antics problemes derivats del control jurisdiccional de la ciutat tornaran a aflorar. Les tensions s'agreuaren a partir del moment en què la reina va decidir enviar una carta dirigida a l'arquebisbe amb aquestes paraules i to:

³⁹ ACA, C, reg. 1955, fol. 60. Cf. Jaume RIERA I SANS (ed.), *Francesc Eiximenis i la casa reial. Diplomataris 1373-1409*, Girona: ILCC/Universitat de Girona, 2010, p. 25-26; E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, *op. cit.*, p. 341-342.

⁴⁰ AHAT, PM, n° 3 i n° 9, doc. 281 i 282.

*Yolant, per la gràcia de Déu, reyna d'Aragó [...] Al reverent pare en Crist, l'archabisbe de Tarragona, salute e dilectió. En-tès havem, desplaçament, en qual manera vós, mogut no degudament en gran menyspreu del senyor rey, marit e senyor nostre molt car, e nostre, e deterioració no pocha de les regalies e drets del dit senyor e nostres, havets intentats e a fi desordenada portats als cuns greuges, injúries e offenses en als cuns oficials e altres persones del dit senyor e nostres, exercin jurisdicció e altres coses fahen en la ciutat e Camp de Tarragona, e [...] fets moltes altres infinides coses no degudes e greus, toquants usurpació de les regalies e drets del dit senyor e nostres en no poch menyspreu e dampnatge del dit senyor e nostre e en gran elació vostra, de què som molt meravellada e no poch agreujada que vós hajats tan gosar que en detracció de vostre príncep e senyor e senyora vos presumiscats semblants coses assejar. Perquè sentins-nos axí com devem d'açò, tant que més no poríem, vos pregam e manam expressament que de les dites coses desistats encontinent e totes aquelles que fetes hajats tornets tantost a estament primer. En altra manera, sie-us ben cert que nós provehirem ab lo senyor rey sobre açò en tal manera que vós veurets e sintrets per obra quant és greu cosa fer e temptar als cunes coses temeràries en detracció e quant les regalies e drets antiquats de son príncep e senyor. E, per tal cor lo dit senyor e nós volem clarament ésser informats dels dits greuges e injúrias, havem provehüt e trametem per açò ésser presa aquí deguda informació, per tal que si-s troben de les dites coses ésser veres, segons nos és estat dat entenent, vós ne reportets deguda correcció e paga. Dada en València, lo derrer jorn de maig de l'any de la Nativitat de Nostre Senyor ·M·CC·C·XC·III· La reyna Yolant.*⁴¹

Amb l'objectiu d'evitar que el conflicte anés a més, els reis i l'arquebisbe van convenir reunir-se a la ciutat comtal per inten-

⁴¹ ACA, C, Processos en foli, llig. 114, exp. 12, fol. 4v-6r. *Vid.* E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., ap. 16, p. 454-455; Id. "Las amenazas de una reina. La relación epistolar entre Violante de Bar y el arzobispo de Tarragona", H. THIEULIN – P. ROCHWERT (eds.), *Cartas de Mujeres en la Europa Medieval*, Madrid: La Ergástula, en prensa.

tar buscar una solució pactada a les desavinences derivades del domini temporal. El compromís a què s'arribà els primers dies de 1395 pretenia posar fi a les controvèrsies existents entre ambdós poders mitjançant el nomenament d'uns àrbitres que, per cadascuna de les parts, havien d'encarregar-se de recollir en un memorial tota la relació de greuges i perjudicis perpetrats a fi de reparar, en la mesura del possible, els danys comesos.

Però, al marge de la concòrdia signada, l'arquebisbe Vallterra no va desistir en el seu desig de convertir-se en l'únic senyor de Tarragona i, per aconseguir-ho, va promoure la creació d'una lliga formada per alguns dels principals partidaris de la seva preeminència per tal que actuessin en contra del patrimoni, els drets i els oficials del rei.

La qüestió jurisdiccional va tornar a dividir els ciutadans de Tarragona, alguns dels quals s'erigiren com a clars defensors del domini compartit (tal com feren els reis i els arquebisbes quan veien perillar el seu domini), mentre que d'altres no dubtaren en elevar proclames i promoure avalots a favor d'un o altre dels seus senyors amb frases com aquesta, pronunciada pels partidaris de la causa eclesiàstica: *“ara regnarem altre tant nosaltres e no-ns hic farets nosa, que ara ací no hic ha rey ne reyató, car l'archabisbe és rey e senyor!”*⁴²

La conflictivitat a la ciutat va arribar a ser tan greu que els membres del Consell sol·licitaren als seus senyors que nomenessin un capità general que, sense ser ciutadà tarragoní, garantitzés la seva defensa i protecció i mantingués l'ordre entre els seus habitants.⁴³

Tot i que les fonts documentals conservades no permeten confirmar que la seva proclamació es fes efectiva, el cert és que, durant diversos anys, no es dóna notícia de cap altre enfrontament jurisdiccional d'aquest nivell.

⁴² E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, p. 343-347.

⁴³ AHCT, FM, AM, n° 13: 1396-1397, f. 20r. Cf. E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, p. 347, n. 130.

De la cooperació a la competència (II). La perpetuació del conflicte i la seva cristallització institucional (segle XV)

Al marge dels violents episodis narrats que afectaren la ciutat i part del Camp el darrer quart del Tres-cents, l'expressió del conflicte no només es visqué en àmbit municipal, sinó que també es traslladà a les Corts generals. Tot i disposar de diversos exemples del segle XIV, ens centrarem en un cas concret que es visqué al Parlament català de l'Interregne, fet que ens permetrà accedir de ple a l'última centúria d'aquest recorregut diacrònic.⁴⁴

Des del moment en què va produir-se la institucionalització de les Corts generals, els monarques solien convocar la ciutat de Tarragona perquè, junt amb les altres ciutats i viles del patrimoni reial, li oferissin el seu ajut i consell. Per la seva part, els arquebisbes — cap del braç eclesiàstic i, per aquest motiu, el poder més important després del rei— no van mostrar-se mai disposats a renunciar al seu control sobre la ciutat i una de les millors maneres de demostrar-ho públicament era erigint-se com el seu únic representant legítim, car l'acceptació de la participació amb plens drets de la ciutat implicaria la modificació de l'estatus jurídic municipal.

En qualsevol cas, la ciutat, per por o prudència, no va començar a respondre a les convocatòries cursades des de la cancelleria reial a

⁴⁴ Per tal de dur a terme l'estudi d'aquesta darrera centúria, ens hem basat, fonamentalment, en les obres següents: E. MORERA, *Tarragona cristiana...*, op. cit., vol. III i IV; Francesc CORTIELLA I ÒDENA, *Una ciutat catalana a les darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1984; *Id.*, *Les lluites socials a Tarragona a la primera meitat del segle XV*, Tarragona: Ind. gràf. Gabriel Gibert, 1984; Dídac BERTRAN VALLVÉ, *La justicia en Tarragona a través de los siglos*, Tarragona: Ilustre Colegio de Abogados, 1981; Joan-Ferran CABESTANY I FORT, "Tarragona i les Corts catalanes (1283-1422)", *Quaderns d'Història Tarraconense*, I (1977), p. 69-79; Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, "La interesencia de las ciudades en el brazo real de las Cortes. Acerca de las pretensiones de la ciudad de Tarragona (ss. XIII-XIX)", *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, X-XI (2001-2003), p. 803-837; Eduard JUNCOSA BONET, "La ciudad que no pudo decidir: el veto a la participación de Tarragona en el Parlamento catalán del Interregno", I. FALCÓN (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412). Cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Zaragoza: Gobierno y Cortes de Aragón / Ibercaja, 2013, p. 424-431.

través de l'enviament dels seus síndics fins que l'enfrontament entre els seus senyors fou més evident. Els responsables d'un govern cada cop més madur i desitjós d'ampliar la seva capacitat d'acció davant del poder exercit pel seu senyor més pròxim, van veure en aquesta situació una possibilitat per satisfer els seus objectius.

Segons els representants de la *universitat*, Tarragona tenia totes les qualitats per intervenir en el braç reial de les Corts, perquè era cap de vegueria i gaudia del privilegi de ciutat insigne entre les del Principat de Catalunya per la seva antiguitat, grandesa i població; perquè així ho marcaven el dret i el costum; i perquè, jurisdiccionalment, els seus homes eren homes propis i solius del comte de Barcelona. Segons els arquebisbes, els síndics tarragonins eren expulsats de les Corts “*com aquells que no-y deuen ésser*”, d'acord amb les constitucions i pel fet que els seus pobladors eren vassalls de l'Església. Veiem-ho a partir d'un exemple ben gràfic:⁴⁵ El 14 d'octubre de 1410, l'arquebisbe Pere de Sagarriga va dirigir-se a tot el Parlament amb aquestes paraules:

—*Senyors, ací veig dos hòmens qui són vassalls meus e de la Sgléya de Terragona per ésser e entrevenir en aquest Parlament. No és acostumat ne-s deu fer que vassal d'Església, de baró o cavallers entrevenga en Corts ne en Parlament algú, car lo prelat, baró o cavaller, o tot altre qui vassalls haja, entrevé ja en aquells per tots sos vassalls e hòmens; perquè deman e requir que los dits hòmens, vassalls meus, sien expel·lits e foragitats del dit Parlament de continent, ans que a alguns actes sia proceyt. En altre manera, sapiats que yo, ab tota ma condició, hic exirem que no-y serem en res, car no volem ni poríem soferir tan gran perjudici.*

La resposta dels síndics no es demorà, ja que, immediatament, s'alçà un d'ells per afirmar:

—*Senyors, mossèn lo governador de Catalunya ha scrit a la ciutat de Terragona que trametessen síndichs o procuradors*

⁴⁵ El qual s'analitza més detalladament a: E. JUNCOSA, “La ciudad que no pudo...”, *op. cit.*, p. 424-431.

lurs al Parlament e, per aquesta rahó, la dita ciutat hic ha tramès mi e mon companyó. E com lo senyor arquebisbe diu que no havem acostumat de entrevenir en Corts o Parlament, responch que sí havem, car alguns de nostres predecessors hi són entrevenguts. E açò, per tant com Terragona ne los habitants d'aquella no són in solidum del senyor arquebisbe, car lo senyor rey hi ha tres parts e lo senyor arquebisbe, dues. Axí que pús nostres predecessors hi han acostumat de entrevenir-hi, nosaltres no-n devem ésser repel-lits.

I el prelat va replicar:

—No és veritat que los meus vassalls e de la Sgléya de Terragona hajen acostumat de entrevenir en Corts ne en Parlament, ne-n són en possessió alguna, ans del contrari, és en possessió la Sgléya. E hagueren ben fet que no-us hi haguessen tramesos, car solament del attemptar o assajar, deuríets ésser punits e castigats. E si no fos per reverència del Parlament ací present, yo-us parlara pús agre que no faç, e haguérets vós bon callar d'açò que dit havets que lo senyor rey ha tres parts en Terragona e yo tan solament dues, car veritat és que la juredicció de Terragona és comuna per indivís entre lo senyor rey e mi, e ultra açò he yo la fealtat éntregament [sic] dels hòmens de Terragona, la qual és de la Sgléya de Terragona e mia tant com seré arquebisbe, e no de algun altre. E si lo contrari diets, imposats a vós e als hòmens de Tarragona tal màcula que no serets fets nets a vostra vida; perquè yo-us man que, de continent, hic isquats e no hic aturets, sol axí com no devets.

Davant de les greus amenaces de l'arquebisbe, fou el propi governador general de Catalunya qui va prendre la paraula per defensar els representants de Tarragona amb diversos exemples del passat. Malgrat tot, i a fi de no interrompre més el desenvolupament de les sessions, Guerau Alemany va demanar als homes de Tarragona que marxessin, no sense que abans elevessin una protesta d'allò que havia succeït.

A nivell municipal, al llarg de les primeres dècades del Quatre-cents, el conflicte entre bàndols va cristalitzar en la creació de

dos partits antagònics: els “ciutadans” (defensors de la causa reialista) i els “querellants o apel·lants” (partidaris del domini exclusiu de l’arquebisbe) i amparats per aquest darrer.⁴⁶ L’any 1437, va estar a punt de modificar-se l’estructura jurisdiccional de la ciutat en decidir el rei —dotat d’un creixent protagonisme i alertat pels consellers de Barcelona— que si el prelat no posava fi als greuges que cometia contra la ciutat, li requisaria totes les temporalitats de què gaudia sobre Tarragona.

A la carta que els representants barcelonins enviaren al monarca s’hi deia el següent:

Molt alt e molt excel·lent príncep e poderós senyor. Misser Pere Çabater, licenciat en leys, e en Thomàs del Bosch, recorren a la vostra gran excel·lència per impetrar e obtenir de aquella benefici salutable de les grans oppressions a les quals la dita ciutat és supposada, en tant que si la vostra mà poderosa no reprèn tot gosar injust e no tanque la porta per la qual tals oppressions entren, la dita ciutat no pot escapar a la sua gran destrucció. La causa, senyor molt excel·lent, és per ço com lo reverent cardinal, administrador de la Esglea de la dita ciutat, segons som informats, per metre e posar sos familiars e oficials en lo regiment de la dita ciutat, se esforçe metre qüestió en lo dit regiment. E, opposant-se los cònsols e regidors de la dita ciutat a la defensió majorment de la jurisdicció vostre, senyor, lo dit reverent administrador, pretenent invasió de la sua jurisdicció ecclesiàstica, ha supposada la dita ciutat a intradit ecclesiàstich, la qual sa serva en aquella, de què, molt alt senyor, moguts per deute de gran fraternitat de la dita ciutat, ab aquesta nos dolem molt e planyem lur destrucció, sabents la dita ciutat de Terragona ésser famosa e de les antigues de Espanya, e sie marítima, e gran clau del vostre Principat de Cathalunya. [...] Per ço, supplicam molt humilment a la vostra molt alta senyoria que sia de vostra mercè haver la dita ciutat e la causa dessus dita en lur justícia favorablement recomen-

⁴⁶ Vegeu els treballs citats de F. CORTIELLA, *Una ciutat catalana...*, i *Les lluites socials a Tarragona*; així com l’obra d’E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 357-382.

*nats, manant aquells ésser desempetxats [...]. Scrite en Barchinona, a XVI de juliol de l'any M CCCC XXXVII.*⁴⁷

Com a conseqüència de les amenaces del rei, el cardenal Ram va expressar la seva intenció de reconciliar-se amb els tarragonins, tot mantenint intacte el règim de condomini. Les friccions van remetre gairebé del tot a mitjans de segle mercès de concòrdies i ordenances dirigides al repòs e pacificació dels ciutadans,⁴⁸ i el conflicte jurisdiccional s'esvaí quan la guerra civil catalana (1462-1472) passà a un primer pla i l'aliança entre Joan II i Pere d'Urrea fou més que evident. Un cop finalitzat l'episodi bèlic que durà deu anys, les bones relacions entre la Corona i la Mitra tornaren a trontollar. El monarca intentà acabar amb les diferències que sorgien de bell nou entre els habitants de Tarragona i aprofità les circumstàncies per instaurar la insaculació i augmentar el seu control sobre les eleccions de càrrecs al municipi.⁴⁹

Lluny de resoldre's, la problemàtica qüestió jurisdiccional analitzada no va acabar amb l'arribada del Renaixement, sinó que tornarà a ressorgir amb força al llarg dels segles moderns i, més concretament, des de mitjans del regnat de Ferran 'el Catòlic' qui, tot anticipant noves friccions, farà advertir a Gonzalo Fernández de Heredia —un dels seus principals homes de confiança—, pocs dies abans de ser promogut a la prelatura de Tarragona, sobre alguns aspectes que venien de ben lluny:

De la jurisdicción de Tarragona [...] no reciben provecho alguno los arzobispos y, siendo mixta la jurisdicción, como es siempre, hay contenciones y diferencias entre los vegueres real y del arzobispo, por donde se siguen, de continuo, enojos y molestias, los cuales algunas vezes son causa de inquietud y turbación al arzobispo, porque las tales cosas suelen llegar a noticia de su real preeminencia, ca por privilegios parece claramente, los

⁴⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent (CC), lletres closes, 1B.VI, 5 [1436-1438], fol. 104v-105r. Cf. E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 299.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 373-378.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 378-382.

*de Tarragona no ser vassallos de la Yglesia, antes ser vassallos reales, y no tener el arçobispo en la dicha ciudad salvo su spiritualidad y la mixtura d'aquesta jurisdicción, y a esta causa no es que no les recrezca d'ello contenciones y enojos, por evitar los quales, es muy expediente a los arçobispos dexarse d'esta jurisdicción y recibir alguna poca compensa por ella, pues es poca o ninguna la utilidad que d'ella se recibe y son, como dicho es, muchas las molestias que por causa d'ella se le siguen.*⁵⁰

Conclusions

Al llarg de tot aquest recorregut pels segles medievals, s'ha posat de manifest fins a quin punt el poder es resisteix a ser compartit i que, més enllà de la legislació i els acords en si mateixos, cal entendre'n i analitzar els seus efectes pràctics, fruit d'interpretacions divergents encaminades a legitimar postures confrontades.

Més enllà dels límits estrictament locals, comtes-reis i arquebisbes van anar forjant-se com a dos poders “simbiòtics”, necessitats d'ajuda mútua en diversos contextos i amb projectes compartits: col·laboraren en la lluita en conquestes i colonitzacions; molts prelats van ser, al mateix temps, cancellers dels monarques i tenien una importància de primer ordre en els afers polítics de la Corona; a més de ser els encarregats, fins que la responsabilitat es transferí per delegació als arquebisbes de Saragossa, de coronar els reis a la Seo de la capital aragonesa.

Malgrat tot, i pel que fa al cas específicament tarragoní, l'exercici compartit de la jurisdicció va començar a fer cada cop més evident l'oposició entre ambdues dignitats, i les col·lisions derivades d'interessos contraposats, desavinences i friccions van anar *in crescendo* fins que el conflicte entre els poders civil i eclesiàstic esclatà, amb enorme violència, en un dels contextos més problemàtics que hagi patit mai l'Occident europeu.

Tot i assajar-se distintes solucions i intervenint-hi tot tipus d'intermediaris, el conflicte derivat per les possessions controlades *pro indiviso* fou una constant, sortint novament a la llum,

⁵⁰ ACA, C, reg. 3686, fol. 109v-110r. Cf. E. JUNCOSA, *Estructura y dinámicas...*, op. cit., p. 408.

amb més o menys intensitat, segons les conjuntures i els motius que el desencadenaren.

Precisament, serà el fet d'estar sotmesa a l'autoritat conjunta de monarques i prelats allò que dotarà d'una fisonomia pròpia una ciutat que arribarà a assolir unes quotes elevadíssimes d'autonomia (*"los pús liberts ciutadans de tota Cathalunya"*, van arribar a expressar els cònsols i consellers poc abans de l'esclat de la guerra civil catalana). De fet, Tarragona va saber-se aprofitar, en diverses ocasions, de la incòmoda rivalitat entre els seus senyors, els quals, més d'un cop, semblen estar imitant el gat del capitell del claustre de la catedral, que no deixa de controlar mai la situació, car fa creure a les rates que ha mort quan, en realitat, només es fa l'adormit per atacar en el moment oportú.

La colonització i la formació de les poblacions del Camp de Tarragona i el Priorat

EZEQUIEL GORT JUANPERE

Historiador

Fins fa pocs anys, s'afirmava que les terres que conformen el Camp de Tarragona van estar deshabitades fins a mitjan segle XII, quan s'iniciaria la colonització a partir dels establiments promoguts per la senyoria.

El Camp de Tarragona es plantejava només com un territori de ningú entre els musulmans, enfilats a les muntanyes de Prades, i els cristians, establerts més enllà del riu Gaià. El Camp, segons aquesta hipòtesi, restaria abandonat durant potser un parell de centenars d'anys.

Tot es basava en la manca de documentació anterior a mitjan segle XII. Evidentment, és en aquesta època —a partir del moment que l'arquebisbe fixa la seva residència a la ciutat, quan s'organitza la cúria tarragonina, i quan la senyoria promou els establiments—, que es genera la documentació, cosa que no vol dir, en absolut, que no hi hagués hagut abans una certa colonització.

Però tot i l'evidència, avui no en podem precisar l'abast ni tampoc establir una cronologia, perquè aquestes comunitats pageses en ser fora del control feudal i, per tant, no sotmeses al pagament de rendes, no generarien documentació.

Si en alguns llocs en tenim notícia, és mercès els mateixos documents posteriors d'infeudació, perquè d'alguna manera ho esmenten, o mercès la toponímia, que en alguns casos ens pot parlar o suggerir una certa continuïtat poblacional... En tot cas, la colonització a l'entorn Tarragona anterior al segle XII devia ser molt reduïda o potser encara inexistent, atès que el 1090 s'afirma que la ciutat és a mans musulmanes i s'expressa la necessitat de l'ocupació física del territori així com les facilitats comtals per promoure'n la colonització. Tot i així, el territori no podia estar totalment despoblat. Coneixem el cas de Tamarit, anterior al 1049 i que es considera el castell més avançat de la marca de Barcelona. I altres, com ara el 1060 que en una confrontació castral figura Santa Maria d'Alcover. És una dada de difícil interpretació perquè, atesa la ubicació del poble, pressuposa un assentament cristià en una data que es considera molt primerenca. O bé Valls, que apareix esmentat en diverses confrontacions al llarg del segle XI, malgrat que en aquest cas s'ha volgut interpretar més com un concepte geogràfic que no pas poblacional. Cal recordar, però, la presència d'un vilar lligat als orígens de Valls i que, per tant, es

pot pensar també en un possible assentament agrícola. De vilars a la toponímia del Camp se n'han conservat, com poden ser, entre altres, als termes de Reus o de la Selva del Camp.

Una altra mostra de població pretèrita pot ser a la documentació de Riudoms relativa als primers temps: s'esmenten unes construccions anomenades «velles». Com ara quan el 1150, en delimitar un alou, es parla de la «cisterna vella», el «vilar», o el «casal»; o bé del «mas vell» en un document del 1218, que es refereix a una donació del 1158; o encara del «marge vell», el 1158 (de tota manera, en aquest cas també es podria referir a restes encara visibles de la baixa romanitat).

La donació al bisbe Oleguer el 1118 marca un moment clau per a l'ocupació del Camp. S'ha dit que en aquest moment encara no era possible, però el mateix document de donació s'esmenten les cases, viles, castells i fortificacions que «hi ha o hi haurà». Això no pressuposa necessàriament la seva existència, però permet pensar-ho, per mínim que fos en aquest moment.

Sembla que no es féu res durant anys (o no és documentat), fins que el 1129 Oleguer donà la ciutat i el Camp a Robert per tal que el restaurés i poblés, tot reservant-se les esglésies i els seus drets. Poc després Robert va concedir subfeus a la ciutat i a tot el territori, la potestat superior dels quals es reservava l'arquebisbe, amb la finalitat que bastissin fortaleeses i es poblés. Es diu, però, que fracassà en l'intent de poblar la ciutat i el Camp. O almenys, si es bastí algun castell o es colonitzà algun indret no se'n coneix cap testimoni.

Cap a mitjan segle començà una segona colonització sota l'empenta feudal i aquest cop va anar endavant i és documentat. Els possibles assentaments anteriors, procedents de la primera colonització i potser establerts per aprisió, passarien a formar part de l'estructura feudal que es teixí a partir d'aquest moment.

Les primeres referències documentals —que no signifiquen necessàriament les de la seva fundació i que arreu més aviat semblen el resultat d'assentaments previs—, s'inicien cap al 1149 quan s'esmenta els Mongons, per cert un bon exemple conegut d'estructura feudal sobre un determinat lloc; el 1150 la Boella, Riudoms, el Raurell; el 1152 Cambrils, Vilafortuny, Salou; el 1154 Colldejou, Alforja, Reus; el 1155 Espinavessa; el 1157, el Brugar; ...

La forma d'ocupació del Camp sembla que fou bàsicament d'hàbitat concentrat, a partir dels establiments agraris i amb la formació de les viles, sovint a partir d'una planificació, ja que moltes poblacions mostren una estructura inicial de pla regular a partir d'un o dos carrers.

Fa l'efecte que les viles del Camp, inclús les que es bastiren totalment de nova planta, sovint aprofitaren espais ja poblats o almenys de poblament anterior, per trobar-se sempre en indrets adients, com ara prop de les fonts, de les rieres, de les possibles cruïlles de camins... Un exemple, entre molts altres, pot ser el cas de Riudoms, que es bastí seguint una estructura de pla regular en un espai on l'arqueologia ha mostrat restes del món romà. La primera referència de Riudoms és de 1150, quan Robert en féu donació a Guerau de Pere, i només mig any més tard, ja el 1151, Robert donava «el lloc nomenat Riudoms» a Arnau de Palomar. En mig de les dues donacions trobem Robert fent un establiment: el 28 de desembre de 1150 concedia «una terra de sembradura» a Guillem Pere «en lo lloc de Riudoms, a la mata jusana de Olivet». La referència al «lloc» pot fer pensar que en aquest moment ja hi havia almenys un assentament agrari previ i, tot i que només s'esmenta que l'han de poblar, el 1154 ja tenia església, qüestió que pot pressuposar la presència d'un cert nombre de veïnat. Ambdues donacions, a més, comportaven l'obligació de bastir el castell.

En el cas de Reus, la població s'esmenta per primera vegada el 1154, quan Robert en féu donació a l'església, tot afirmant que reconeixia que la vila era de dret de l'església de Sant Fructuós de Tarragona, a causa de la donació que ell mateix n'havia fet en el temps que l'arquebisbe Oleguer l'havia nomenat príncep, és a dir, el 1129. Basant-se en aquest document, Font Rius accepta fins i tot la possibilitat que Reus existís en dates anteriors al 1129, formant «un cert nucli o explotació rural».

El 1154, poc després de rebre-la de mans de Robert, l'arquebisbe donà dos terços de la vila a Bertran de Castellet amb pacte que la tingués en feu per l'Església y ajudés a poblar-la. Fos com fos, aquell any Reus era un lloc prou reduït, ja que encara no disposava d'església. Tanmateix estudiant la planta inicial s'observa que va ser una vila de nova creació, de planta regular, estructura que devia prendre definitivament en bastir-se la primera muralla.

Altres concessions no prosperaren, com Salou, o ho feren amb moltes dificultats com Cambrils, que mostra també una estructura de planta regular. La proximitat al mar representava un perill constant per a les poblacions més properes.

També en altres casos els assentaments no passaren dels primers estadis com, entre altres, el del Brugar, que es mantingué amb una població de molt poques famílies, potser per la seva situació entre Reus i la Selva del Camp, dos nuclis que havien de progressar aviat.

Alguns assentaments semblen més tardans o bé almenys formats a l'interior dels termes d'altres poblacions, com seria el cas de la Selva del Camp, bastida dins el mateix terme que Constantí i d'aquí el primer nom en què figura documentat, la «Silva Constantina» en una molt probable descripció del paisatge de la zona. Hi ha una referència de 1158 i se'n té notícia segura a partir de la carta de 1165 on se'ns presenta ja com una vila. Com també passa en la donació de Constantí, de 1159, que s'esmenta com a vila.

Pel que fa a la seva estructura urbana, s'observa que la Selva del Camp es va bastir seguint un pla regular a partir d'un eix central i del conjunt format per l'església i el castell.

Un altre exemple és el Pla de Santa Maria, documentat des del 1174 dins l'àmbit castral de Cabra i bastit també a partir d'una estructura regular, amb un carrer central amb entrada als dos extrems i almenys tres carrers transversals.

Un altre cas pot ser el terme de Cambrils on també es formaren altres assentaments, com ara Montbrió del Camp, que es formà com una vila closa amb un carrer central —dit «la Closa»— a l'extrem del qual havia l'únic portal del lloc, i un carrer transversal a l'altre extrem. Hi havia també una fortificació. Era una quadra del castell de Cambrils. O bé el terme de Reus, on es formaren els llocs de Castellvell del Camp i Almofter al llarg de la segona meitat del segle XII i que com que no existien en el moment en què s'organitzà l'estructura feudal, a principis del segle XIII comportà problemes i va caldre actualitzar el seu repartiment entre el castlà de Reus i el cambrer de la Seu de Tarragona, com a senyor de la vila.

O al terme de Valls, amb Espinavessa, documentat el 1155 o Rocabruna el 1171. El primer és desaparegut, mentre que el segon avui correspon a la vila de Picamoixons.

Alguns nuclis de població no prosperaren en el seu enclavament inicial i foren traslladats a un altre indret, com és el cas de Constantí, traslladat per ordre de l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls el 1177 al lloc proper de Llentisclell, moment que va rebre una nova carta i la vila s'organitzà en dos carrers, entre el castell i l'església. Un altre cas podria ser Riudoms, per bé que aquest és llegendari. Es diu que el trasllat fou a causa de les inundacions al lloc primitiu, però tot això no és documentat.

A més dels pobles-bastida, de planificació regular, es desenvoluparen altres models de formació urbana, com pot ser el cas de Valls, format a partir de dos nuclis inicials, la «Vilaclosa», entorn les esglésies de Sant Joan i de Sant Miquel, i la «Pobla de Santa Anna» al recer del castell. Font Rius a partir de l'existència dels vilars —un dit el «vilar gros»— considera el lloc existent si més no com a un establiment agrari, a l'època de l'arquebisbe Oleguer.

Un cas diferent de nucli doble és el de Vila-seca, inicialment format per dos llocs diferenciats, Vila-seca del Comú i Vila-seca de Solzina, el primer sota la senyoria del cambrer de la Seu —igualment com Reus— i el segon dels Olzina. Ambdós s'unificaren al segle XIV.

S'ha esmentat la presència d'esglésies des dels primers temps documentats d'algunes poblacions. Cal tenir en compte aquesta referència perquè l'existència d'una església podia implicar que es tractava d'un lloc amb població suficient i consolidada. Se'n té notícia mercès la butlla d'Anastasi IV, de 1154, en la qual es detallen les esglésies de l'arquebisbat de Tarragona. A més de les de la ciutat, assenyala, entre altres, pel que fa a la plana del Camp, les de Vallmoll, Alcover, Riudoms o Cambrils, i en canvi no apareixen llocs com Reus, la Selva del Camp o Constantí que foren alous de l'església, o altres, com Valls.

Siurana restà a mans cristianes el 1153, moment que sovint s'ha considerat com el punt de sortida per a la colonització efectiva del Camp, atès que hauria desaparegut el perill musulmà. Si més no pel que fa a la colonització feudal de la zona, ja que la presència dels musulmans fins aquest moment impediria l'accés dels colons cristians a les muntanyes. Només en l'àmbit llegendari s'afirma la presència eremítica a les muntanyes —sembla que alguna llegenda ja corria, almenys, cap a finals del segle XIII— i

en tot cas, documentalment, els eremites només es poden situar entre els primers pobladors de la zona de Montsant a partir dels moments posteriors a la conquesta i no pas abans.

De fet, els establiments cristians a les muntanyes que envolten el Camp, s'inicien molt aviat. I aquí cal, atès el moment i les circumstàncies, pensar només en la presència d'una colonització feudal.

Fins fa l'efecte que en algun cas la creació d'esglésies va ser immediata a la conquesta del territori i va precedir la colonització. Així, observem com Pradip, Colldejou i Alforja tenien església el 1154, com també, ja dins l'actual comarca del Priorat, la tenien Marçà i Siurana.

A les muntanyes la colonització sembla feta més clarament sobre hàbitats musulmans, mentre que als llocs més propers a la muntanya només s'ha volgut interpretar en alguns casos, com ara la Selva del Camp per la presència d'un topònim com «l'almudaina», documentat al segle XIV, o Alcover amb el mas de Mont-ravà o el terme de Samuntà. En qualsevol cas aquestes poblacions confrontaven amb el territori atribuït a Siurana.

En el cas d'Alforja, el lloc surt esmentat el 1152 en les confrontacions del terme de Cambrils, i el 1158 és donat en franc alou a Ramon de Ganagod. En aquest moment es parla de la Vall d'Alforja i del lloc de Santa Maria d'Alforja, cosa que permet pensar en la ràpida erecció del temple en ser fins aleshores un indret musulmà i que, per tant, el temple va precedir la seva colonització. El 1170, la carta de població ja esmenta el lloc simplement com Alforja.

Al mateix any que Alforja, hi ha la donació de l'Albiol, també al mateix sector. Joan de Martorell, ardiaca de Tarragona, rep el lloc en franc alou, amb l'encàrrec de poblar-lo i de bastir una fortalesa.

En canvi un lloc prou proper als anteriors, com és l'Aleixar, dins els límits de Siurana, se'ns presenta com una donació molt tardana, de 1184, i la primera referència que es coneix correspon a la donació de Salvià (avui dins el seu terme) el 1174 i l'església no és documentada fins al 1194.

La colonització d'aquest sector devia ser més lenta per la presència, encara, de musulmans fins a cap 1170 (per exemple, el 1168 el Pradell es considerava un lloc desert), i se suposa que va ser entorn d'Escornalbou on, al voltant d'aquesta data, 1170, hi

hagué la darrera batalla amb els musulmans. La llegenda la descriu com una gran batalla i fins hi fa intervenir en persona l'arcàngel sant Miquel.

Escornalbou, que en aquest moment és definit com un lloc abandonat, el rei Alfons, amb el consell d'Albert de Castellvell, el va cedir al canonge tarragoní Joan de Santboi amb l'encàrrec de poblar-lo, d'erigir-hi una església sota el patronatge de sant Miquel, un castell i una canònica. El terme que abastava, en aquesta ocasió, era a banda i banda de la serra de l'Argentera i cobria els actuals termes de l'Argentera, Colldejou, Duesaigües, Riudecanyes i Vilanova d'Escornalbou al Camp, Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella al Priorat.

La colonització en aquest cas sembla que va ser molt lenta i fins pel que fa a la canònica que, fundada el 1170, fa l'efecte que no funcionà de manera definitiva fins gairebé una trentena d'anys més tard, el 1198. La canònica, igualment com la de la catedral de Tarragona, d'on eren els primers canonges, pertanyia a l'orde de Sant Ruf.

A l'interior de les serralades aquests anys hi havia algunes zones, com la de Falset, que el 1168, si més no documentalment, es considerava deserta, moment que Albert de Castellvell la cedí a Pere de Déu amb l'encàrrec poblador. Tot i així, fa l'efecte que el territori en general es va començar a ocupar aviat, fos per aprisió o bé per donació, i que hi hagué alguns alous.

Albarca va ser donat el 1152, amb l'encàrrec de bastir cases, portar homes i donar-los horts, farraginars i emprius, així com a crear-hi una cavalleria. De fet Siurana en aquest moment encara no havia caigut en mans cristianes.

Una vegada ocupada, aviat es va emprendre la concessió de cartes de poblament, començant per Siurana mateix, ja el 1153. El 1159 la rebia Prades, un lloc que cal entendre poblat perquè es concreta que es dóna a favor de tots els pobladors, presents i futurs, i és possible que el 1162 la rebés Cornudella de Montsant, per bé que en aquest cas no s'ha conservat —o per ara no es coneix— el document. El 1163 fou el torn de Vilanova de Prades i més endavant, el 1166, el d'Ulldemolins.

Cabassers, que ja consta com a lloc habitat pels musulmans abans del 1149, es devia començar a poblar també aviat, però no

va rebre una carta de població fins al 1185. Com també la Morera de Montsant, que Albert de Castellvell el 1170 cedí a Arnau de Salforès amb l'encàrrec de poblar. I a continuació, el 1171 donà la vall de Porrera a favor del monestir de Sant Vicenç de Pedrabona. Al seu torn, el rei donà Poboleda per bastir-hi un eremitori el 1172.

Fins sembla que hi hagué alguns intents infructuosos de poblar Montsant, o almenys fa l'efecte que hi hagué un nucli de població que portà aquest nom i que hom ha volgut identificar amb Margalef, tot i que això no és segur: es van almenys fer dues donacions, aparentment del mateix lloc, amb només cinc anys de diferència, el 1185 i el 1190. Margalef no figura esmentat fins al 1200, quan el rei el donà al bisbe de Tortosa i llavors fa referència a un poblador anterior que no correspon a cap dels esmentats en les donacions del lloc de Montsant. I encara hi ha una donació del lloc de Montsant el 1210, i en aquest cas se sap que es tractava de la Quadra de Fraguerau, i malgrat que s'esmenti un poblador, de fet era un eremitori.

En general, fa l'efecte que la major part d'aquestes poblacions, si no totes, es van bastir sobre assentaments preexistents, andalusins, com podria ser, a més del cas de Siurana, Falset o Marçà, el de la Figuera, que sembla correspondre a un lloc nomenat Gibolhoder, la Morera de Montsant, Albarca, Garcia, Margalef o Cabassers, entre altres.

Els pobles es van anar formant i augmentant el veïnat molt a poc a poc. Si bé s'observa un moviment migratori en el darrer terç del segle XII, les migracions importants de colons cap aquesta zona, en bona part, sembla, de procedència occitana, no van ser fins al segle XIII i sembla que es condensà bàsicament en dues onades; una primera cap el primer terç del segle i una altra a la segona meitat. En pot ser un indicatiu la lenta creació de les parròquies: el 1154 les úniques documentades són les de Siurana i Marçà, mentre que Cabassers sembla que no va tenir església pròpia almenys fins al 1172. El 1194 la parròquia de Siurana disposava d'algunes sufragànies. El 1244 la Morera i Cornudella tenien parròquia pròpia.

A partir de cap a 1260, mercès les cartes d'establiment, es colonitzen i apareixen documentats els diversos pobles del priorat de

la cartoixa d'Escaladei, fundada el 1194, però les seves parròquies són molt més tardanes, ja al segle XIV.

Finalment esmentar que sembla que a la comarca també va existir població dispersa, en masos, que sovint formaven petits nuclis de població, com seria el cas del mas de Garcia, possiblement situat entre els termes actuals de Poboleda i Cornudella, i format almenys per tres masos menors, i d'altres. També és el cas de Sant Marcel, a la conca del riu Siurana i fins hi hagué petites senyories, com la castlania del Sitjar, a l'actual terme de Porrera.

Reconquesta i repoblació de la Conca de Barberà

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ
Professor de la Facultat Antoni Gaudí i Acadèmic

Agraïment per participació. Felicitació per incloure en la jornada d'estudi la Conca de Barberà

Complint el més elemental deure de cortesia, haig de manifestar en primer lloc el meu agraïment a l'organització d'aquest col·loqui per la invitació a participar-hi. Vull expressar també la meua felicitació per haver-hi inclòs la Conca de Barberà, tot considerant aquesta comarca com un element integrant, o si es vol, annex del Camp de Tarragona, separat simplement per la serra de Miramar o Prenafeta —fàcilment superable pels seus extrems oriental, a través del Coll de Cabra, o per la banda occidental, pel pas de la Riba, camí natural que amb milers d'anys s'ha obert el Francolí per traspasar de la Conca al Camp.

Definició del territori objecte de la nostra anàlisi

El tema de la reconquesta i repoblació de la Conca de Barberà implica prèviament la definició del marc territorial al qual ens volem referir. És en aquest sentit que nosaltres ens cenyirem no a la comarca administrativa actual sinó a la tradicional, és a dir, a la que s'ha identificat com a *Campus Barberanus*, ja documentat en el segle X i que es limitaria al territori que actualment anomenem "Conca estricta".¹ Ara bé, no per això, —sobretot per la importància i transcendència que varen tenir a l'hora de l'ocupació militar els territoris adjacents, per on s'introduïren les forces catalanes i s'aixecaren les primeres fortificacions als cims més alts,— no podrem evitar fer-ne algunes referències específiques.²

El marc territorial de la nostra anàlisi, doncs, abasta els actuals municipis de Montblanc, amb els seus agregats de Lilla, Prenafeta

¹ Sobre la possibilitat d'un municipi romà que integrés diverses vil·les rurals en aquest territori vegeu Albert BENET I CLARÀ, *La Conca de Barberà. Terme d'un municipi romà?*, "Miscel·lània d'Estudis Solivellencs" 2(1984), pp. 61-66. Torna a incidir sobre aquesta hipòtesi a Albert BENET I CLARÀ, *La donació de Sant Pere d'Ambigats, primer document sobre Barberà*, "Aplec de treballs", 3 (1981), pp. 133-154.

² Per a la part de la Conca de Barberà administrativa corresponent a la Baixa Segarra hom disposa del treball de Josep IGLÉSIES, *La reconquesta a les valls de l'Anoia i el Gaià*, "Episodis de la Història", Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 2ª edició, 1988.

i la Guàrdia dels Prats, Vilaverd, l'Espluga de Francolí, Vimbodí i el monestir de Poblet, Barberà, Pira, Ollers, l'antiga població d'Anguera, Solivella, l'antic castell del Tallat i Belltall, Forès, Conesa, Sarral, Montbrió de la Marca, Vallverd i Rocafort de Queralt. Deixarem al marge, tot i que hi dedicarem referències, el sector de la Baixa Segarra, així com Vallclara, Vilanova de Prades i Senan.

Tractarem del territori que geogràficament, començant per solixent, s'inicia a la muntanya de Sant Miquel de Montclar, segueix pel coll de Deogràcies, els penjants de Turlanda, endint-sant-se cap a Conesa, Forès, el coll de Belltall, la serra del Tallat, el coll de Tarrés, el coll de Vilanova de Prades, els plans de Rojals, l'estret de la Riba, Lilla, el Cogulló de Miramar, Prenafeta, el Tos-sal Gros, el coll de Cabra, per acabar a la serralada de Comaverd, a tocar a Montclar. Es tracta, com podem percebre, del territori erosionat i corresponent a les conques dels rius Anguera —a la banda oriental i septentrional, arrecerat a la muntanya de Sant Miquel de Montclar— i el Francolí —a la banda occidental, al peu de les muntanyes de Prades.

La historiografia. Estat de la qüestió

Un treball específic sobre la reconquesta catalana de la Conca de Barberà estricta no va veure la llum fins l'any 1967 en què es varen publicar els estudis presentats a la VIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos celebrada a Montblanc l'any anterior.³ En una recerca molt ben elaborada, basada en l'anàlisi de la documentació publicada fins a aquell moment, Lluís Paris i Bou hi presentava les principals línies de la reconquesta cristiana de la comarca, que la feia començar per la possessió del castell de Queralt, conquerit, segons aquest autor, per Guifré el Pilós en el segle IX. La recuperació catalana continuaria a través d'aquest castell fins a occident pels castells de la Baixa Segarra, com ara els de Pontils, Santa Perpètua, Montagut, Valldossera, Querol i Pinyana, fins a arribar el 980 a Cabra, objecte de donació pel comte Borrell II a un tal Ervigi.⁴

³ Lluís PARÍS I BOU, *Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'Alt Francolí (Conca de Barberà)*, a *VIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Montblanc*. 1966, Granollers, 1967, pp. 17-39.

⁴ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels tem-*

Les temptatives de començament del segle XI, promogudes també pels comtes de Barcelona aconseguiren ocupar Sant Miquel de Montclar, des d'on s'estengué la conquesta cap a les valls de l'Anguera i el Francolí, facilitant que el 1043 Ramon Berenguer I concedís la terra erma de Conesa, situada a l'altiplà que dominava la comarca, a un colonitzador perquè hi bastís una fortalesa.

Aquest autor progressivament i seguint un estricte ordre cronològic va desgranant els llocs que els comtes de Barcelona concediren a cavallers vassalls seus per consolidar la reconquesta del territori situat a l'extrem de la marca del seu comtat: el 1053 Ramon Berenguer I dóna el puig de Forès, amb un extens terme castrol, a dos cavallers perquè ho colonitzin; el mateix comte el 1073 dóna una quadra de terra a Vallverd a Udalguer Ramon perquè hi basteixi un castell; el 1075 concedeix a Ramon Arnau la fortalesa de Montbrió —en ja plena Conca— perquè faci la guerra contra els sarraïns; i el 1087 concedeix a un noble urgellenc, Arnau Pere, els castells de Barberà i Prenafeta.

Per a París, la reconquesta de la Conca se cenyeix a una actuació directa dels comtes barcelonins, i igualment la colonització de la contrada. La plataforma d'ocupació fou el castell de Queralt, des d'on avançaria la reconquesta progressivament cap a occident a través de la construcció de fortaleeses en els punts més enlairats de les muntanyes de ponent —Sant Miquel de Montclar, Cabra, Prenafeta-Barberà— i dels puigs dominants de la plataforma septentrional —Conesa, Forès, Belltall— per passar després a les zones baixes de l'Anguera i el Francolí. En foren punts destacats Barberà —concedit el 1054 per Ramon Berenguer I a Arnau Pere de Ponts, tot i que el document que enregistra la concessió ja va ser considerat fals en el segle XII—, amb un extens terme que arribava fins al riu Ebre; Anguera i Ollers concedits a sengles cavallers el mes de juny de 1076 i la donació de desembre de 1079 per part dels comtes germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II de l'erm de l'Espluga de Francolí a Ponç Hug de Cervera.

Després de la recuperació per part sarraïna a començament del segle XII de bona part de la Conca —inclosos els castells de

*plers a Catalunya: Barberà, "Quaderns d'Història Tarraconense"*I (1977), pp. 17-18.

Prenafeta i Pira—, París opina que una ratlla virtual representada pels castells de Barberà, la Guàrdia dels Prats i l'Espluga de Francolí els separava de l'anterior. I que en temps de Ramon Berenguer III s'hauria ocupat per part catalana Vimbodí i potser també Tarrés. L'ocupació definitiva, però, havia de culminar amb una campanya duta a terme pel comte Ramon Berenguer IV la primavera de 1135, mitjançant la qual expulsaria de la Conca estricta tots els sarraïns, deixant-la preparada per a la propera colonització, que de fet no s'esdevindria fins passats uns anys, a la ratlla de mitjan segle XII.

Amb posterioritat d'aquest estudi primerenc de Lluís París, ara fa quasi cinquanta anys, diversos autors hem incidit en l'anàlisi de la reconquesta catalana dels diversos indrets de la nostra comarca, per bé que no ho hem fet des del punt de vista global del territori, comesa que intentaré fer jo en aquesta col·laboració.

A banda del treball pioner de Lluís París que acabo d'esmentar, haig de referir-me ni que sigui sumàriament a les principals aportacions al coneixement de la reconquesta feudal de la comarca. I haig d'iniciar el recorregut amb la situació i evolució de la contrada abans de l'establiment cristià en temps de la reconquesta. Des dels treballs pioners d'Albert Benet i Clarà —entre els quals el publicat l'any 1984 sobre la hipòtesi de l'existència d'un municipi rural romà a la Conca—⁵ fins a les seves aportacions sobre l'afectació de la invasió sarraïna en el territori, concretament analitzant-ne les diverses incursions que culminaren en la despoblació de la comarca a principis del segle XII, que perduraria de fet fins el 1130, en què s'inicià de nou l'activitat reconqueridora. Aquestes aportacions de l'Albert Benet i Clarà van ser publicades principalment al volum XXI de la *Catalunya Romànica*, publicat el 1995.⁶

També en aquest sentir és obligat esmentar l'excel·lent treball d'Antoni Carreras sobre la situació de la comarca abans de l'ocupació cristiana, és a dir, des del període visigòtic fins al final de

⁵ Albert BENET I CLARÀ, *La Conca de Barberà, terme d'un municipi romà?*, "Miscel·lània d'Estudis Solivellencs" 2 (1984), pp. 61-66.

⁶ Albert BENET I CLARÀ, *La invasió àrab*, a *Catalunya Romànica*, XXI. *El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995, pp. 431-445.

l'època sarraïna.⁷ Tot i la manca de les excavacions i dels corresponents estudis dels jaciments existents, aquest autor en base dels pocs vestigis arqueològics —les fíbules visigòtiques de Pedrinyà, el tros de sivella de bronze del coll del Sègol i la sivella del Tossal de les Venes, prop de Rojalons, així com materials diversos trobats a la partida de la Plana d'en Pau (al nord de Milmanda)— opina que durant el període visigòtic es donà una important baixa de poblament. Que la població de la comarca es concentrà en algunes antigues vil·les romanes que es fortificaren i que es trobaven allunyades dels perills que representava la via romana que travessava el territori. I també en els sectors muntanyencs, ben marginals de la via romana per on podien arribar els grups hostils. D'altra banda, afegeix Carreras, que la disminució de població afectà el paisatge que passà dels camps agrícoles majoritaris anteriors a ser substituïts per vegetació autòctona d'alzinars, rouredes i pinedes. És d'aquesta opinió Joan Menchón, exposada en sengles treballs, un publicat el 1998, on arriba a aquesta mateixa conclusió a través de l'anàlisi de les necròpolis existents a la comarca,⁸ i l'altre, de 2013, en què es reafirma en la mateixa línia de l'anterior.⁹

La part, però, més original de l'aportació d'Antoni Carreras, al meu entendre, és la referida als cinc segles de domini sarraí de la comarca, des de començament del segle VIII fins entrat el segle XII, i l'interès que en aquest sentit representa la torre del Moro i el vilatge de Castellfolit per entendre la presència musulmana al territori.¹⁰ Aspecte en el què incideix en la seva excel·lent mono-

⁷ Antoni CARRERAS CASANOVAS, *A propòsit del poblament de la Conca de Barberà abans del domini comtal (segles V-X)*, "Aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà", 24 (2006), pp. 41-72.

⁸ Joan MENCHÓN I BES, *Necrópolis altomedievales y despoblación en la provincia de Tarragona, el caso de la Conca de Barberà*, "Arqueología y territorio medieval" 5 (1998) pp. 5-30.

⁹ Joan MENCHÓN, *De l'ager Tarraconensis a la marca extrema d'Alandalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal*, a *L'ager Tarraconensis. Paisatge, poblament, cultura material i història*, Tarragona, 27 i 28 d'octubre de 2010, ICAC, IEC, Barcelona, 2013, pp. 57-73.

¹⁰ Antoni CARRERAS CASANOVAS, *La torre de guaita de Castellfolit (Serra de Prades). Notes arqueològiques i planimetria*, "Butlletí Arqueològic" Època V, núm. 3 (1981), pp. 65-99.

grafia sobre l'Espluga de Francolí, en el volum III, dedicat a l'edat mitjana, on, a més de destacar novament la minva demogràfica des del període visigòtic, avança una nova hipòtesi sobre la funció de la Roca de Miravet —situada sota el tossal del Coll del Sègol— i analitza el paper desenvolupat per la Torre del Moro de Castellfollit (dins el terme de Vimbodí-Poblet) així com també de l'anomenat “Vilatge de Castellfollit”.¹¹

Jo mateix he dedicat també alguns treballs a la conquesta i colonització de diversos indrets de la comarca: els anys 1973-1974, en els precedents de la carta de població i franquícia de Sarral (1180)¹² analitzava l'ocupació cristiana de la Conca estricta i d'una manera especial de l'indret de Forès —que integrava dins el seu terme la futura població de Sarral, que Alfons I va fundar després l'any 1180—. El 1977 vaig incidir sobre aquest mateix tema, vist des de la perspectiva de l'ocupació de Barberà i el territori que quedava al seu darrere fins al castell de Queralt.¹³ Això em va permetre d'analitzar minuciosament el procés reconqueridor de la contrada des del 1012 fins als anys trenta del segle XII, i ressaltar l'activitat reconqueridora dels comtes de Barcelona en aquesta zona.¹⁴ Hi analitzo concretament l'evolució dels castells de Santa Perpètua, Montclar, Conesa, Forès i sobretot el de Barberà, amb tota la seva complexa problemàtica de cara al seu manteniment feudal.

De l'ocupació cristiana i la colonització del sector septentrional, central i ponentí de la Conca —des de Belltall fins al Tallat he analitzat jo mateix en sengles treballs, l'un, sobre la carta de franquícia de Belltall, publicat el 1976,¹⁵ on estudio l'activitat dels

¹¹ Antoni CARRERAS CASANOVAS, *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat mitjana. Volum III*, L'Espluga de Francolí, 2000, pp. 29-56.

¹² Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Precedents històrics de la carta de població i franquícia de Sarral*, “Boletín Arqueológico”, Tarragona, LXXIII-LXXIV (1973-1974), pp. 51-60.

¹³ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, “Quaderns d'Història Tarraconense”, I (1977), pp. 9-58.

¹⁴ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, “Quaderns d'Història Tarraconense”, I (1977), pp. 17-30.

¹⁵ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La carta de franquícia de Belltall* (19 de

Cervera en el territori de Comalats des de final del segle XI fins a començament del segle XIII; i l'altre, sobre Pere de Queralt, publicat el 1978,¹⁶ a qui els Cervera, per garantir la seguretat de la colonització del pla de la Conca que tenien assignat, infeudaren el 1150 els castells de l'Espluga,—que encara s'havia de construir—, de Conesa i del Tallat.

També amb motiu del VIIIè centenari de la fundació de Solivella, vaig dedicar unes pàgines a la colonització del terme per part del pròcer Gombau d'Oluja, senyor de Vallfogona de Riucorb.¹⁷ Aquest personatge, sense cap autorització prèvia del príncep a final del segle XII va iniciar l'aprisió d'una zona situada a la banda sud-occidental del terme de Forès, que correspondria amb l'actual terme de Solivella, que després fou reclamada pel rei Alfons I i a qui hagué de tornar l'esmentat Gombau el 1191.

Una visió general de la reconquesta i colonització l'he donada jo mateix en el ja esmentat volum XXI de la *Catalunya Romànica*.¹⁸ Hi exposo el paper del comte Ramon Berenguer IV en la conquesta definitiva del territori i els inicis de la seva colonització, amb la promoció directa dels territoris de Montblanc, Milmanda, Vimbodí i Poblet, i més enllà dels límits de la Conca estricta, però vinculats geogràficament, de Tarrés, Fullea, l'Espluga Calba i Vinaixa. I també hi exposo la tasca de reorganització de la colonització del territori duta a terme pel seu fill, el comte-rei Alfons I, que afectà principalment Montblanc, Forès i Sarraí, arran de la seva fundació com a poble.

Altres aportacions de menor identitat o que toquen més lateralment el nostre tema són bastants interessants per al coneix-

novembre de 1227), "Universitas Tarraconensis" I (1977), pp. 43-63.

¹⁶ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Pere de Queralt, primer feudatari de l'Espluga de Francolí (1150-1156)*, "Universitas Tarraconensis" II (1977-1978), pp. 25-52.

¹⁷ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Gombau d'Oluja (¿-1201). Esbós d'una biografia*, "Girasol Solivellenc", núm 45, Primavera-estiu de 1992, pp. 17-19; núm. 46, Estiu-tardor de 1992, pp. 25-26; núm. 47, Tardor-hivern de 1992, pp. 25-26; núm. 48, Hivern-primavera de 1993, pp 22-24 i núm. 49, Primavera-estiu de 1993, p. 27.

¹⁸ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La definitiva repoblació del segle XII, a Catalunya Romànica, XXI. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995. pp. 445-459.

xement del procés conqueridor i colonitzador de la Conca de Barberà. En primer lloc, cal fer un esment especial als treballs dedicats a la conquesta i colonització de la Baixa Segarra, és a dir el sector nord-est de l'actual comarca administrativa de la Conca de Barberà.

En primer lloc he de referir el treball pioner de Josep Iglésies sobre la reconquesta de la vall de l'Alt Gaià, publicat el 1963, en la "Col·lecció d'Episodis de la Història" de l'editorial Dalmau.¹⁹ El seu anàlisi ultrapassa els límits del títol i arriba a alguns llocs de la Conca estricta. També és especialment interessant de l'estudi les pàgines dedicades als repobladors, tant els nobles i cavallers vassalls dels comtes de Barcelona, com els pagesos que s'hi establiren amb la simple voluntat de trobar unes terres a través del conreu de les quals assegurar-se la supervivència de les seves famílies.

Un interès especial sobre la importància del castell de Queralt de cara a assegurar el manteniment de les posicions cristianes d'avantguarda a la frontera occidental del comtal de Barcelona es troba en el discurs de recepció de Joan.F. Cabestany a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans de l'any 2000²⁰ i el precedent d'aquest treball publicat el 1995 a la revista *Recull*.²¹

També, hem de relacionar els estudis d'Albert Benet i Clarà sobre els Gurb-Queralt, primers senyors del castell de Queralt i de Santa Coloma,²² i sobre el seu primer cap de la nissaga, el pròcer Ansulf de Gurb,²³ així com el seu treball sobre el Comtat de Manresa, que incloïa aquest sector del territori, arribant fins a Forès i

¹⁹ Josep IGLÉSIES, *La reconquesta a les valls de l'Anoia i el Gaià*, Barcelona, 1963, 64 pàgines.

²⁰ J-F. CABESTANY I FORT, *La Marca de l'Alt Gaià: el castell de Queralt (segles VIII-XII). Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica*. 25 de maig de 2000, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000.

²¹ Joan-F. CABESTANY I FORT, *El castell de Queralt (segles IX-X)*, "Recull" 3 (1995), pp. 17-25.

²² Albert BENET I CLARÀ, *La família Gurb-Queralt (956-1276). Senyors de Sallent, Oló, Avinyó, Gurb, Manlleu, Voltregà, Queralt i Santa Coloma de Queralt*, Sallent, 1993.

²³ Albert BENET I CLARÀ, *Ansulf de Gurb, cap de la família Gurb-Queralt*, "AUSA", 85 (1977), PP. 133-145.

Tarrès.²⁴ També cal assenyalar per les seves aportacions el treball de Josep M. Carreras Tarragó sobre els senyors de Santa Coloma²⁵ i de Júlia Miquel, sobre el llinatge dels Cervelló i la seva incidència en aquesta contrada.²⁶

No podem descurar, finalment, les aportacions documentals de primera mà sobre els diversos llocs d'aquest territori que han permès bona part dels treballs que hem anat esmentant fins ara. En aquest sentit, hem de referir les aportacions documentals, acompanyades també de les corresponents anàlisis, de l'eminent historiador Emili Morera i Llauredó recollides en la seva magna obra *Tarragona cristiana*, publicada a partir de 1897.²⁷ També hem d'esmentar pel valor dels documents aportats els recollits en el *Liber Feudorum Maior*, de l'Arxiu Reial de Barcelona, on hi foren copiats bona part de les concessions comtals dels castells del territori de la Conca, publicat en dos volums per Francesc Miquel i Rossell els anys 1945 i 1947.²⁸

Per la seva aportació documental, acompanyada d'una primera visió sobre el procés de reconquesta i repoblació de la nostra comarca, cal ressenyar l'obra del professor Josep Maria Font i Rius sobre les cartes de poblament i franquícia de Catalunya, el primer volum de la qual fou publicat l'any 1969.²⁹ Són especialment aclaridores les breus monografies sobre bona part de les poblacions de la Conca de Barberà en base dels primers documents coneguts.

Completen les aportacions documentals les darreres col·lec-

²⁴ Albert BENET I CLARÀ, *L'expansió del comtat de Manresa*, Col·lecció Eopisodis de la història", Barcelona, 1982.

²⁵ Josep M. CARRERAS TARRAGÓ, *Els senyors de Santa Coloma*, "Recull" 4(1996) 37-46.

²⁶ Júlia MIQUEL, *El llinatge dels Cervelló*, "La Resclosa", 4 (2000), pp. 33-52.

²⁷ Emilio MORERA LLAURADÓ, *Tarragona cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, Tomo I i Tomo II, Tarragona, 1897.

²⁸ FRANCISCO MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, toms I, II, Barcelona, 1945-1947.

²⁹ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, 2 vols. Madrid-Barcelona, 1969, i II. *Estudio. Apéndice al vol. I*, Madrid-Barcelona, 1983.

cions diplomàtiques publicades a final del segle XX i en aquests primers anys del segle XXI relatives als monestirs de Poblet ³⁰i Santes Creus³¹ i a la casa del Temple de Barberà³². En totes elles s'hi recullen documents molt anteriors a la constitució de les respectives comunitats monàstiques o conventuals que es conservaven en els seus propis arxius i que són especialment interessants per conèixer en molts de casos l'evolució de la conquesta feudal i la colonització de la contrada.

Avui, doncs, gràcies a tots aquests treballs coneixem molt bé l'evolució del procés que situà la Conca de Barberà en la dinàmica repobladora del Comtat de Barcelona.

No fou —ho hem de recalcar molt— un pas ràpid la substitució del poder islàmic pel cristià, sinó que hagueren de transcórrer molts anys des de la primera actuació cristiana a la comarca duta a terme pel comte Sunyer —la donació el 945 de l'església de Sant Pere d'Embigats, al camp de Barberà, al monestir de Santa Cecília de Montserrat— fins que a mitjan segle XII, per iniciativa del comte Ramon Berenguer IV, s'inicià la colonització del territori central de la comarca. Més de dos-cents anys s'hagueren d'escolar entre aquests dos fets, i en un territori que no ultrapassava els 500 quilòmetres quadrats. Aquesta lentitud només és justificable per la situació fronterera de la contrada així com pel seu allunyament de la capital del comtat de Barcelona i també la manca de l'establiment cristià eficaç al Camp de Tarragona.

Un altre aspecte que cal tenir present és la confluència en aquest territori de dues administracions sarraïnes implicades en la defensa de la banda musulmana: la pertinença al terme de la ciutat de Lleida, el qual comprenia el lloc de Vinaixa —constituït probablement per una fortificació i un terme molt ampli³³— i

³⁰ Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993.

³¹ Joan PAPELL I TARDIU, *Diplomatari del monestir de santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, 2 vols., Fundació Noguera, Barcelona, 2005.

³² Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Col·lecció Diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997.

³³ Jesús BRUFAL SUCARRAT, *La sociedad almorávide en el distrito de Lérida (1102-1146). La representación del poder mediante las propiedades rurales*, "Medievalismo", 17 (2007), p. 26.

també al terme del districte de Siurana que, tal com varen testificar alguns dels antics habitants musulmans el setembre de 1154 i ratificar el 1173, integrava parts dels termes de Vimbodí, l'Espluga, Montblanc i Lilla.³⁴

Això ens suggereix precisament que l'empremta sarraïna a la comarca —si ens fixem en la toponímia— no fou gens menyspreable, ben al contrari, hi fou intensa i important i després respectada i recollida per la nova civilització cristiana que no dubtà en mantenir, per bé que llatinitzats, bona part dels topònims andalusins anteriors, com ara Vinaixa, el Tallat, Solivella, Lilla, Llorac³⁵ i Miravet, entre d'altres.

A la Conca, per altra banda, hi confluïren també diversos interessos de la part cristiana. En primer lloc, els dels comtes de Barcelona, atès que aquest territori formava part de la “marca extrema” del seu comtat, així com també del de Manresa, i dels comtes d'Urgell, que endinsant-se cap a la Conca veien més possible poder arribar al mar, un dels objectius —mai assumits— dels comtats interiors que s'havien anat constituint a redós d'aquests banda dels Pirineus a costa de l'ocupació del territori als sarraïns.

Un altre aspecte previ que cal tenir present a l'hora d'analitzar l'ocupació feudal del territori és la geopolítica, en el sentit que la reconquesta —llevat de petites excepcions que senyalarem— progressà a través de petits salts cap a occident damunt dels pics muntanyencs més sobresortints o que possibilitaven millor la defensa de la seva posició.

N'és una excepció d'aquesta dinàmica —i potser el seu fracàs motivà el canvi d'orientació desplaçant l'assentament cristià cap els vèrtexs muntanyencs— el cas de Sant Pere d'Embigats.

El comte Sunyer, amb l'intent de colonitzar el pla de la Conca —assegurat prèviament el castell de Queralt en mans de la potent família dels Gurb-Queralt i el territori adjacent de l'Alt Gaià—

³⁴ Antoni M. BADIA I MARGARIT, Ús formal del català a la Catalunya Nova els anys 1154 i 1173. Reflexions metodològiques sobre història, lingüística històrica i sociolingüística, “Estudis Romànics”, 25 (2003), pp. 7-38., especialment pp. 14-15.

³⁵ Pere BALANÀ I ABADIA, *Vestigis de la dominació islàmica a la Conca de Barberà. I: La toponímia del municipi de Llorac*, “Aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà”, 11 (1993), pp. 203-219.

concedí l'estiu de l'any 945 Al monestir de Santa Cecília de Montserrat l'alou de Sant Pere d'Embigats, amb les terrers cultes i ermes, amb els delmes i primícies.

S'ocupà realment l'indret? Es dugué a terme alguna tasca colonitzadora per part del monestir? Els documents posteriors no enregistren cap actuació concreta a Sant Pere d'Embigats, però sabem que a final del segle X o a començament del segle XI els comtes barcelonins dominaven els passos entre la Conca i el Camp —els castells de Cabra i de Lilla— i el 1013 és venut el castell de Barberà, amb els seus termes, a Borrell, bisbe de Vic.³⁶

En el cas hipotètic que s'hagués dut a terme alguna actuació colonitzadora o que s'hagués ocupat l'entorn de Sant Pere d'Embigats, les diverses incursions sarraïnes de final del segle X i de la primera meitat del segle XI deurién afectar profundament la contrada i desbaratar els esforços esmerçats.

La **primera d'aquestes incursions** és la duta a terme per al-Mansur del 978, en la campanya destinada principalment a castigar el pla de Barcelona. Fou la quarta campanya de les 56 que va dur a terme. Diu la crònica àrab que l'enregistra: "La quarta campanya fou la d'Al-Daliya, del país de Barcelona".³⁷ El recorregut d'aquesta incursió, segons els historiadors que l'han analitzat, s'inicià a Còrdova, on el hàjib concentrà el seu exèrcit, encaminant-se després cap a Medinaceli i Saragossa, i des d'aquí cap a Lleida, des d'on es dirigí cap a l'Alt Camp, travessant la Conca pel coll de Lilla. Se sap que l'escomesa devastà el castell de Cabra i també el de Selmella, on fou mort el seu defensor Amat, fill d'Ansulf de Gurb i germà d'Hug de Cervelló.

Tot i que la falconada afectà, com hem avançat, la Conca, sembla que en aquesta ocasió, però, no restà absolutament despolada i desprotegida. L'any 1011, en un judici sobre el castell de Selmella, celebrat en el de Santa Perpètua, hi signen dos vicaris senyorials: l'un tenia al seu càrrec el castell d'Alilla, mentre que

³⁶ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense" I (1977), pp. 17-18.

³⁷ Albert BENET I CLARÀ, *La invasió àrab, a Catalunya Romànica, XXI. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995. pp. 431-432.

l'altre estava al front de la defensa del castell de l'Embut, situat a l'estret de la Riba. I el 1018, Hug de Cervelló donà als seus fills els castells d'Aguiló i de Santa Coloma, a més del d'Alilla.

L'activitat repobladora s'estroncà a partir del 1033 —ho prova sobretot la manca de documents de referència— i no es reprenqué fins el 1051. Ens informa d'una **segona incursió sarraïna** en aquests indrets el testament e Guillem de Mediona, on s'afirma que el setembre de 1033 “celebrant una reunió amb el senyor del castell de Queralt, Bernat Sendred de Gurb, i molts altres amics seus, en el cim de la muntanya de davant el castell de Queralt, sobrevingueren els sarraïns en els confins d'Argençola, devastant i captivant els cristians, i ell, amb la resta, els perseguí audaçment amb els esmentats amics, fins que caigué en un parany dels bàrbars, on ferit greument i tallat el cap, morí”.³⁸

La nova empena colonitzadora de la segona meitat del segle XI en la contrada fou impulsada pels comte Ramon Berenguer I i els seus fills Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II. De vers el 1043 data la concessió feta pel primer comte en favor de Bernat Seniofred del puig de Conesa perquè hi bastís una fortificació, i del 1053 o 1058 a Miró Foguet del puig de Forès amb la mateixa finalitat.³⁹

Per aquesta mateixa època —tot i que alguns historiadors han considerat falsos els documents que enregistren les actuacions que tot seguit enregistrarem— el comte Ramon Berenguer I encomanava el 1054 mitjançant una conveniència feudal el puig de Barberà i diverses terres de la contrada a Arnau Pere de Ponts i li concedia, a més, en alou, el castell de Prenafeta.⁴⁰ Per a la restauració i fortificació de Barberà el comte es comprometia a donar al feudatari mil mancusos procedents de la primera pària que havia de percebre d'Hispania. Al cap de pocs anys, el 1067, —probablement

³⁸ Albert BENET I CLARÀ, *La invasió àrab, a Catalunya Romànica, XXI. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995. p. 434.

³⁹ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Precedents històrics de la carta de població i franquícia de Sarraí*, “Boletín Arqueológico”, Tarragona, LXXIII-LXXIV (1973-1974), pp. 53-54.

⁴⁰ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, “Quaderns d'Història Tarraconense” I (1977), pp. 20-21.

per la ineficàcia d'Arnau en repoblar l'indret-, el comte Berenguer Ramon II feia donació en feu de Barberà i les seves terres adjacents al comte Ermengol IV d'Urgell. En aquesta infeudació el barceloní es retenia el castell de Prenafeta, que donava en alou a l'esmentat Arnau Pere de Ponts. L'any següent Ermengol IV encomanava al dit Arnau Pere el castell de Barberà perquè el fortifiqués, afegint-hi anualment, fins que no fos bastit, cent unces d'or. L'any següent de 1069, a l'estiu, Arnau Pere encomanava, així mateix, el castell de Barberà a Berenguer Ramon, el qual en compensació dels drets i béns rebuts, s'obligava a romandre en el lloc. Sembla que aquest darrer feudatari no pogué complir els compromisos contrets si tenim present que el novembre de 1072 arribava a un acord amb Ramon Bermon, al qual encomanava el castell de Barberà en unes condicions més favorables, i i també els de Prenafeta i Pira en feu.⁴¹

El rosari d'infeudacions, subinfeudacions i renunciés sobre el castell de Barberà, si per una banda ens suggereix les dificultats de la permanència cristiana, també, d'altra banda, certifica l'interès comtal per la fortificació i manteniment d'aquest lloc, que havia de possibilitar l'expansió catalana per la contrada. Ho prova el fet que els germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II l'estiu de 1076 cedissin els llocs propers a Barberà, els puig d'Anguera i d'Ollers, a Bofill Oliba i Adalbert Sendred, respectivament, perquè els colonitzessin, i que el desembre de 1079 concedissin a Ponç Hug de Cervera el territori de l'Espluga de Francolí amb la mateixa finalitat. I ho confirmen les actuacions dels Cervera en els llocs propers a l'Espluga, que havien de facilitar-los l'ocupació i manteniment de l'indret a tocar el Francolí. Així, Hug Dalmau, el pare del beneficiari de l'Espluga, cedia a un seu col·laborador, Mir Oromir, el 1079 el puig del Tallat, i el 1081 la serra de Belltall perquè hi bastís les corresponents fortaleeses que garantissin la intervenció del seu fill a l'Espluga. Potser degut a les dificultats que implicava l'actuació catalana a aquest lloc, Ponç Hug de Cervera el 1087 associà l'esmentat Mir Oromir a la seva defensa concedint-li una tercera part de l'Espluga.⁴²

⁴¹ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels temples a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense" I (1977), pp.21-28.

⁴² Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Pere de Queralt, primer feudatari de l'Espluga*

Un document presentat per Pere de Puigverd el 1175, descendent d'Arnau Pere de Ponts a un judici celebrat a Lleida en un plet amb Ramon Berenguer IV sobre la possessió dels castells de Barberà i Prenafeta i de Pira, dona força llum sobre les dificultats de manteniment d'aquestes places de la frontera i dels perills que comportava la seva defensa a causa de les campanyes andalusines o de les incursions sovintejades de càstig dels sarraïns veïns.⁴³

Segons l'esmentat noble, una escomesa sarraïna caigué sobre Barberà donant mort al defensor del castell i altres trenta cavallers, tot capturant, a més, els homes, dones i infants que s'hi havien establert.

Malgrat que no sabem la data d'aquesta incursió a Barberà, si en el si de la família Puigverd se'n servava memòria, creiem que no deurien haver passat massa generacions des del succés, de manera que ens sembla adient emmarcar-la a final del segle XI o bé, com a màxim, a les primeres dècades del segle següent.

Si s'hagués donat la primera hipòtesi, caldria situar cronològicament la incursió cap el 1096, coincidint amb la possible campanya dels almoràvits cridats pel reietó de Saragossa, i que com a resultat d'aquesta acció s'haguessin produït les morts d'Arnau Pere de Ponts i els seus cavallers i que el castell de Barberà fos desbaratat, i el lloc, conseqüentment, restés abandonat i desert durant alguns anys.

L'altra hipòtesi situa l'escenari de la matança de Barberà entre els anys 1102 i 1103-1104, en una nova incursió dels almoràvits, cridats en aquesta ocasió pels musulmans de Balaguer, assetjada pel comte d'Urgell i les hosts dels seus vassalls.⁴⁴ Aquesta representaria la **tercera gran incursió sarraïna** a la comarca.

En resum, la Conca de Barberà, principalment a causa de les reiterades incursions musulmanes, entre el 1090 i el 1130 restà despoblada i no es donaren noves accions de repoblament fins que els almoràvits sofriren la gran desfeta del seu imperi nord-africà

de Francolí (1150-1156), "Universitas Tarraconensis", II (1977-1978), pp. 26-28.

⁴³ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense", I (1977), pp. 43-48.

⁴⁴ Albert BENET I CLARÀ, *La invasió àrab*, a *Catalunya Romànica*, XXI. *El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995. p. 444.

en mans dels almohades.⁴⁵ Amb tot, ni que fos en el seu respectiu imaginari, la tinença del castell de Barberà és present en les disposicions dels comtes Ermengol VI d'Urgell el 1126 i en el testament de Ramon Berenguer III del 8 de juliol de 1131.⁴⁶

D'altra banda, Bernat Pere de Ponts, descendent del primer feudatari Arnau Pere, en el seu testament del mes de març de 1119, certificat, però, pels seus marmessors el primer d'agost d'aquest any, deixava al seu fill Pere de Puigverd el castell de Barberà en feu del comte d'Urgell, i, a més, els castells de Prenafeta i Pira.⁴⁷

Continuació de la represa conqueridora

El moviment reconqueridor a la Conca palesat per l'interès català pels tres castells esmentats, ben aviat tornà a ser confirmat per les noves actuacions dels comtes d'Urgell i de Barcelona.

Precisament per garantir la permanència d'aquest territori en mans cristianes, els esmentats prínceps, al cap de poc temps, intentaren implicar els templers en la defensa d'aquestes terres de la frontera del comtat barceloní. Els avalava la fama d'intrèpids defensors del món cristià en front de l'Islam que duïen a terme a l'antiga Palestina. En això seguien el mateix projecte materialitzat per Ramon Berenguer III, el qual per tal d'obtenir el concurs i col·laboració dels frares cavallers els havia concedit el juliol de 1131, pocs dies abans del seu traspàs, el castell de Granyena, a la Segarra.

Ermengol VI el setembre de 1132, de la seva banda, en una actuació conjunta amb el nou comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, concedí a l'orde del Temple, representat per dos dels primers frares templers presents a Catalunya, fra Robert, dapífer, i fra Hug Rigalt, el castell de Barberà. Al cap de pocs mesos, el

⁴⁵ Albert BENET I CLARÀ, *La invasió àrab, a Catalunya Romànica, XXI. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995. pp. 444-445.

⁴⁶ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense" I (1977), p. 29.

⁴⁷ Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Any 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 62, pp. 67-69.

comte barceloní confirmava la donació del mateix castell en favor de l'esmentat orde militar.⁴⁸

Els templers, però, en aquesta època no havien integrat la Península Ibèrica entre els objectius de la seva tasca de lluita contra els musulmans, sinó que centraven i limitaven la seva acció militar únicament a Terra Santa. No fou fins el 1143, després que els frares haguessin renunciat al seu terç del regne d'Aragó i haguessin rebut importants compensacions per part de Ramon Berenguer IV, que decidiren eixamplar les seves actuacions a la Península i establir-se en aquesta banda de la Cristiandat occidental.

Tot i això, però, els templers —malgrat haver fet alguna visita puntual d'inspecció del lloc— no hi fundaren un convent i no hi habità permanentment una petita comunitat fins l'any 1172, quan ja feia anys que la Conca havia estat conquerida i també bona part de la contrada repoblada.⁴⁹

La colonització definitiva de la Conca de Barberà

El promotor principal de la colonització d'aquest territori fou el comte Ramon Berenguer IV. Aquesta contrada formava part del seu interès per eixamplar el comtat de Barcelona cap a occident, situant la frontera pràcticament a tocar l'Aragó. Fites d'aquesta ampliació territorial foren les conquestes de les ciutats de Tortosa (1148) i de Lleida (1149).

Restava entremig d'aquests dos centres, i també al nord del Camp de Tarragona, la petita clotada del Camp de Barberà, terra abandonada i subjecte encara a les incursions musulmanes del centre militar de Siurana. Dues fonts de l'època ens palesen l'activitat d'aquest nucli sarraí i fins i tot la reticència que alguns nous colonitzadors tenien a establir-se a la comarca abans de la caiguda de Siurana en poder dels cristians. Tant la tradició del monestir cistercenc referida a l'eremita Poblet, com la *Vita Raimundi confessoris*, relativa al fundador de Vallbona, narren que ambdós foren

⁴⁸ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense" I (1977), pp 30-33.

⁴⁹ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997, pp 8-9.

objecte de les accions repressives dels sarraïns de Siurana i que fins i tot anaren a parar a la presó d'aquest castell, des d'on pogueren escapolar-se miraculosament. Quan a partir de 1149 els germans Cervera iniciaren la colonització definitiva de l'Espluga, entre els nous habitants als quals cediren terres, amb diverses condicions, i solars dins la vila per a bastir els seus habitatges, dos varen ajornar el seu establiment a l'Espluga fins que no fos recuperada Siurana.

La preocupació de Ramon Berenguer IV pel territori comprès entre Tortosa i Lleida es troba ben palesa quan durant el setge de Tortosa, a final de desembre de 1148, concedí el lloc de l'Espluga Calba al seu batlle Porcell de Cervera i altres quatre famílies amb la condició que s'hi establissin i posessin les terres del terme en conreu.⁵⁰

Fou, doncs, el comte barceloní, el principal impulsor de la colonització d'aquest territori. En alguns llocs, ho féu directament, sigui a través de l'actuació dels seus batlles, i en d'altres a través de nobles col·laboradors o d'institucions religioses, com ara els cistercencs a l'indret de Poblet.

Tres foren les actuacions directes del comte a mitjan segle XII: la colonització de Dues-aigües, probablement en el lloc on s'havia ja fet un intent de colonització vers l'any 1080, a l'aiguabarreig dels rius Anguera i Francolí, de la qual el 1155 designa batlle Pere Berenguer de Vilafranca, tot canviant-li el nom pel de Vila-salva, i concedint-li així una primera carta de població.

Una segona actuació directa del comte barceloní se cenyí a la colonització de l'erm de Vimbodí, que probablement el 1149 concedí mitjançant carta de població a nous colonitzadors perquè s'hi establissin i conreassin les terres del terme, sota la guia i direcció del seu batlle, el ja esmentat Porcell de Cervera.

I una tercera acció colonitzadora directa del comte, en aquest cas a través d'una comunitat monàstica, fou la donació de l'anomenat Hort de Poblet a l'abat i monjos cistercencs de Fontfreda perquè s'hi establissin, bastissin un monestir del seu orde i conreassin les terres del terme monacal que els assignà. El fet que

⁵⁰ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal: el cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 2002, pp 14-15.

un petit grup d'anacoretes que s'havien instal·la en aquest indret de la frontera haguessin de deixar expedit el paratge, va motivar que al cap de set anys, l'any 1157, el comte els concedís en compensació del desallotjament, el lloc de Cérvoles, situat molt més a occident i igualment per colonitzar, amb la condició que hi constituïssin un monestir benedictí. Al cap d'uns anys, l'abril de 1171, no havent acomplert l'objectiu de la donació, un dels beneficiaris supervivents, l'eremita Ramon de Vallbona, va cedir aquest lloc, sota diverses compensacions al monestir cistercenc de Poblet, el qual l'acollia com confrare.

La tasca colonitzadora dirigida pels nobles: els Cervera

Al final del segle XI els Cervera es veieren afavorits per part dels comtes de Barcelona d'una faixa important de terreny que s'estenia per la contrada anomenada en aquella època de Comalats —la llengua de terreny que anava des de Cervera fins al Tallat i Tar-rés—. La intenció dels comtes catalans en fer aquesta donació tan extensa se cenyia a encarregar a aquesta família del comtat d'Urgell la reconquesta i colonització del territori concedit, així com també garantir la fixació de la frontera mitjançant la construcció d'una línia de fortaleeses que havien d'assegurar l'ocupació cristiana.

Els Cervera, tal com hem avançat, intentaren complir amb la comesa encomanada pels comtes barcelonins, com ho prova les actuacions el 1079 al puig del Tallat, el 1081 a la serra de Belltall, i el 1087 associant Mir Oromir, el beneficiari del Tallat i Belltall, en la colonització de l'Espluga, que el 1079 havien rebut dels comtes germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II.

Ara, a mitjan segle XII els descendents del beneficiari d'aquests dominis, els fills de Ponç Hug de Cervera, els germans Ponç i Ramon de Cervera, s'ocupaven, probablement pressionats per Ramon Berenguer IV de cara a les properes conquestes de Tortosa i de Lleida, d'intensificar la colonització de la comarca, als quals el comte confirmà la possessió de tot els territori concedit als seus avantpassats. I tal com havia fet el seu avi, per garantir l'acció repobladora al pla, a l'Espluga, primer asseguraren la defensa del castell del Tallat.

El mes d'abril de 1147, Ramon de Cervera concedia a Guillem de Cabrera el puig del Tallat perquè hi bastís un castell i repoblés el lloc. Al cap de poc temps, el mateix noble per reforçar els llocs on volia l'establiment de repobladors obtenia la col·laboració de Pere de Queralt, un aguerrit cavaller de la contrada. Així, a final de gener de 1150 signava una important conveniència feudal amb l'esmentat Pere per la qual Ramon li donava en feu els castells de Conesa, l'Espluga de Francolí i el Tallat —que encara s'havien de bastir—, sota diversos pactes i condicions i determinades reserves per part del concedent.

La implicació de Pere de Queralt en la defensa del sector de l'Espluga i també del Tallat suggereix que la seguretat dels repobladors deuria ser una de les preocupacions del senyor eminent de l'Espluga. Dins de l'acció de defensa del sector cal incloure la donació que el mateix dia de l'acord amb Pere de Queralt va concedir Ramon a Berenguer de Sentdomí, del pujol anomenat Salaverd, situat a la partida de la Romeguera, amb el propòsit que hi bastís una petita torre de defensa per potenciar la seguretat als nous pobladors espluguins.

Aquest fet deuria possibilitar la colonització de bona part del terme de la Guàrdia dels Prats que Ramon concedí, almenys el que corresponia a la Romeguera, a vassalls seus perquè s'ocupessin de la posta en conreu de les seves terres.

Assegurats els flancs de l'Espluga —el Tallat i Salaverd— i també el nucli principal amb la implicació de Pere de Queralt, els germans Ramon i Ponç de Cervera iniciaren la tasca repobladora del lloc.

Gràcies a la conservació de molts dels documents que enregistren les donacions dels senyors als seus vassalls —estudiats magistralment pel pare Agustí Altisent en el seu article sobre la colonització de l'Espluga de Francolí, publicat el 1966—⁵¹ coneixem amb bastant de detall l'activitat colonitzadora dels dos Cervera. Primer fou Ramon —el germà més petit— qui a principis de 1150 concedí terres al terme i solars a la vila a repobladors perquè conreessin les primeres i bastissin en els segons els seus

⁵¹ Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), pp. 131-213.

habitatges, sota determinades condicions.⁵² Aquesta iniciativa fou seguida ben aviat per l'altre germà, Ponç, qui, de la seva banda, a final de l'esmentat any feu diverses donacions de terres a nous colonitzadors.⁵³

L'Espluga Calba, Tarrés, Fullella i Vinaixa, de l'entorn nord-occidental, de promoció directa de Ramon Berenguer IV

El comte barceloní, en la seva acció repobladora d'aquesta banda de la frontera i concretament de la bossa territorial adjacent a la Conca de Barberà no descurà d'assegurar-ne el repoblament, sigui a través de la concessió de parts del territori a cavallers vassalls col·laboradors, sigui concedint-los directament a nous colonitzadors.

D'aquests darrers en són exemples paradigmàtics els llocs de l'Espluga Calba i Vinaixa.

a) L'Espluga Calba

Es trobava l'esmentat comte assetjant la ciutat de Tortosa quan el 28 de desembre de 1148 féu donació del lloc de l'Espluga Calba a quatre colonitzadors, els quals, juntament amb el batlle comtal Porcell de Cervera, havien d'establir-se en el lloc i posar en conreu les terres del terme.

Les condicions de tinença eren molt favorables als nous colonitzadors ja que únicament haurien de donar al comte una novena part de la collita.

b) Vinaixa

Si l'Espluga Calba representava el primer esglaó per posar en comunicació la Conca de Barberà amb l'Urgell per la banda occidental, Vinaixa, encara més a ponent, havia de ser una baula

⁵² Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), pp. 134-138.

⁵³ Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), pp. 138-140.

més de potenciació de la comunicació de la Conca cap a les comarques del nord-oest i concretament amb el territori de la ciutat de Lleida. També, naturalment, el repoblament de Vinaixa s'integrava en la política de farciment colonitzador del territori deixat pel sarraïns i comprès entre les dues ciutats de Tortosa i Lleida.

En aquest sentit cal entendre la crida que el 23 d'agost de 1151 adreçà a tots els habitants de Tàrraga que volguessin anar a repoblar el puig de Vinaixa, als quals concedí amb un ampli terme, amb la condició que posessin les terres en conreu, hi habitessin i hi bastissin una fortalesa. També es posava com a condició el pagament de la novena part dels fruits i el delme. Atès que el terme assignat en contradeia d'altres ja concedits, el 26 d'agost de l'any següent, l'esmentat comte repetia la donació de Vinaixa, si bé reduïa el terme i els eximia de bastir la fortalesa.

c) Milmanda

La colonització de la Conca implicava la preocupació de Ramon Berenguer IV en no deixar terres sense conrear si eren susceptibles de ser desermades i cultivades. A vegades, però, la proximitat amb altres centres de colonització propers truncaren la previsió comtal: és el cas paradigmàtic de Milmanda —situat molt proper de l'Espluga i de Vimbodí— que, concedit pel comte al cavaller Guerau de Granyena, aquest l'agost de 1148 o 1149 el cedí, atès que es trobava implicat en la colonització de l'Espluga i Senan, al castlà de l'Espluga, el cavaller Arnau de Montpaó perquè el colonitzés. Bona part de les seves terres foren rompudes i posades en conreu per part dels colonitzadors espluguins però no s'hi constituí un nucli de poblament.⁵⁴

d) Tarrés i Fullea

El comte barceloní en la seva preocupació per la colonització de la Conca no descuirà els flancs més propers que havien d'assegurar la permanència de l'hàbitat cristià a tota la contrada. L'intent de

⁵⁴ Antoni CARRERAS I CASANOVAS, *Milmanda, una aspiració de poble truncada*, "Butlletí del Centre d'Estudis Locals" 2(1989), l'Espluga de Francolí, p. 3.

la segona dècada del segle XII, protagonitzat per Ramon Berenguer III de colonitzar aquella posició tan occidental del comtat de Manresa concedint a Ramon de Boixadors el castell de Tarrés amb l'objectiu de colonitzar el lloc i de bastir una fortalesa, no pogué reeixir perquè la comarca no gaudia encara de la tranquil·litat que donava la construcció de castells en els diversos indrets perquè poguessin assegurar l'activitat els nous repobladors i la permanència de l'hàbitat. Malgrat que el concessionari per tal de garantir la colonització del lloc i la construcció de la fortalesa associés el 1126 una família de cavallers en aquesta tasca i obtingués el compromís de residència d'un dels beneficiaris, el lloc no fou pas colonitzat.

Per moure novament les actuacions del beneficiari, Ramon Berenguer IV, després de la conquesta de Tortosa i quan ja havia iniciat el setge de la ciutat de Lleida —(recordem que el setge culminà amb l'ocupació de la ciutat el 24 d'octubre de 1149, havent-se iniciat el març o abril del mateix any)—, el mes de juliol d'aquest any confirmà a Ramon de Boixadors la propietat del castell de Tarrés —amb un terme molt ample que integrava el castell de Fullea— imposant-li entre d'altres condicions la de bastir una fortalesa, per a la construcció de la qual el comte es comprometia a proporcionar-li els recursos econòmics necessaris.

Ben aviat el Boixadors obtingué la col·laboració d'altres cavallers perquè l'ajudessin a garantir la defensa d'aquell terme tan gran i a potenciar-ne, així mateix, la seva colonització. En aquest sentit, el mes d'abril de 1151 concedia al cavaller Pere de Malacara —el qual, al cap de quatre anys i escaig, es veuria també implicat en la defensa del castell del Tallat—, la quadra de Torrelles, situada dins els termes del castell de Tarrés, amb la condició de bastir-hi una fortalesa, i el mateix dia donava a altres dos cavallers l'Espluga Roja, quadra pertanyent també a l'esmentat terme, perquè hi construïssin una torre de defensa. No massa anys després, el 1156, el Boixadors implicava un altre cavaller, Berenguer de Santmartí, en la colonització dels dos llocs de Tarrés i Fullea.

Vimbodí: un cas especial de repoblació

El lloc, però, més important que promogué la seva colonització, a banda de la capital de la comarca, el que després s'anomenà Montblanc, fou Vimbodí. Jo mateix he dedicat un llibre, publicat pel Consell Comarcal de la Conca de Barberà el 2002, a esbrinar la repoblació d'aquest lloc i els primers cinquanta anys de la seva singladura.⁵⁵

És probable, tal com afirmen diversos autors, que en temps del comte Ramon Berenguer III s'haguessin iniciat les primeres tasques de conreu d'algunes terres del terme, per bé que qui concedí oficialment la carta de poblament i qui legalitzà la seva repoblació fou el seu fill, Ramon Berenguer IV.

La major part dels historiadors, especialment els pobletans o els vinculats a Poblet, en ser esborrat en els documents que enregistren la carta de poblament el numeral de l'any del regnat del rei Lluís el Jove de França, segons el sistema de datació majoritari d'aquella època, opinen que la carta de poblament de Vimbodí fou posterior a la donació de Poblet al monestir de Fontfreda i a la concessió del seu terme monàstic, i que, per tant, cal situar-la el 30 de novembre de 1151.⁵⁶ Nosaltres, però, en el treball suara esmentat hem demostrat que cal situar-la dos anys abans, és a dir el 1149, anterior, per tant, de les donacions als monjos cistercencs.

A banda dels arguments exposats en el nostre treball, cal afegir que a la delimitació del terme de Vimbodí, en la part que limitava amb el que després serà el terme monacal de Poblet, no l'esmenta, per bé que sí que fa referència, en canvi, a les "ermites", és a dir, a parer nostre, defensat en diversos treballs, el lloc que en aquell moment ocupaven els eremites que s'havien establert en aquest indret, dirigits pel cap del grup Poblet.

⁵⁵ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal. El cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 2002.

⁵⁶ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, . Madrid-Barcelona, 1969, doc. 88, pp. 140-141; Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 143, pp. 129-130.

Creiem també que la concessió de la carta de poblament de Ramon Berenguer IV de 30 de novembre de 1149 —coincidint amb les accions que aquell mateix any es duïen a terme a la veïna Milmanda— va ser motivada per la necessitat de legalitzar una situació anterior d'establiment de nous colonitzadors i de controlar-los també a través de les actuacions administratives i de direcció de la futura comunitat veïnal a través del delegat del comte, el batlle en aquesta contrada, Porcell de Cervera.

Quan es va iniciar el moviment de repoblació de la comarca cap a final de la dècada dels quarantes del segle XII, alguns pagesos procedents principalment de les comarques del Solsonès i la Segarra⁵⁷ deuriem fer el camí cap al migdia sense haver disposat de la concessió específica del corresponent document pel part del promotor o sense la promesa de donació de terres per part del comte o el noble que les posseïa per concessió d'aquest darrer. Aquests aventurers que naturalment no es podien establir als llocs de promoció legal deuriem ocupar algunes terres al marge dels termes que havien delimitat els comtes o els seus batlles i que, sigui pels senyors o els seus representants, s'havien repartit i atorgat als repobladors del territori. És en aquest sentit que alguns d'aquests aventurers degueren rompre terres més enllà del terme de l'Espluga, sense, però, cap autorització per part del comte, a qui pertanyien totes les terres conquerides o abandonades pels sarraïns, tot i que tenia vigència l'aprisió, és a dir, l'adquisició de la propietat d'una terra erma, sense propietari específic, a través del seu conreu durant trenta anys. Aquest sistema fou força utilitzat al costat de les concessions dels prínceps en l'ocupació de terres a la Catalunya Nova, tant pels pagesos colonitzadors com pels nobles. L'ocupació del terme de Solivella per part de Gombau d'Oluja respondria a un dels darrers casos, com tindrem ocasió d'analitzar més endavant.

Per controlar i regular, doncs, l'ocupació de terres fiscals pertanyents al comte en l'indret de Vimbodí, Ramon Berenguer IV decidí posar ordre a les iniciatives particulars concedint el terme

⁵⁷ Sobre la procedència dels pobladors de l'Espluga de Francolí vegeu el mapa d'Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), entre les pp.208-209.

als habitants presents i als que en l'esdevenidor s'hi volguessin instal·lar. Sembla que la fitació del terme comptà amb la presència personal del mateix comte qui es desplaçà a aquesta contrada —potser per aprofitar per fer la inspecció també del futur territori que tenia intenció de concedir a Fontfreda per constituir-hi un cenobi cistercenc—, tal com al cap d'uns anys varen declarar alguns pagesos d'aquest indret.

Els repobladors tindrien i disposarien de les seves propietats en plena llibertat i només se'ls exigia el reconeixement de senyoria en favor del comte i el pagament de la novena part de tots els fruits —tot i que s'especificava que afectava el pa, el vi, el cànem i el lli—. Els beneficiaris, a més, restaven facultats per a utilitzar la llenya del bosc per a les seves necessitats i obligats a residir dins la vila, on haurien de tenir també el seu bestiar. Per garantir la seguretat dels habitants en els seus desplaçaments el comte els atorgava un guiatge especial per transitar pels camins, que afectava també les seves mercaderies i béns.

La colonització de Montblanc i la previsió de futur de Ramon Berenguer IV

Llevat de Vimbodí, la senyoria de la qual s'havia reservat el comte —després, el 1172, Alfons I la concedí al monestir de Poblet—⁵⁸ els altres termes i els possibles pobles que s'anessin constituint amb l'aportació de nous contingents de població eren de senyoria de nobles i cavallers i també, en menor grau d'ordes militars. A la Conca estricta, però, no totes les terres havien estat repartides, de manera que encara pertanyia al fisc bona part de les del territori central, concretament els indrets que després integraran els termes i poblacions de Montblanc i Sarraí.

Sembla que l'actuació de Ramon Berenguer IV a Dues-aigües —situada a l'aiguabarreig dels rius Anguera i Francolí, a l'actual terme de Montblanc— es donà després de la campanya victoriosa duta a terme cap a 1135 i que culminà amb la total conquesta

⁵⁸ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal. El cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 2002, pp. 36-42.

del pla de la comarca. En l'actuació militar l'acompanyà el veguer de Vilafranca Pere Berenguer, a qui el comte encomanà vers l'any 1150 la repoblació de Dues-aigües i la colonització de les terres adjacents.⁵⁹ Potser la seva colonització fou intentada vers 1080, tal com afirmen alguns autors,⁶⁰ però com esdevingué a altres indrets de la contrada, fou desbaratada per les incursions sarraïnes que ja hem assenyalat.

Ramon Berenguer IV intuï la situació privilegiada de Dues-aigües —pràcticament al centre de la comarca i en la línia tradicional de comunicació entre les terres del Camp i les de Lleida— de manera que ben aviat potencià el seu progrés material elevant la població a la categoria de centre administratiu en concedir el mes de març de 1155 la batllia i la vegueria al responsable de dirigir la repoblació i en enfranquir el mes d'abril del mateix any els seus habitants del pagament de qualsevol usatge o contribució, llevat dels delmes i primícies, tot concedint-los, a més, un terme força ampli. També, per palesar el canvi substancial de la nova població féu fins i tot mudar el nom anterior pel nou de Vila-salva.

Més endavant veurem com aquesta població entrà dins el pla de reorganització del territori de la Conca estricta ja en temps d'Alfons I, el fill de Ramon Berenguer IV.

Una colonització especial: el cas de Poblet

A la banda occidental de Vila-salva i a tocar els termes de l'Espluga i de Vimbodí, al peu de les muntanyes de Prades, en direcció de sol-ixent a ponent, s'estenia una petita vall travessada pel riu de Milans i el Barranc del Titllar o Riu Sec que li donaven la seva frondositat característica.

⁵⁹ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, pp. 745-747; Lluís PARÍS I BOU, *Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'Alt Francolí (Conca de Barberà)*, a *VIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Montblanc*. 1966, Granollers, 1967, p. 37; Jaume FELIP SÁNCHEZ, *Llibre de Privilegis, Concòrdies i Cartes Reials de la vila de Montblanc (Col·lecció factícia)*, Montblanc, 2001.

⁶⁰ Lluís PARÍS I BOU, *Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'Alt Francolí (Conca de Barberà)*, a *VIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Montblanc*. 1966, Granollers, 1967, p. 34.

La fertilitat de la terra havia motivat la seva intensa ocupació ja en el període romà i el sector andalusí proper a Castellfollit havia resistit, segons Antoni Carreras, fins a final del segle X, quan les vanguardes del comte de Barcelona s'abocaven per Lilla i Cabra i volien ja establir-se a Sant Pere d'Embigats, al costat de Barberà, que era concedit el 945 al monestir de Santa Cecília de Montserrat pel comte Sunyer.

Ramon Berenguer IV s'havia reservat aquesta terra, una part de la qual des d'anys, precisament per la llunyania de qualsevol nucli poblacional —“in deserto” diuen els documents—, havia ocupat un reduït grup d'anacoretes, dirigit, segons una certa tradició monàstica pobletana, pel cap de la colla anomenat Poblet.⁶¹

Els eremites s'hi havien establert no deuria fer massa anys, probablement quan l'indret gaudia d'una certa tranquil·litat, superades les incursions sarraïnes del primer quart del segle XII i després del període de pau que seguí al regnat de Ramon Berenguer III. Sense cap autorització del príncep —com esdevenia sovint amb els eremites que s'instal·laven en terrenys de ningú, als extrems de la frontera—, els membres del grup dirigits per Poblet s'havien fincat en aquesta banda de la frontera per la seva llunyania a llocs poblats i pel seu aïllament, que els permetia intensificar la seva vida d'oració, silenci, mortificació i pregària.

Hem esmentat més amunt que Ramon Berenguer IV s'havia desplaçat personalment a aquesta contrada i que, fins i tot, estigué present a la fitació del terme de Vimbodí, probablement el 1149. Deuria ser en aquesta ocasió quan decidí, —o en tot cas corroborà la seva decisió— la fundació d'un monestir a la vall situada al sud-est de Vimbodí.

De segur que no havien passat els trenta anys que poguessin

⁶¹ En aquests darrers anys s'ha tornat a replantejar la figura de l'eremita Poblet com a cap d'un grup d'ermitans situat a l'indret on després s'hi fundà el monestir cistercenc. Entre aquests autors destaquen Gener GONZALVO I BOU, *Sobre el topònim Poblet i la versemblança de l'origen del monestir, lligat a l'eremitisme*, a *Actes del XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Montblanc, 21 i 22 d'octubre de 2006)*, Montblanc, 2012, pp. 31-34. Jo mateix, d'altra banda, he defensat en els meus treballs sobre el monestir de Vallbona la pertinença inicial de Ramon de Vallbona al grup eremític de Poblet (Vegeu, per exemple, Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Sant Ramon, fundador del monestir de Santa Maria de Vallbona (-1120/1130?-1176)*, Lleida, Pagès editors, 2018).

al·legar els ocupants per esdevenir-ne propietaris en base del sistema de l'aprisió. Al comte, per tant, li degué ser fàcil arribar a un acord amb els eremites i també amb el cosenyor de l'Espluga, Ramon de Cervera, que, en la seva expansió cap a la banda occidental del terme, hauria ultrapassat els límits del seu domini per aquesta part.

Amb el propòsit de la fundació d'un monestir cistercenc en aquestes terres de nova colonització, el comte concedí el 18 de gener de 1150 l'anomenat "hort de Poblet" a l'abat Sanç i els monjos de Fontfreda, perquè hi bastissin un cenobi del seu orde, amb la terra de conreu necessària per al manteniment dels frares que s'hi establissin.⁶² El document era signat, a més de l'atorgant i diversos pròcers de la seva cort, per l'esmentat Ramon de Cervera, el qual confirmava la donació de la meitat de "l'hort de Sant Salvador" —que deuria ser el nom pel que es coneixia també l'hort de Poblet esmentat pel comte—. El 18 d'agost de l'any següent el mateix comte feia estendre un segon document referit a Poblet pel qual assignava definitivament el terme al monestir.⁶³

Amb la previsió de la futura colonització de l'indret de Poblet per part dels monjos de Fontfreda es concloïa la tasca repobladora de la Conca estricta per part de Ramon Berenguer IV.

És probable, però, que el comte encara dugués a terme alguna actuació a Vilaverd, on conjuntament amb l'arquebisbe Bernat de Tort, segons alguns autors, concediren l'11 de desembre de 1155, el lloc de Vilaverd a Pere de Vilagrassa perquè el repoblés.⁶⁴ En tot cas, es té documentada aquesta activitat repobladora del comte barceloní més enllà dels límits de la Conca, cap a les Garrigues —quan el 1157 concedí als eremites desplaçats, dirigits en aquest moment per Ramon de Vallbona, el lloc de Cèrvoles—⁶⁵ i també

⁶² Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 123, pp. 115-116.

⁶³ Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 140, p. 127.

⁶⁴ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 103 i II, pàg. 746.

⁶⁵ Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 199, pp. 168-169.

cap al Montsant —donant el 1159 Prades als repobladors que ja hi habitaven i els que en l'esdevenidor volguessin establir-se, retenant-se només el comte els delmes i primícies, els forns i els molins,⁶⁶ i també Vilanova de Prades a Pere, capellà de Pinós, perquè l'aprisionés i colonitzés.⁶⁷

La reorganització de la Conca per Alfons I

El 7 d'agost de 1162 moria a Borgo San Dalmazzo, al Piemont italià, el comte Ramon Berenguer IV, deixant el regne d'Aragó i els dominis del Principat al seu fill Ramon, nom que més endavant va mudar pel definitiu d'Alfons, passant a la història nacional de Catalunya amb l'ordinal de primer.

Entre les línies d'actuació del seu regnat (1162-1196) destaca la d'ampliació territorial, dins la qual s'insereixen la conquesta del Matarranya i el sud d'Aragó, on va fundar Terol el 1171, i les seves campanyes a València i Múrcia. D'altra banda, entre el 1169 i 1170 hagué de reprimir un alçament sarraí a la Serra de Prades, que de segur degué influir, d'altra banda, en la reorganització del sector més proper de la Conca de Barberà.

Alfons I, però, ja a començament de la dècada dels seixantes s'havia preocupat de potenciar la repoblació d'aquest territori. El febrer de 1163, juntament amb el castellà de Siurana, Albert de Castellvell, havia concedit Vilanova de Prades a Pere d'Avellà perquè hi edificqués una fortalesa i repoblés el lloc, tal com el seu oncle Pere de Pinós ho havia rebut del seu pare, el comte Ramon Berenguer.⁶⁸ Al cap d'uns anys, el gener de 1175, el mateix monarca confirmava l'anterior donació i delimitava amb precisió el terme del lloc.⁶⁹

⁶⁶ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 113, pp. 165-167, i II, pp. 761-762.

⁶⁷ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 121, p. 175.

⁶⁸ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 121, p. 175.

⁶⁹ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I.*

El 31 de gener de 1166, el mateix comte-rei, juntament amb Albert de Castellvell, donava el lloc d'Ulldemolins als habitants que hi residien i als que en l'esdevenidor hi volguessin viure.⁷⁰

D'altra banda, els Cervera no descuraren de potenciar també la repoblació del territori que els comtes els hi havia assignat per colonitzar. En aquest sentit, Ramon de Cervera —que tenia la responsabilitat de repoblar la zona del Tallat— el 20 de novembre de 1171 concedia a un grup de catorze homes i els seus descendents el castell de Montblanc —més endavant, quan Vila-salva mutarà de lloc i s'anomenarà Montblanc, per decisió precisament d'Alfons I el 1163— que per diferenciar-lo de la capital adoptaria el diminutiu de Montblanquet.⁷¹

La disposició, però, més transcendent adoptada pels Cervera d'aquesta època se cenyí a concedir el 20 de novembre de 1171 una àmplia carta de franquícia a l'Espluga de Francolí, adreçada tant als habitants que ja hi vivien com els que hi volguessin anar a residir, qualsevol que fos el seu ofici, eximint-los de qualsevol contribució, llevat dels delmes i primícies.⁷² S'esmenten específicament tota una sèrie de menestrals que deurién ser necessaris en aquell moment per configurar la nova població: picapedrers, fusters, teixidors, pellaires, sabaters, blanquers, traginers, comerciants i marxants.

Els efectes de la reorganització de la colonització de la Conca foren especialment palesos a les dues poblacions de promoció directa dels comtes i comtes-reis, la ja fundada de Montblanc i la de Sarraí, que havia de fundar més endavant Alfons I.

Pel que fa a la primera població —que per manament de Ramon Berenguer IV, a partir de 1155, s'anomenava Vila-salva— Alfons I manà a l'encarregat de la repoblació, el seu batlle i veguer

Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc 153, pp. 214-215.

⁷⁰ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc 128, p. 186.*

⁷¹ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc 130, pp. 187-188.*

⁷² Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), pp. 153-156.

Pere de Vilafranca, que la mudés a la muntanyeta que hi havia damunt la vila, tot canviant-li el nom pel de Montblanc, i que “l’edifiqués i la poblés”.⁷³ El trasllat, a més de garantir la seguretat dels habitants davant les catàstrofes naturals provocades pels aiguats sobretot, situà més nuclearment la vila en el camí que posava en comunicació el Camp i les terres de Lleida, al costat del qual ja s’havien anat constituint altres tres poblacions, com ara l’Espluga, de senyoriu dels Cervera, i Vimbodí i Vinaixa, de senyoria reial, per bé que ben aviat la corona les alienaria, la primera a Poblet (1172), i la segona al noble Pere de Puigverd.

L’operació, però, que implicà més l’atenció del comte-rei fou la fundació de la vila de Sarraí, l’altra població de promoció directa del monarca que havia de representar la tercera baula dels senyorius reials a la Conca estricta, juntament amb Montblanc i Vimbodí.

El territori que després constituirà Sarraí, abans de la seva carta de població, integrava l’amplíssim terme del castell de Forès, del qual es desmembrarà no només Sarraí⁷⁴ sinó també Solivella,⁷⁵ tal com veurem més endavant.

A la primera donació de Forès de 1058 feta per Ramon Berenguer I —tot i que el document fou considerat fals, tal com veurem tot seguit, en un judici efectuat a Lleida el 1178— integraven el seu terme els de les actuals poblacions de Vallfogona, Torlanda, Belltall, Passanant, Glorieta, Rocallaura, Solivella, Guimerà i Rocafort de Queralt.⁷⁶ Malgrat que creiem que és una mica exagerada l’amplitud del terme inicial de Forès, el cert és que bona part del terme de la futura vila de Sarraí estava inclosa dins els límits del castell de Forès, per bé que el comte s’havia reservat la dominatura de Pedrinyà, situada al dessota mateix del puig de Forès.

⁷³ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomático: Presentación monográfico-local e Índices, CSIC*, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 119, pp. 172-173.

⁷⁴ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Precedents històrics de la carta de població i franquícia de Sarraí*, “Boletín Arqueológico”, Tarragona, LXXIII-LXXIV (1973-1974), pp. 51-60.

⁷⁵ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La carta de población de Solivella (8 de juny de 1191)*, “Solivella”, 1991, pp. 9-12.

⁷⁶ Tomàs CAPDEVILA, pvre., *Sarraí. Notes històriques de la vila*, Valls,, 1934, pp. 33-34.

Amb el pas dels anys els feudataris actuaren com a propietaris de les terres de Pedrinyà, fins que Alfons I, en la reorganització de la repoblació de la Conca reivindicà la seva propietat.

A final de la dècada dels setantes del segle XII havien ja canviat els senyors de Forès, atès que n'eren senyor eminent Berenguer de Fluvià i castlans els germans Pere i Berenguer de Todela.

El comte-rei reclamà la devolució de Pedrinyà al Fluvià, el qual es negà a retornar-la, al·legant que formava part del seu domini heretat dels seus antecessors. Després de moltes insistències i reclamacions, finalment Alfons I cità el feudatari i els castlans a un judici a la ciutat de Lleida, on el desembre de 1178, un tribunal presidit per l'arquebisbe de Tarragona, Berenguer de Vilademuls, i assistit per nobles d'altíssim prestigi, després d'analitzar instrumentalment els drets de cada part, sentenciaren no ajustades a dret les pretensions del feudatari, i acordaren que la dominicatura reial, integrava, a més de la partida de Pedrinyà, dos petits nuclis poblacionals sorgits a redós del sistema de l'aprisió, el de les Arenelles i el de Saüc.⁷⁷

Amb l'acord de 1178, Alfons I tenia les mans lliures per organitzar gairebé al bell mig de pla de la Conca una altra població de senyoriu reial que contrarestés l'excessiu pes senyorial noble de la contrada i també que compensés l'alienació de Vimbodí al monestir de Poblet, feia pocs anys duta a terme (1172).

Alfons I desenvolupà el seu projecte concedint el mes de setembre de 1180 un document de població i franquícia als habitants de Saüc —que seguint la tradició encetada a la comarca a altres llocs, canvià pel nom de la Reial, Sarral—. Se'ls assignava un terme suficientment ampli i alliberava els habitants que ja hi vivien i els que en l'esdevenidor decidissin anar-hi a residir de qual-sevol cens i prestació personal i també dels mals usos d'eixorquia, intestia i cugúcia, i els dispensava, a més, de l'alberga o dret del senyor de ser allotjat quan visitava un lloc del seu domini. El monarca es reservava, però, una sèrie de drets, com ara els molins, el forn i la ferreria.⁷⁸

⁷⁷ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Precedents històrics de la carta de població i franquícia de Sarral*, "Boletín Arqueológico", Tarragona, LXXIII-LXXIV (1973-1974), pp. 54-56.

⁷⁸ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Precedents històrics de la carta de pobla-*

L'acció i preocupació per la colonització d'aquesta banda del Principat no es limità només a l'organització de poblacions importants, sinó que el seu interès abastà fins i tot petites parcel·les d'explotació agrària com podia ser una mas. És en aquesta línia que el setembre de 1167 concedí un mas situat en el terme de Vimbodí, anomenat de Pere Cardils, a Bord de Riera i els seus perquè l'habitessin i el colonitzessin.⁷⁹

Dins de la política colonitzadora d'Alfons I a la comarca s'inseireix l'adquisició d'alguns dominis senyorials, com ara el de Forès que el 1190 adquirí dels germans Berenguer i Guillem de Fluvià,⁸⁰ i la reivindicació del lloc de Solivella que havia aprissionat, sense però cap autorització, el senyor de Vallfogona, Gombau d'Oluja.⁸¹

Aquest pròcer era un dels nobles més encimellats i reconeguts de la contrada. Sovint, tal com palesa la documentació, assistia als actes socials i religiosos de més relleu de l'entorn on era reclamada la seva presència. Això motivava que també sovint s'hagués de desplaçar des del seu castell vallfagoní a altres llocs de la contrada. És probable que en aquests viatges passés pel terme de Solivella, que deuria estar gairebé erm i deshabitat i que decidís colonitzar-lo, assignant trossos als seus vassalls per tal que conreessin les terres i bastissin els seus habitatges a redós de la torre de defensa que s'estaria construint per iniciativa seva al cim que

ció i franquícia de Sarraí, "Boletín Arqueológico", Tarragona, LXXIII-LXXIV (1973-1974), pp. 57-59.

⁷⁹ Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Barcelona, 1993, doc. 314, p. 243.

⁸⁰ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, pp. 749-750.

⁸¹ Sobre aquest personatge vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La comanda del Temple de Vallfogona de Riucorb: Primera part: creació i formació del patrimoni (segles XII i XIII)*, "Quaderns d'Història Tarraconense" II (1980), pp. 7-54; Josep Maria SANS I TRAVÉ, *El Rourell, una preceptoria del Temple al Camp de Tarragona (1162-1248)*, "Boletín Arqueológico, Época IV, Fascs. 133-140, Años 1976-1977, pp. 182-186; una breu biografia d'aquest personatge es pot trobar a Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Gombau d'Oluja (¿-1201). Esbós d'una biografia*, "Girasol Solivellenc", núm 45, Primavera-estiu de 1992, pp. 17-19; núm 46, Estiu-tardor de 1992, pp. 25-26; núm. 47, Tardor-hivern de 1992, pp. 25-26; núm. 48, Hivern-primavera de 1993, pp 22-24 i núm. 49, Primavera-estiu de 1993, p. 27.

dominava tota la plana i al costat també de la petita església que els primers veïns havien iniciat la seva construcció.

L'adquisició de Forès per part del monarca el 1190 va facilitar que Alfons I reivindicés la propietat del terme que havia aprissinat Gombau, atès que el monarca considerava que estava comprès dins el terme del castell de Forès, i perquè no havien passat els trenta anys que li haurien permès al noble aconseguir-ne la propietat.

Davant les reclamacions del monarca, Gombau, rebec a lliurar-li el que tant d'esforç seu i de la seva gent havia implicat, decidí cercar l'ajut dels templers de la casa de Barberà, amb els quals havia iniciat de temps molt bones relacions d'amistat i dels quals es considerava benefactor. Per cercar, però, una solució més acceptable, decidí ingressar com a donat a l'orde del Temple, de manera que fos considerat a tots els efectes com un frare i, en conseqüència, defensat com a tal pels "germans" templers.

Seguin aquest pla el mes de gener de 1191, Gombau, juntament amb la seva esposa Ermengarda, eren rebuts solemnement al convent de Barberà pel mestre provincial com a donats de l'orde, presents els comanadors de la casa, de Granyena i de Montsó, a més d'altres frares i nobles de la comarca. En compensació, de la seva banda, els nous confreres, donaven a l'orde després de la seva mort, i en el cas de no tenir cap fill, el castell i lloc de Vallfogona, amb tots els drets dominicals i senyorials que hi posseïen.

Els dos pròcers, a partir del seu ingrés al Temple com a donats, l'orde no només els havia d'acollir sinó també havia de defensar els seus interessos. Probablement, en aquesta línia, s'ha d'entendre l'acord que varen subscriure Gombau i Alfons I, en presència de l'arquebisbe de Tarragona, Berenguer de Vilademuls, el dia 8 de juny de 1191, en base del qual Gombau reconeixia que havia ocupat il·legalment el territori de Solivella, ja que no en disposava del permís previ de colonització, motiu pel qual el tornava al monarca, no reclamant res per les millores que hi havia fet, concretament per les terres que havia posat en conreu, per la torre de defensa que hi havia bastit, pel molí que hi havia construït i per les obres de l'església que havia iniciat. Precisament aquest reconeixement per part del rei era recompensat amb la donació del lloc de per vida de Gombau, havent de passar després del seu traspàs a la corona.

L'escassa repercussió de la repoblació dels templers a la Conca de Barberà

Tot i que els templers reberen Barberà el 1132 per part de comte Ermengol VI d'Urgell, confirmada la donació per Ramon Berenguer IV el 1135, i en successives ocasions pels papes, els frares trigaren encara uns anys a establir-se en aquest lloc, entre d'altres motius perquè inicialment, els templers no feren de la Península Ibèrica objecte de la seva activitat militar, i, per altra banda, perquè Barberà era senyorejat pels Puigverd, descendents del primer feudatari del lloc, Arnau Pere de Ponts.

Fins a la creació de la comanda el 1172,⁸² els frares visitaren en poques ocasions aquest domini concedit primerencament pels esmentats comtes. A banda d'altres motius, discutia la donació als templers Pere de Puigverd, la família del qual havia posseït el lloc des de mitjan segle XI, amb pèrdues i recuperacions i també amb molt d'esforç per mantenir el domini. Davant el problema que representava no poder disposar plenament del bé concedit, els frares presentaren reclamació al comte Ramon Berenguer IV, qui pledejà amb Pere de Puigverd la possessió del lloc. Citat el Puigverd a un judici a Lleida davant dels pròcers de la cort, aquests resolgueren el 29 d'abril de 1157, que el dret estava de la part del comte, per bé que transigiren en acceptar algunes de les reivindicacions del feudatari. Això va permetre que més endavant els templers poguessin compartir amb el Puigverd la senyoria de Barberà i que més endavant fundessin una casa o comanda.

Durant aquests anys, doncs, els Puigverd distribuïren terres del terme entre els seus vassalls, de manera que quan arribaren els templers bona part del terme ja degué estar distribuït i posat en conreu.⁸³ Per consegüent, hem de suposar que la tasca colonitzadora dels frares fou més aviat minsa i relativa, i que els seus ingressos se cenyirien a percebre principalment les rendes de les terres ja conreades, l'explotació ramadera, així com altres drets

⁸² Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997, pp. 8-9.

⁸³ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense" I (1977), pp. 41-48.

jurisdiccionals o senyoriais.⁸⁴ Sembla, d'altra banda, que la seva presència s'ha d'entendre més en sentit militar, de garantia de defensa de l'establiment cristià a la zona que de suport i potenciació de la colonització.

Els aspectes jurídics de les donacions de castells als nobles i de terres als nous colonitzadors

Tot la importància que aquests dos aspectes tenen de cara a entendre millor la conquesta feudal i la repartició dels diversos dominis castrals que s'anaren formant al llarg i ample de la comarca, així com l'assentament humà en el territori, han estat descurats generalment en la historiografia.

En tot cas, a manca d'una anàlisi més aprofundida, que s'haurà de fer, podem avançar que en general les concessions territorials per part dels comtes de Barcelona sovint es feren en feu, de manera que els beneficiaris restaven obligats a la prestació de vassallatge i altres deures complementaris respecte als senyors. També sovint la concessió feudal anava acompanyada de la donació d'altres terres en alou, és a dir, lliures de la prestació de qualsevol obligació.

Atès que es tractava d'un territori situat a la frontera i que s'havia de fortificar militarment a través de la construcció d'un rosari de castells i fortaleses per assegurar la seva defensa davant qualsevol ofensiva sarraïna, la major part de les donacions implicaven l'obligació per part dels concessionaris de bastir una torre o petita fortalesa. Sovint també els concedents prometien la seva col·laboració econòmica, aportant una part dels diners necessaris per a la construcció defensiva.

Pel que fa a les condicions de l'assentament dels nous colonitzadors disposem dels treballs d'Agustí Altisent sobre l'Espluga de

⁸⁴ Sobre els primers anys de la comanada vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997, pp. 4-35.

Francolí⁸⁵, i del nostre sobre Vimbodí,⁸⁶ així com el de Paul Freedman per al període immediatament posterior sobre la Guàrdia dels Prats.⁸⁷ En els tres estudis s'hi troba suficient informació sobre les concessions fetes pels senyors als repobladors i les diverses obligacions que se'ls imposaven. Les concessions eren generalment de terres de conreu, a vegades una part de les mateixes ja cultivades, per bé que generalment ermes, un solar a la població amb l'obligació de construir-hi una casa i habitar-la, i també sovint un hort. A vegades, sobre tot, amb els que havien d'assumir l'obligació de defensa del corresponent castell, les concessions eren en alou, és a dir, de terres lliures i de propietat absoluta del beneficiari, amb l'obligació però de disposar d'un home armat per contribuir a la defensa del castell.

Un cas a part i ben diferent el representen els assentaments de repobladors promoguts directament pels comtes o comtes-reis. Tant a Vimbodí, com a l'Espluga Calba i Vinaixa, Ramon Berenguer IV només exigí als colonitzadors el pagament d'una novena part de la collita, a més dels delmes i primícies, i el reconeixement de senyoria.

Conclusions

Al llarg de l'exposició hem pogut constatar alguns aspectes que ara intentaré resumir.

1.- Que en l'ocupació cristiana d'aquestes terres es donaren dos fenòmens diferents, però, sovint lligats: un primer, el de la conquesta militar que no sempre comportà sistemàticament la colonització. I el segon, la repoblació, que implicà l'assentament

⁸⁵ Agustí ALTISENT, *Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales" 3 (1966), pp. 131-213.

⁸⁶ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal. El cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 2002.

⁸⁷ Paul FREEDMAN, *La conditions des paysans dans un village catalan du XIIIe. Siècle*, "Annales du Midi" tom 94, núm. 158 (jul-set. 1982), pp. 231-244 (reeditat en català a Paul H. FREEDMAN, *La condició dels pagesos en un poble català del segle XIII*, a *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, 1988, pp. 61-76.

de famílies en un determinat lloc, la posta en conreu de les terres assignades i la construcció dels corresponents habitatges, generalment a redós de la torre o castell.

2.- Una constatació de caire geopolític: “els puigs” i els llocs enlairats tingueren certa preferència a l’hora de consolidar la conquesta de cara a l’ulterior colonització.

3.- Cal recalcar que la presència andalusina fou més intensa i més llarga en el temps del que en general s’ha cregut i que la empremta musulmana en la topografia del territori és encara avui dia molt visible, com a palesen llocs com ara Vinaixa, Vimbodí, Solivella o Llorac.

4.- Que malgrat la llunyania de la capital del Califat, Còrdova, els exèrcits andalusins, aprofitant les antigues vies romanes de la península, disposaven de gran operativitat militar i els fou relativament fàcil arribar en les seves accions de càstig a la capital del comtat de Barcelona o terres adjacents, incursions que en la seva major part afectaren negativament els esforços de recuperació territorial cristiana duts a terme a la nostra comarca.

5.- Que tot i estar situada la Conca estricta als confins del comtat de Barcelona i també allunyada dels nuclis de la ciutat de Lleida i del valiat de Siurana, aquesta presència musulmana era considerada perillosa pels nous repobladors, que no tingueren consciència de seguretat fins després de les ocupacions cristianes de Tortosa, Lleida i Siurana.

6.- L’extrema lentitud de l’avenç cristià en aquesta contrada que des del primer document del 945 relatiu a Sant Pere d’Embigats a Barberà, concedit el 31 de juliol del 945 al monestir de Santa Cecília de Montserrat pel comte Sunyer, fins al primer moviment repoblador de Ramon Berenguer IV, vers mitjan segle XII, van haver de passar més de dos-cents anys. Per altra banda, si prenem geogràficament el punt de partida el castell de Queralt, a la Baixa Segarra, reconquerit a final del segle IX, fins al castell de l’Espluga, iniciada la seva organització a mitjan segle XII, veurem que per conquerir una distància en línia recta de 40 quilòmetres es va trigar uns 250 anys.

7.- La gran pregunta que ens fem sempre els historiadors a l’hora de parlar de conquesta feudal i noves ocupacions del territori: quedà abandonada i deshabitada la comarca després de l’ocupa-

ció andalusina? Jo crec, després de les aportacions dels treballs d'Antoni Carreras, d'Albert Benet i Clarà i dels meus, que efectivament la comarca, per manca de seguretat militar, degué restar abandonada i la major part de les seves terres ermes —“*ubi homo nullus habitat nec boves non arant*”, s'expressa un document relatiu a la donació de Forès de 1058,⁸⁸ o “*in ipsa Marcha extrema, in loco horroris et vaste solitudinis*”, com es pot llegir a les donacions d'Ollers i d'Anguera, de 1076.⁸⁹ Ambdós documents parlen de solitud i abandonament i de terra no conreada.

Aquesta situació de “desert” fou aprofitada precisament per a l'establiment de grups d'anacoretes que no sempre, segons les tradicions de les comunitats de Poblet i Vallbona, foren ben tractats pels veïns sarraïns, sobre tot, pels de Siurana, que en diverses ocasions trencaren el seu silenci, amenaçant-los i deportant-los i empresonant-los fins i tot a les masmorres del castell musulmà.

Cal pensar també en la possibilitat que a partir de la campanya de reconquesta de 1135 duta per Ramon Berenguer IV, que suposà una certa seguretat a la comarca, tot i l'amenaça encara vigent de Tortosa, Lleida i Siurana, alguns pioners s'establirien a la contrada emparats pel sistema de l'aprisió que els podia fer propietaris dels conreus que cultivaven si hi romanien trenta anys. És en aquest sentit que algunes actuacions dels comtes respongueren a regular els colonitzadors, pocs o molts establerts en llocs dels fisc i, per tant, de propietat del comte.

⁸⁸ José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos. Introducción. Diplomatario: Presentación monográfico-local e Índices*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 20, pp. 37-39.

⁸⁹ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997, doc. 10, pp. 79-81, i doc. 11, pp. 81-82.

**La colonització feudal del Camp de Tarragona:
dels *castra* a les viles noves (ss. XI-XIII).
Connexions amb Tortosa***

ANTONI VIRGILI COLET (UAB)
MONTSERRAT ROVIRA RAFECAS

Al segle XII, els comtats catalans i, de manera molt especial, el de Barcelona, van protagonitzar una espectacular expansió territorial en conquerir, en pocs anys, les ciutats més septentrionals de la marca superior del Sharq al-Andalus. En efecte, només en cinquanta anys, Balaguer (1105), Tarragona (1118-1129), Tortosa (1148) i Lleida (1149), eren preses per les tropes cristianes. Però les escomeses bèl·liques no ho eren tot. Els processos de conquesta han de ser entesos com un conjunt d'estratègies que engloben les relacions diplomàtiques, la formació de les hosts, la logística, les operacions militars d'ocupació i presa de ciutats, places fortes i castells, i la colonització, amb l'assentament de colons immigrants. Cada pas no es pot entendre al marge de la dinàmica general que fa intel·ligible la conquesta, amb tota la seva complexitat. De fet, la colonització que segueix les operacions militars és el que dóna sentit i consolida, en darrer terme, una conquesta. Les preses de Barbastre per un contingent de tropes sota el comandament del rei d'Aragó (1064), Madina Mayurqa per una aliança de Barcelona i Pisa (1114), o Almeria per tropes castellaness, genoveses i catalanes, entre d'altres (1146), per posar alguns exemples ben coneguts, no es van consolidar mai; les places foren recuperades poc temps i reintegrades a al-Andalus. No és el moment ni el lloc de posar en relleu les intencions, els interessos i els resultats dels atacants, ni les conseqüències sobre pels vençuts. Tan sols volem posar de manifest que foren conquestes efímeres; en realitat, no foren conquestes perquè no s'havia concebut un projecte de substitució de poblacions i, per tant, no es va produir un procés de colonització simultani impulsat pels conqueridors cristians¹.

* Aquest estudi s'inscriu en el marc del SGR "Arqueologia Agrària a l'Edat Mitjana" (ARAEM): 2014SGR0741 (AGAUR), i dels projectes: "Producciones y espacios agrarios en sociedades ibéricas de la baja edad media. Estudios desde la arqueología histórica (siglos XII-XVI)": HAR2013-42195-P (MINECO) i "Ciutats andalusines i el seu entorn agrari, i l'impacte de la conquesta feudal. Els casos de Tortosa i Balaguer. Projecte d'intervenció arqueològica" (Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya).

¹ Sobre la colonització feudal com un procés imprescindible en les dinàmiques de conquesta, vegin Josep TORRÓ (Torró 2000 i 2008) i Enric GUINOT (Guinot 2009) en relació a la conquesta del futur regne de València, R. SOTO, en relació al que serà el regne de Mallorca (Soto 2009), i Antoni VIRGILI (Virgili 2001b; 2010) per a la Catalunya Nova.

La colonització requeria, en primer terme, conduir recursos humans vers les regions ocupades. Famílies senceres o individus tots sols prenen el camí atzarós d'emigrar cap a territoris nous, a voltes insegurs, atrets per reclams diversos i amb l'esperança de millorar la situació que tenien en els llocs d'origen. El fet que molts dels colons s'identifiquessin amb els noms de les regions de partida mitjançant topònims o gentilicis permet assajar la direcció dels moviments migratoris (Guinot 1999; Mas 2000; Virgili 2001b). No n'hi ha prou, però, amb això. Cal saber com es van produir els assentaments, com es van organitzar, quines pautes van menar l'articulació dels assentaments amb l'espai rural i urbà, i quines conseqüències i resultats van suposar en l'organització de la nova societat colonial, feudal en els casos que tractem aquí.

Constatar aquest fenomen, de gran envergadura i abast, no ha d'eclipsar les autèntiques raons que el van impulsar. Cal preguntar-se, doncs, perquè és absolutament necessari i imprescindible portar colons a les zones ocupades. La resposta, d'entrada, és relativament simple i admet poc matisos: bé perquè no hi havia gent, bé perquè n'hi havia poca. Les raons d'aquesta nul·la o escassa presència humana, en no pocs casos, també és clara, i respon als efectes de processos de liquidació, parcial o total, de la població autòctona (Barceló 2005). Aquesta és la situació que caracteritza les conquestes dels regnes peninsulars d'al-Andalus, i que es pot descriure, malgrat els matisos i la complexitat del fenomen, com un procés de substitució de població com a alternativa a la destrucció d'una societat i la construcció d'una de nova².

El nexa entre les operacions militars de la conquesta i la colonització ve representat pels processos de repartiment³. El repartiment resulta ser clau en totes les conquestes, ja que reflecteix el grau d'extinció de la societat autòctona conquerida i posa les

² Aquesta expressió la manllevem del títol del col·loqui internacional celebrat a Granada el gener de 2010: *La conquista sin fin. Al-Andalus y las Américas (s. XIII-XVI): destrucción y construcción de sociedades*; actes en curs de publicació.

³ Sobre els processos de repartiment en les diferents regions conquerides en l'àmbit del que fou la Corona d'Aragó, vegeu les contribucions de diferents autors en el llibre editat per Enric GUINOT i Josep TORRÓ (Guinot, Torró, eds. 2007).

bases de la colonització posterior, tota vegada que els conqueridors es reparteixen i distribueixen els béns dels vençuts, fins i tot fent constar el nom de l'anterior tinent, i en fan recepció amb la condició de residir a la regió, a través de la clàusula: ...*ut sis stator et habitator*...

Només cal observar els índexs onomàstics de les col·leccions documentals publicades en relació a les conquestes de Tortosa i Lleida i els seus entorns (mitjan segle XII) per adonar-se de la magnitud dels corrents migratoris. Es tracta de centenars i milers d'individus, alguns d'ells, perfectament identificats, ja com a participants del repartiment, protagonistes en l'alienació d'immobles, receptors de contractes de conreu o establiment de solars urbans, com a testimonis d'accions notariales de tota mena, atorgants de testaments, o membres de les magistratures o de les institucions urbanes en representació dels interessos oligàrquics que s'hi havia configurat. Cal suposar que la seva visibilitat representa una part no majoritària de la societat colonial, ja que no sempre es documenten els membres de l'entorn familiar dels individus identificats, i tampoc no resta constància d'aquells que no van tenir cap relació, ni directa ni indirecta, amb les senyories que emeteren i conservaren les escriptures. L'impacte de l'assentament de tota aquesta gent sobre el territori conquerit havia de ser, per força, molt gran. I això havia de ser així, tant si ocupaven espais amb escassa o gairebé nul·la presència humana, com quan s'instal·laven en territoris dels que se n'havia eliminat, fossin quins fossin els procediments, la població existent.

La societat andalusina i la nova societat colonial, que es regia pels paràmetres de l'ordre feudal de captura i acumulació de renda, eren molt diferents quant a la seva organització política i social, costums, cultura, règim alimentari, etc., i, per tant, responien a necessitats i estímuls molt diferents que es concretaven en l'organització i execució dels processos de treball, i, és clar, en el paisatge agrari. Així, els conqueridors havien d'adaptar obligatòriament les àrees conquerides a les seves necessitats, i per aquesta raó, modificaven els espais urbans i rurals, en construïen de nous, o feien les dues coses, segons les circumstàncies en que es produïa l'assentament. I aquest és l'autèntic abast de la conquesta: la destrucció planificada d'una societat i la seva substitució per una

altra construïda a través de la implantació de colons procedents de les regions feudals. En la terminologia moderna, però d'aplicació en qualsevol moment històric i en qualsevol regió, un autèntic procés de neteja ètnica⁴.

Tarragona-Tortosa: dos objectius en la mateixa dinàmica

Definit el significat dels termes, es pot aplicar als casos concrets de Tarragona i Tortosa. A grans trets, foren processos semblants, a voltes, fins i tot comuns, amb similituds, però també amb notables diferències. Tarragona i Tortosa, amb els seus territoris adjacents, mostren contextos semblants. Ambdós casos suposen l'avenç feudal sobre un territori geogràficament continuat, i amb una cronologia propera. Tortosa, amb Lleida, foren conquestes de la meitat del segle XII; i malgrat que Tarragona fos una empresa iniciada a finals de l'XI (restauració nominal de la seu arxiepiscopal en la persona de Berenguer Seniofred de Lluça, bisbe de Vic, el 1091)⁵ amb antecedents encara més antics (McCrank 1976-77 i 1977), no serà fins entrat el segle XII que se'n veuran resultats. De fet, no serà fins la segona meitat d'aquesta centúria perquè l'empremta es visualitzi de manera clara en el *territorium* de la ciutat, en especial, a ponent del Francolí.

Aparentment, l'ocupació de Tarragona era una empresa molt més senzilla que no pas la de Tortosa, o la de Lleida. No calien operacions militars d'envergadura, ja que no hi havia la possibilitat d'una resistència armada a l'acció feudal; tampoc no sembla que hi hagués gaire gent, ni a la ciutat ni al camp, almenys, des de mitjan segle XI, segons tots els indicis (Virgili 2011). Tanmateix, el procés fou vacil·lant i intermitent, i es va alentir fins el punt que ni les crides papals van ser prou efectives per ocupar la ciutat. Les dificultats de tot ordre van obligar a cercar alternatives en forma de suports forans, que es van concretar, l'any 1129, quan

⁴ Quant al concepte i els procediments d'execució d'un procés definit com a neteja ètnica, acceptat pels organismes internacionals, Pappé 2011.

⁵ Ordeig (2007, doc: 1579. Sobre la *restauratio* de la seu de Tarragona, PLADEVALL (1991a, 1991b); FACI (1991); i molt especialment, l'aportació de Josep M. MASNOU en aquest mateix volum.

l'arquebisbe Oleguer va infeudar Tarragona i el seu *territorium* al normand Robert Bordet (Font Rius 1969, doc: 51), el resultat de la qual, però, no va donar resultats immediats⁶.

Tortosa, en canvi, era la ciutat més septentrional de la *marca superior* del *sharq al-Andalus* al litoral. Existeixen evidències d'un gran impuls urbanístic durant el segle X, amb la constitució del califat Omeia: es van refer les muralles i la mesquita, es van construir unes drassanes, i des d'aleshores va conservar el caràcter de centre administratiu, religiós, militar, comercial i cultural en els períodes califal, taifa i almoràvit (Kirchner – Virgili, 2015). La ciutat va ser l'objectiu de diversos atacs per part d'aragonesos i catalans, i Berenguer Ramon II, comte de Barcelona, destinava 50.000 sous *ex expolia Dertose* a la restauració de Tarragona (Ordeig 2007, doc: 1567). El seu successor, Ramon Berenguer III, va projectar una operació de conquesta amb aliances militars, recerca de recursos financers, previsió de repartiment i organització del futur bisbat (Virgili 2001a, 37-39). Era l'any 1097, però la intervenció dels almoràvits, en procés d'ocupació del *sharq al-Andalus*, va frustrar l'intent. El domini almoràvit, des dels volts del 1100, va reforçar el caràcter d'avançada de Tortosa i va frenar les embranzides feudals.

La conquesta de Tortosa, doncs, no seria possible sense el concurs d'una host poderosa i ben equipada, atesa una més que previsible resistència armada. I així fou: el comte de Barcelona, conscient de la insuficiència de la seva tropa, tot i comptar amb el concurs del gruix de l'aristocràcia fidel (Guillem de Montpeller, Guillem Ramon de Montcada, Guillem de Castellvell, Bertran de Castellet, Bernat de Bell-lloc, etc.) i del suport dels ordes militars (en especial, del Temple, a qui havia promès la cinquena part de les conquestes), va cercar l'aliança de la República de Gènova. La participació genovesa es preveia imprescindible, raó per la qual, els pactes de col·laboració disposaven que tindria dret a la tercera part de la ciutat i del terme, així com de la *insula Iberis*, en el futur repartiment; tot i així, el setge de Tortosa fou llarg (dels darrers dies de juny als darrers de desembre) i molt costós, amb dos intents de sedició que

⁶ Sobre la intervenció de Robert Bordet i els normands vinguts a Tarragona, vegeu el treball de Lucas VILLEGAS ARISTIZÁBAL en aquest mateix volum.

es van haver de resoldre amb la injecció de recursos extraordinaris, gràcies als quals es van mantenir les operacions fins la capitulació de la Suda⁷. Els normands de Tarragona, amb Robert Bordet al capdavant, és van afegir als contingents anglonormands que participaven en la conquesta de Tortosa⁸. El setge de Lleida, l'any següent, va superar, també, els sis mesos (Eritja 2003).

Les diferències entre la presa de Tarragona i la de Tortosa són, doncs, notables, i la principal, d'entrada, era l'esforç militar, o la seva absència, segons quin fos el cas. Al nostre parer, en l'esforç hi residia el rendiment de l'empresa: el botí. El saqueig que seguia les operacions militars proporcionaven guanys immediats a través de l'acaparament de tota mena de béns mobles —les persones, definides amb el terme *captiu/s*⁹ eren les més preuades—, però també cal comptar-hi les monedes, el bestiar, les robes, objectes de la llar, etc. A més, el fet que les conquestes suposaven l'annexió de territoris limítrofs amb al-Andalus obria la possibilitat de practicar accions depredadores sobre les poblacions situades enllà de la *frontera*, tot convertint la guerra en un negoci i un dels principals reclams per als nous colons (Torró 2001; Virgili en premsa)

Tanmateix, la campanya de Tortosa era de gran envergadura en l'ordre militar i financer, i per la necessitat de recompensar als ordes militars. Hi havia, doncs, molt a pagar. Des de la participació de Gènova, a les aportacions de la seu de Barcelona i del consorci de la mateixa ciutat, gràcies als quals es va poder mantenir el setge, o les recompenses als ordes del Temple, de l'Hospital de Sant Joan i al Sant Sepulcre de Jerusalem, en virtut dels acords contrets arran de la renúncia dels ordes al regne d'Aragó, al qual tenien dret segons el testament del rei Alfons el Bataller (1131) (Forey 1973; Virgili 1997). Les conquestes de Tortosa i Lleida, constituïen la primera fase del gran eixamplament territorial del comte de Barcelona i príncep d'Aragó. Hi havia, doncs, molts deutes i compromisos a correspondre. La cronologia i la identificació dels receptors dels

⁷ La catedral de Barcelona i un consorci de ciutadans de Barcelona van aportar, respectivament, 50 lliures de plata i 7700 sous (Virgili 2001a, 42-72).

⁸ El destacament anglonormand havia partit del port de Dartmouth en direcció a Palestina per intervenir en la Segona Croada. Van tenir una participació activa en la conquesta de Lisboa i, després, a Tortosa (Phillips 2007).

⁹ En relació als captius, vegeu la recerca d'Antoni FERRER (Ferrer 2015).

districtes del sector més occidental del Camp de Tarragona, a l'oest del Francolí, conviden a pensar que les recompenses per la conquesta de Tortosa provenien de l'addició dels repartiments de Tortosa i d'aquesta part del Camp. Fou així, doncs, com la consolidació de la conquesta de Tarragona s'integra en la mateixa dinàmica d'acció conqueridora que culminà amb el domini dels comtes de Barcelona sobre l'espai conegut historiogràficament com Catalunya Nova. El paper del comte, ja com a sobirà, fou clau en tot aquest procés en capitalitzar la direcció i coordinació de les campanyes i convertir-se en el principal interlocutor amb les jerarquies eclesiàstiques. El protagonisme comtal, iniciat en Ramon Berenguer III, com a eix central en l'exercici de la sobirania, és el factor essencial que distingeix les conquestes anteriors, a ponent del Llobregat, fins a les darreries del segle XI, caracteritzades per les accions autònomes de l'aristocràcia, ja fossin barons, monestirs o seus episcopals, a més dels mateixos comtes; una conquesta el resultat de la qual fou la construcció d'una xarxa de castells termenats, com a culminació d'un repartiment que reflectia la fragmentació del poder (Miquel 1994 i 1997; Batet 1996).

El repartiment del terme de Tarragona

La delimitació del terme de la ciutat s'inclou en dos documents. El primer, de mitjan segle XI, és la infeudació de la ciutat "*cum ipso comitatu*" efectuada per Ramon Berenguer I a favor de Berenguer, vescomte de Narbona, i el segon, més precís, és la donació de Ramon Berenguer III a Oleguer, bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona, el 23 de gener de l'any 1118.¹⁰ A grans trets, aquest espai quedava comprès entre el riu Gaià a l'est, fins el castell de Cabra al nord, i baixava per la serra Carbonera (Miramar, Prades), fins a Montroig i el coll de Balaguer, a ponent, i amb el mar a migdia. (J. Iglesias 1930).

Aquesta definició territorial mostra l'enfortiment de l'autoritat del comte de Barcelona. D'una banda, imposava els límits de lle-

¹⁰ El document de concessió de Ramon Berenguer I ha estat publicat per Pròsper DE BOFARULL (Bofarull 1836, 17-20) i per G. FELIU – J. M. SALRACH (eds) (1999, doc. 388). La concessió de Ramon Berenguer III a Oleguer, per JOSEP M. FONT RIUS (1969, doc. 49).

vant sense tenir en compte els drets que els diferents barons i els seus vassalls tenien en els districtes castrals que s'havien constituït a mitjan segle XI entorn el Gaià, i que en molts casos arribaven al Francolí, com ara, de sud a nord, els *castra* de Tamarit, Ullastrell (o Montoliu), Castellví (o Castellvell de la Marca), el Montmell i Cabra. Des de la delimitació del terme de Tarragona per Ramon Berenguer III els membres dels llinatges que senyorejaven el territori, com els Claramunt, els Tamarit, els Montoliu, els Castellvell, etc., relacionats amb castells homònims, van haver de compartir drets amb els comtes de Barcelona, l'arquebisbe i, després, amb Robert Bordet i la seva família (Mir 2011; Serra en premsa). D'altra banda, situava els límits septentrionals sobre el que havia estat el sector meridional de l'antic terme andalusí de Siurana (Virgili 2011).

El treball presentat per Josep M. Masnou en aquest mateix col·loqui dona les claus per entendre les dificultats i la lentitud que van rodejar l'ocupació i la restauració de Tarragona. En efecte, factors d'ordre polític i religiós, com les intromissions de l'arquebisbat de Narbona, o la disputa amb Toledo per la primacia de les diòcesis d'Hispania van introduir entrebancs de gran complexitat a l'hora d'executar l'empresa, entre les darreries del segle XI i les primeres dècades del XII. A aquests factors determinants s'hi pot afegir el repartiment com a estratègia per recompensar els participants en la conquesta de Tortosa. Aquestes circumstàncies semblen molt més versemblants que el pretès perill derivat de les ràtzies sarraïnes a l'hora d'explicar les dificultats en l'ocupació i la colonització de Tarragona. Les ràtzies podien ser-hi en ple domini almoràvit, però s'esvaïren arran de la conquesta de Saragossa per Alfons el Bataller, el desembre de l'any 1118, mesos després de la infeudació de Tarragona a Oleguer. Des d'aleshores, els principals enclavaments de la marca superior d'al-Andalus restaran a la defensiva i amb escassa o nul·la capacitat operativa per atacar.

Tanmateix, la gestió del repartiment del Camp de Tarragona no va ser uniforme, territorialment parlant. En l'espai llevantí, entre el Gaià i el Francolí, distribuït en districtes castrals, no es produïren concessions directes del comte de Barcelona o, en tot cas, donacions compartides amb els senyors que hi tenien drets consolidats des de la constitució dels castells termenats, un segle enrere, i on la colonització estava ja en fase avançada (Mir 2011; Serra en premsa).

La resta del territori, entre el Francolí, les muntanyes de Prades, el coll de Balaguer i el mar, fou objecte d'un repartiment gradual ordenat sense obstacles pels comtes de Barcelona, els arquebisbes i, en algun moment, per Robert Bordet, durant la segona meitat del segle XII. Tot i així, aquest territori també presentava notables diferències, ja fos al nord o al sud de la corba dels 200 metres sobre el nivell del mar. L'espai entre aquesta cota i els cims de la serralada prelitoral, caracteritzat per relleus irregulars i pendents accentuats, formava part, com hem dit, de l'antic districte de Siurana, com fan constar els documents relatius a l'Albiol, Alforja i Escornalbou (Font Rius 1969, docs: 109, 110 i 138; Virgili 2011). Amb la conquesta de Siurana, l'any 1153, la població andalusina que encara hi habitava fou expulsada. Ignorarem les característiques del poblament andalusí en aquest districte (assentaments, densitats, etc.) fins la seva presa, però el desallotjament no es pot posar en dubte, segons un document que explica que els límits de Siurana s'havien reconstruït gràcies als testimonis d'antics habitants, residents aleshores a Seròs, la Ribera d'Ebre i València (Badia i Margarit 2003). L'espai situat entre els 200 metres d'alçada i el mar, constitueix una gran plana costanera amb l'existència d'extensos aiguamolls litorals. Ni la documentació textual ni l'arqueologia han pogut constatar assentaments i traces de colonització anteriors als processos de colonització de mitjan segle XII. Fos com fos, com s'ha indicat, els comtes de Barcelona i els arquebisbes van poder gestionar el repartiment d'aquests sectors sense impediments, just a partir de les conquestes de Tortosa, Lleida i Siurana (1148-1153). El comte recompensava als seus col·laboradors la fidelitat i els serveis prestats, ja militars, ja financers, en les campanyes de conquesta; el primer document és de l'any 1151, i el darrer, del 1191. El resultat d'aquest repartiment fou la constitució de nous districtes que esdevingueren els marcs de la colonització i dels nous assentaments sobre la base de nuclis de poblament concentrat: pobles i viles noves com ara Riudoms, Cambrils, Reus, l'Albiol, Alforja, Prades, la Selva del Camp, Alcover, Escornalbou, Montroig i Vandellòs¹¹.

Els grans termes inicials producte del primer procés de repar-

¹¹ FONT RIUS, 1969: docs. 84, 91, 95, 109, 110, 113, 125, 131, 138, 159; FONT RIUS, 1983: doc. 397.

timent es van segmentar progressivament en entitats més petites tot generant diverses formes d'assentament. Alguns d'ells foren l'origen de les viles i pobles actuals. De Cambrils, per exemple, es van segregar Botarell, Montbrió i Vilafortuny, i d'Alforja en nasqueren Riudecols, Arbolí, Vilaplana i l'Aleixar.

Entre els concessionaris del primer procés de repartiment destaca la presència de personatges originaris o molt relacionats amb la ciutat de Barcelona, i molt propers a l'entorn comtal i reial: Arnau de Palomar a Riudoms, Ponç de Regomir a Cambrils, Bernat Marcús i Ramon dels Arcs a Botarell i els Arcs (adscriïts inicialment a Cambrils), Ramon Gavalgan, a Alforja, i Bertran de Castellet, a Reus. En els sectors de muntanya de l'Albiol i Escornalbou la colonització s'encarregà a dignitats del capítol de la seu de Tarragona (Gort 1990). Només Prades, la Selva del Camp, Alcover i Montroig, sota domini reial, foren establiments col·lectius, adreçats als pobladors presents i futurs. Bernat Marcús i Ramon dels Arcs formaven part d'un consorci de burgesos de Barcelona que van fer una important aportació financera per mantenir el setge de Tortosa, a canvi, dels molins del Clot de la Mel (Barcelona), de participar en l'almostelafia (institució que gestionava el rescat i l'intercanvi de captius entre musulmans i cristians) i, en el cas de Bernat Marcús, ser un dels beneficiaris en el repartiment de Tortosa¹². Ramon Gavalgan, que és qualificat de *fideli meo* per Ramon Berenguer IV, participava dels beneficis de l'encunyació de moneda en la seca de Barcelona, juntament amb Bernat Marcús i altres (Bisson 1984, doc: 54). És també ben coneguda la gestió de Bertran de Castellet com a administrador de les rendes comtals i la participació activa en els processos de conquesta¹³. Els Castelvell també havien destacat com a barons poderosos a la marca del Penedès i en la conquesta de Siurana, cosa que els va valdre

¹² Sobre el patriciat barceloní de mitjan segle XII, i en particular d'alguns dels personatges esmentats, vegeu S. P. BENSCH (2000), en especial, els capítols 3, 4 i 5. Quant a l'almostelafia i la presència de Bernat Marcús i membres de la família Arcs, FERRER MALLOL (1990).

¹³ El paper de Bertran de Castellet com a administrador comtal ha estat destacat per T. N. BISSON (1984) i M. SÁNCHEZ (1995); quant a la seva participació en les conquestes, A. VIRGILI (2008, 18). M. ROVIRA (2012) és autora d'un treball monogràfic sobre el llinatge Castellet.

l'acumulació d'un extens patrimoni a l'actual comarca del Priorat. Aquest domini originà la futura baronia d'Entença i, posteriorment, el vescomtat de Prades (Serrano 2000, 69-80).

En tot aquest procés s'ha de destacar, novament, el paper central del comte de Barcelona com a dipositari de la sobirania en assumir el protagonisme en el repartiment, en contrast amb les iniciatives baronials que havien regit la feudalització dels territoris entre el Llobregat i Tarragona. Aquesta diferència es percep fins i tot en el lèxic de la documentació que genera la conquesta. Mentre a ponent del Llobregat les unitats inicials del repartiment de l'espai i del poder eren els *castra* o castells termenats, reflex del poder baronial, al Camp de Tarragona, els districtes territorials esdevenien viles o llocs, i els receptors havien de mantenir la fidelitat al comte o a l'arquebisbe.

La colonització

La colonització es va articular a través d'un rosari de nuclis de poblament concentrat: les viles noves. Aquest fenomen va afectar tant l'espai comprès entre el Gaià i el Francolí, com del Francolí vers ponent. Desconeixem l'abast precís dels processos de colonització impulsats pels senyors castrals en el sector comprès entre el Gaià i el Francolí (ocupats des del segle XI). La documentació del segle XII mostra casos d'ocupació de termes i una presència humana notable en tot aquest sector (Mir 2011; Serra en premsa). En constitueixen proves irrefutables la constitució d'alous i masos en els sectors més occidentals del terme de Montoliu, a la Secuita, als Garidells, o al Codony, per esmentar els casos més coneguts (Mir 2011, 23-98). En tota aquesta zona, on la dinàmica colonitzadora ja s'havia endegat, no es tracta tant de portar-hi gent, com d'imposar uns nous patrons d'assentament mitjançant la constitució de nuclis residencials de poblament concentrat. Els casos més representatius foren els de Villa Alba (actualment, el Pla de Santa Maria, Alt Camp), la fundació de la qual té els seus orígens en l'encàrrec d'Alfons el Cast a Berenguer de Vilafranca, l'any 1174 (Virgili 2011, 57). Els Vilafranca, des de Pere Berenguer i els seus fills, eren uns especialistes en l'organització d'assentaments, una funció ben demostrada a Vilafranca del Penedès, Montblanc

i també a la comarca del Matarranya (Virgili 2008, 19-21). Hi ha altres casos ben visibles, com Cabra del Camp, quan el rei Alfons el Cast, l'any 1194, autoritzava els habitants del castell de Cabra a residir a la vila del coll de Cabra, però amb la condició que no es fes cap altra vila dins aquells termes (Font Rius, doc: 200)¹⁴. Semblant procés es va produir en la constitució de l'actual població de Vilallonga del Camp, a partir de les cartes de poblament del segle XII (Español 1983). També és interessant de remarcar les directrius impulsades per Júlia de Banyeres i el seu veguer Mir de Castellvell, quan l'any 1208 van concedir a Guillem, senyora de Castellvell i vescomtessa de Narbona els puigs de Nulles i Viles Judaiques (probablement, el futur Puigpelat) amb la condició de poblar-los i fortificar-los, i concentrar-hi la gent que habitaven la riba esquerra del Gaià vers el Camp de Tarragona, fins a Vallmoll (Font Rius 1969: doc. 225)¹⁵. No tots els projectes poblacionals van prosperar. D'altres que seguien el mateix patró, com el Codony, van fracassar (Mir 2011).

Hi ha poques notícies de la tasca colonitzadora de Robert Bordet i els seus normands en l'àmbit urbà i les àrees limítrofs. Només en resten uns indicis a la part baixa de la conca del Francolí, entorn de l'actual Constantí. Segons una carta de franqueses atorgada per l'arquebisbe Bernat Tort, l'any 1159, Robert Bordet havia atermenat l'indret "quan Siurana encara era en poder dels moros" (Font Rius 1969: doc.112). La mitra havia rebut el puig de la Guàrdia de Llentisclell (o Monterols) a l'extrem oriental del castell de Montoliu, amb cent parellades de terra, arran d'una alienació efectuada per un altre normand, Druas d'Alençon (Mir 2011).¹⁶ També en aquest

¹⁴ El castrum de Cabra, constituït ja l'any 980 (Udina 1951, doc: 186). La disposició reial de l'any 1194 deia textualment: *auctorizo in perpetuum omnibus populatioribus Capre (...) quod habitent in simul in villa desuper collum de Capra, tali condicione quod nulla alia villa fiat de cetero infra terminos Capre, neque aliquis audeat aut possit habitare infra iamdictos terminos, nisi in predicta villa desuper collum Capre.*

¹⁵ El text estableix: *ita quod vos faciatis et construatis ibi villas et forcias, cum muros et sine muros, et cum vallibus et barbacanis. Et concedimus vobis et laudamus quod in predicta loca mitatis et constituatis et populetis omnes homines qui sint citra Gaianum versus campum Terrachone, usque ad Valle Molli.*

¹⁶ Druas d'Alençon procedia del districte homònim de la Baixa Norman-

sector s'observaran les noves directrius orientades a concentrar la població. L'any 1149, es va atorgar la carta pobla dels Mongons, on també hi ha traces d'una intervenció de Robert Bordet, a favor de quatre pobladors, entre els quals figuraven els germans Guillem i Ramon de Vilafranca, que havien de fortificar l'indret i poblar-lo (Font Rius, doc: 70). L'any 1177, l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls va ordenar el trasllat del castell i la vila dels Constantins al puig de Llentisclell, que a partir d'aleshores s'anomenaria Constantí¹⁷.

A ponent del Francolí, aquest nou model d'organització del poblament s'originà a partir de la constitució de districtes formalitzats mitjançant infeudacions i cartes pobla. Els concessionaris havien de construir una fortalesa i portar-hi colons, com s'especifica en els documents relatius a Riudoms, Cambrils, l'Albiol, Alforja i Escornalbou¹⁸. El document de Vandellòs concreta que Ramon de Riudoms, el concessionari, hi ha de portar dotze famílies (Font Rius 1983, doc. 397). Per tant, els receptors de les unitats de repartiment han de ser tinguts com a especialistes de la colonització: havien d'atraure colons i distribuir solars per a cases i camps de conreu. Els establiments col·lectius (Selva del Camp, Montroig o Prades) tenien per objectiu congregar la població en un assentament concentrat. De Prades, en concret, es diu "fer una població" (*locum ubi facitis populationem*) (Font Rius 1969, doc. 113).

Entre les condicions també s'especificaven els drets i deures de les parts. Arnau de Palomar, a Riudoms, i Ponç de Regomir, a Cambrils, rebien la meitat de la concessió en alou i l'altra meitat en feu, però aquest pagava 200 morabatins per la concessió;

dia. Era, probablement, vassall de Rotrou de la Perche, com Robert Bordet, i havia participat en la conquesta de Saragossa, així com en la de Tortosa (VIRGILI 2011b).

¹⁷ D'aquest document només es disposa del regest recollit a l'Índex Vell de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, reproduït per FONT RIUS (1983, doc. 393): *Berenguer [de Vilademuls], archebisbe de Tarragona (...) mudà lo seu castell i vila que-s diu Constantins al puig que-s diu Lentisclel, lo qual puig fou comprat (...) de Druetz de Alançon. (...) lo dit loc de Lentisclel, que d'ací al devant se nomenarà Constantins*. Mesos després, es va subscriure un acord entre l'arquebisbe i Berenguer Desprats, segons el qual, aquest faria unes cases *en lo castell de Constantí, que de nou se construeix en lo lloc que-s diu Lentisclel, sobre Centcelles* (FONT RIUS 1983, doc. 394).

¹⁸ FONT RIUS 1969, docs. 84, 91, 109, 110 i 138, respectivament.

Ramon de Riudoms, a Vandellòs, també havia de pagar 70 sous. La compensació econòmica s'ha d'interpretar com una inversió amb rendiments a mitjà o llarg termini. Les concessions de muntanya (l'Albiol i Escornalbou) a les dignitats capitulars foren en alou franc, i per la d'Alforja a Ramon Gavalgan, Ramon Berenguer IV es reservava el delme i la primícia (Font Rius 1969, doc: 110).

La colonització es va fixar en assentaments que constituïren nuclis de poblament concentrat, els quals reproduïren uns patrons força constants. Per regla general, presentaven una morfologia regular, sovint ortogonal, a partir d'un eix constituït pel carrer major, les muralles i els portals, l'església, una plaça central (mercat) i una fortificació. Aquest model s'observa a Riudoms, Cambrils, l'Albiol, Reus, la Selva del Camp, Alcover, i d'altres (Bolòs, 1998).

Els assentaments havien de tenir garantit l'abastament d'aigua. La documentació escrita no en diu res, però la prospecció permet fer una reconstrucció dels sistemes d'abastament, que, en general, s'articulaven a partir de canalitzacions procedents de les rieres i barrancs que neixen en les serralades properes: la riera d'Alforja o Maspujols portava aigua a Alforja, Riudoms i Cambrils; la riera d'Almóster abastava Reus (Morelló 2006, 55-160); la riera de Riudecanyes donava aigua als diferents assentaments d'Escornalbou, etc. Les àrees d'horta es localitzaven a tocar dels nuclis urbans i eren abastades a través de sèquies. Estan ben documentades les hortes de Reus, desaparegudes sota l'actual trama urbana. Al llarg del seu recorregut, aquestes sèquies abastaven també molins fariners a Alforja, Riudoms, Cambrils, etc. (Palau 1992, 100-102 i 115-117; Blay, Anton (dirs.) 2001, 350-399).

Les viles noves, com a nuclis de poblament concentrat, ho eren en tant que aplegaven famílies les quals, sobretot, treballaven la terra. Havien, per tant, de construir forçosament un espai agrari per cobrir les necessitats derivades de la seva supervivència i atendre la demanda de renda feudal. La construcció de l'espai agrari estava condicionada per la capacitat tècnica dels colons, limitada, en el millor dels casos, a animals de tir (bous, muls, ases), l'instrumental de llaurar (arades) i a l'estrictament manual (aixades, càvecs, falçs, etc.). Els espais agraris resultants d'aquests grups inicials, d'escassa potencialitat demogràfica i tècnica, havien de ser, en conseqüència, reduïts i proporcionals a la dimensió

del grup. Només dues escriptures donen pistes de l'assignació de terra: Reus i Montroig (Font Rius, 1969: docs. 95 i 159). Cada colon rebria vuitanta quarterades de sembradura (unes dues has., segons les mesures habituals en el Camp de Tarragona) però manquen evidències documentals per generalitzar aquest criteri d'adjudicació de terra en el conjunt del territori. Només la incorporació de nous efectius en forma de colons immigrants podria explicar l'ampliació dels camps de conreu. A l'activitat agrícola s'hi ha d'afegir la que es derivava d'una ramaderia domèstica que aprofitava els recursos naturals més immediats en les àrees destinades a la pastura, diferents segons l'època de l'any (boscos, prats, garrigues o rostolls).

La ramaderia senyorial, de dimensions molt més significatives i amb unes estratègies productives molt més complexes (transhumància, comandes¹⁹), així com la comercialització de la llana, requereix una altra mena d'anàlisi. Cap referència escrita permet saber res sobre un hipotètic aprofitament de les zones humides de la costa entre els segles XII i XV, i encara menys si es van iniciar treballs de drenatge encaminats a ampliar els conreus o adaptar-los com a pastures.

La documentació conservada, tot i les seves limitacions, aporta informacions relatives als espais agraris que van generar els primers assentaments de colons del Camp de Tarragona. Les dades han de ser processades i contrastades amb la prospecció i el treball de camp. Malgrat que una gran part del territori objecte d'estudi ha estat profundament transformat per la formació i l'ampliació de nuclis urbans, la constitució de grans complexos industrials, polígons, instal·lacions turístiques, àrees comercials i de lleure, vies de comunicació, etc., encara resten llocs i pobles on aquesta recerca és possible.

Els resultats obtinguts es poden extrapolar cap a zones de característiques semblants on el treball de camp ja no es pot fer. Exposarem un cas que permet il·lustrar les possibilitats del mètode: el Milà (l'Alt Camp).

¹⁹ Sobre gestió i tractes d'explotació relativa als ramats de bestiar del monestir de Santes Creus, vegeu PAPELL (1994).

Un cas d'estudi: el Milà

Aquest cas s'ha estudiat a partir de la documentació conservada a l'“*Index de los Indices mes moderns que es troben en lo Arxiu del Ilm. Sr. Archebisbe de Tarragona a 10 de juny de 1675 y ques troben foliats*”, més conegut com a Índex Vell (des d'ara InV), que conté registres de la documentació original que es conservava a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona abans de la seva destrucció quan els exèrcits napoleònics van ocupar la ciutat en el decurs de la guerra del Francès. Aquest còdex té 561 folis numerats i va ser restaurat el 1985.

El Milà està situat a l'oest del riu Francolí, en una zona encara de plana abans d'arribar a Alcover i les muntanyes de Prades. A grans trets, està rodejat pel nord, oest i sud pel terme d'Alcover, i per l'est riu Francolí. El 25 d'octubre 1156, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, l'arquebisbe de Tarragona Bernat Tort, i la muller del difunt Robert Bordet, Agnès, acompanyada dels seus fills, donaren a Sendret, canonge de la seu de Tarragona, el vilar de Milans amb un casal de molins al riu Francolí, del qual l'església de Santa Tecla es reserva les dècimes i les primícies (InV: f. 397v). Aquesta donació és singular per dos motius diferents: en primer lloc, els tres senyors del Camp de Tarragona atorguen conjuntament una donació sense que hi consti cap més senyor feudal. Aquesta situació fa pensar en què el territori no tenia un senyor que s'hagués encarregat de poblar-lo amb anterioritat a la manera dels *castra*, sinó que es refereix a un territori de nou domini, igual que els casos de Cambrils o Vila-seca. En segon lloc, la donació d'un vilar amb un casal de molins pot indicar un poblament ja establert a la zona, però sense una organització forta que el controlés, ja que del contrari constaria en la donació. Es podria donar el cas d'un assentament anterior que els concessionaris haguessin abandonat o alienat, per motius que desconeixem, com hem vist fer en el normand Druas d'Alençon a Constantí.

Alguns historiadors havien situat el Milà com a part del territori del Codony. Així ho apuntaven Emili Morera, posteriorment Josep Ma. Font Rius o Eufemià Fort, tot i que aquest últim va rectificar uns anys més tard (Mir 2011, 23-24). Més recentment,

Héctor Mir, després d'analitzar els precedents i la documentació, ha conclòs que no en formaria part per dos motius: en primer lloc perquè no hi ha la presència de Guillem de Claramunt, senyor territorial del Codony, al document que acabem d'anomenar, i en segon lloc, perquè en la informació conservada a l'Índex Vell no indica en cap dels documents que sigui territori del Codony (Mir 2011, 28).

La formació del nucli del Milà segueix el 1165 amb una confirmació d'Alfons I a Sendret sobre els drets d'aquest últim al Mas de Font, abans anomenat Vilar de Milans (InV: f. 397v). Dos anys més tard, Sendret infeudà la meitat del Mas de Font al seu germà Pere de Vallmoll i la seva família, en franc alou (InV: f. 397v)²⁰. Els Vallmoll serien doncs a partir d'aquell moment els senyors feudals de la meitat del domini, mentre que l'altra meitat correspondria a Sendret. Aquest document és important perquè marca els límits del domini: a l'est, el Francolí, al sud, la serra "així com va als pujols i roques", i al nord el camí de Siurana a Espinavera (Valls), fins que torna a arribar al Francolí. Els límits actuals corresponen als descrits en aquest instrument. La meitat del Milà passà, el 1170, de Pere a Ramon de Vallmoll, el seu fill.

El 1172, però, Sendret deixà la senyoria del Milà a l'Hospital dels Pobres de Tarragona (InV: f. 397v)²¹, fet que comportà més tard disputes entre els Vallmoll i l'Hospital. En aquest mateix testament, Sendret llegà drets en diferents llocs a favor dels seus nebots.

El repartiment

La població

Quatre anys després del document de donació a Sendret, ja hi ha presència de pobladors al territori del Milà. Un dels registres de l'Índex Vell, del 1160 (InV: 398v), mostra una disputa per una ter-

²⁰ Aquest regest del document va acompanyat d'una nota que diu que aquest acte "fou reprovat de fals". Durant els anys següents hi ha disputes entre els Vallmoll i l'Hospital dels Pobres de Tarragona pels drets al Milà, i probablement aquesta nota hi estigui relacionada.

²¹ "*també deixa la senyoria del seu mas ab la coma major y vilar*" (InV: f. 398r)

ra entre els germans Bernat de Rabinat i Pere Curtio, per una banda, i Sendret, el seu germà Pere i Pere Ramon, per una altra. Els primers van tornar una terra als segons perquè els hi havien pres injustament. El 1165 es documenta als Vallmoll, i el 1171, a Pere de Villavessa, donant una terra a Sendret. Fins aquest moment doncs, es té constància de tres famílies: els Vallmoll, els Rabinat i els Curtio o Curtit²²; i quatre individus més: Sendret, Pere Ramon, Pere (germà de Sendred) i Pere de Villavessa.

A partir d'aquest moment, entre els anys 1173 i 1180 es registren transaccions i establiments sobre cases i peces de terra. La primera, el 1173, és una permuta entre Pere de Ribatallada i Berenguer d'Olesa d'una peça de terra al Milà per una a les Morisques²³, retenant Olesa la peça del Milà (InV: f. 399r). Berenguer d'Olesa tenia una casa al Milà que afrontava amb la casa que Pons de Barberà, canonge i governador de l'Hospital, donà el 1178 a Bernat de Fortià i Ermessenda, així com una coma de terra per plantar-hi oliveres (InV: f. 400r). Pons també va concedir al voltant d'aquestes dates²⁴ a Vidal, batlle reial, dues cases de l'hospital per acabar de construir amb les condicions següents: *“que cobre la casa mes baixa ab terrat, i tinga lloc aparellat en ella, en les quals los governadors de dit hospital sempre que hi vindran si puguen posar tres cavalcadures. La altra casa cobrira de teula, y en ella tindra tres llits aparellats, sempre que vinga dit governador de l'hospital, ahont sia servit com a senyor per los homens que hi seran”* (InV: f. 400v).

Ramon de Vallmoll i els seus hereus van rebre el 1180 la meitat del mas o vila del Milà que Sendret havia adquirit dels senyors de Tarragona, amb la meitat dels estacaments o firmaments, de mà de Pons de Barberà (InV: f. 399v). L'instrument hauria marcat la condició que ambdós batlles havien de rebre les rendes alhora, no per separat, segurament, per evitar frauds o malentesos poste-

²² Es parla de família perquè en un document de 1174 (InV: f. 399v) hi consten Ermessenda, vídua de Bernat Rabinat, amb els seus fills, i també Pere Curtit amb els seus fills.

²³ Les Morisques és un topònim situat entre els termes de Torredembarra i Creixell.

²⁴ El regest no recull la data del document però es pot deduir que havia de ser al voltant d'aquests anys perquè Pons de Barberà n'era governador de l'Hospital.

riors. Sis anys més tard, la mare de Ramon, Adaleis, juntament amb els seus fills, entrà en disputa amb l'Hospital per l'honor del mas del Milà. L'arquebisbe i Vidal, el batlle reial, van resoldre que ambdós tinguessin l'honor tal com el tenien, és a dir, l'hospital rebria tres parts dels establiments, firmaments, ferreria, i tot el que toqués a dret del senyor, i Adaleis, una part que pagaria al batlle de l'hospital. Com que la documentació conservada és a base de registres no es poden detallar quins eren els drets que tenien, ni a quins drets es referia aquesta disputa, però probablement hi va haver una forta disminució de les rendes dels Vallmoll en aquest moment, ja que en la primera donació, Sendret els havia atorgat la meitat dels drets, mentre que en aquell moment una part quedaven reduïts a la meitat, de manera que als Vallmoll els restava només una quarta part del total. Aquesta disminució estaria relacionada amb la referida menció, en una nota del registre, de la falsedat del document de 1167, en què els Vallmoll rebien de Sendret la meitat del Milà en franc alou (InV: f. 397v). És molt probable que declarar falsa aquesta venda ajudés a redistribuir els drets del senyoriu.

En el document de 1180, del què s'ha parlat, s'hi menciona la ferreria per primera vegada. L'any 1194, en la formalització d'un empenyorament i dues donacions, s'identifiquen més pobladors i es pot delimitar un petit espai agrari afrontant amb el rec del molí (InV: f. 400v-401r). El 1216, Berenguera de Molariga i Ferrer de Pruna van vendre a Arnau d'Alforja, hospitaler, i a l'Hospital dels Pobres de Tarragona, unes cases a la vila del Milà amb les següents afrontacions: les cases de Berenguera Molariga, el farraginal de Berenguer Domingo, les cases de Ramon Prontó i el carrer.

El 1252 l'arquebisbe de Tarragona exigí fidelitat als habitants del mas del Milà (InV: f. 399r): "*Manant a Guillem de Soler, Guillem de Vallmoll, i a tots los consorts y hereus d'ells i tots los homes del mas Milà que fermen dret en pau o en guerra en ma de dit hospitaler [Pere Bernat] o de son balle que li responguen com a senyor en fermaments, stabliments, fabrega y totes altres coses tocants a dret del senyor. Emperò se reté la potestat de la fortalesa que allí és*". En el peu del registre cita els dos documents en què estaven relacionats els Vallmoll i els seus drets, esmentats anteriorment. Això podria ser doncs un acte de força després de les disputes.

El 1261 es documenta l'establiment de Ramon de Vilafranca, hospitaler, i Guillem de Vallmoll a Orset del Milà i la seva muller, Marca, d'un forn amb la condició que "l'escalfin cada dia" (InV: f. 401v). Aquí es veu com els dos senyors del Milà, Guillem de Vallmoll i l'Hospital dels Pobres de Tarragona encara actuen junts en alguns establiments a la vila, com ara la concessió del forn.

L'any 1272 Guillem de Soler i la seva muller van vendre a Bertran de Solans i la seva muller Bernarda unes cases al castell que tenien per l'hospitaler de Tarragona amb la condició que hi tinguessin dues màrfegues preparades i lloc a l'estable per a tres animals (InV: f. 401v). Aquestes cases són les mateixes que es donaren a Vidal noranta anys abans, amb pràcticament les mateixes condicions. Les afrontacions de les cases, el 1272, eren les cases de Pere Solana, les de Berenguer Olesa (igual que en l'altra donació), amb la vall de la vila i amb el camí públic. Així, durant el segle XIII es documenten sis cases diferents: per una banda les tres que s'acaben de citar, i per l'altra les que surten en la donació de 1216, que no poden ser les mateixes que aquestes perquè aquí no es documenten afrontacions a farraginals. Tot i això, no es pot afirmar si les dues cases estaven situades a banda i banda del camí o només en un costat. Les cases de l'Hospital i les dues que hi afronten estarien situades al sud del carrer Major del Milà, ja que una d'elles limita amb la vall de la vila i pel sud la vila afronta amb un torrent.

Al Milà doncs, a finals del segle XIII hi hauria hagut unes sis cases, un forn, un molí i una farga. L'assentament no deuria créixer gaire més, ja que al 1392 s'hi compten 8 focs.

L'espai agrari

Les primeres mencions de terres al Milà daten del 1160 i el 1173, en ambdós casos sense especificació de cultius ni afrontacions. El 1178 Bernat de Fortià i Ermessenda reberen del governador de l'hospital de Tarragona, Ponç de Barberà, a més d'una casa, ja citada, una coma de terra dins la vila per tal que hi plantessin oliveres. Les condicions serien les següents: pel que fa a la part dels cereals, l'hospital donaria la meitat de la llavor i les despeses de l'era, i a canvi rebria la llauró de la terra (el cost de llaurar-la), després de treure-hi la *batedura* (batuda) i els esplets. Pel que fa

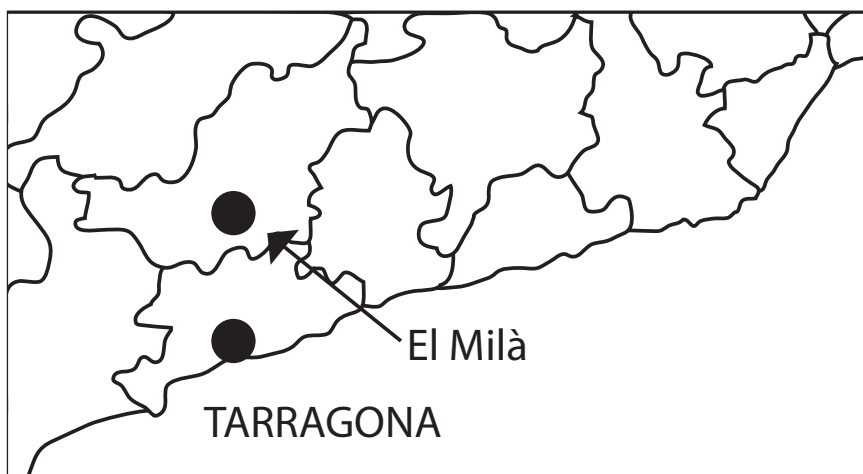
a les oliveres, de les ja existents n'hauria de donar el cinquè, i de les altres, la meitat. És habitual que els establiments detallin les condicions de les donacions, però tot i això, no n'hi ha cap més de recollit al Milà perquè l'Índex Vell és un recull de regestos i aquestes dades no s'acostumen a registrar.

El 1194 hi hagué tres transaccions amb peces de terra que permeten establir l'espai de cultiu i quants posseïdors hi havia en aquell espai. Entre els tres documents que mencionen tres peces de terra hi consten afrontacions comuns: el rec del molí i la paret antiga o marge gros²⁵. Entre aquests dos límits s'hi compten correlativament les terres de Pere i Martí Curtit, Bernat d'Insula, Guillem de Vallmoll, Pere Sendret i el secà de Guillem dels Horts. Els conreus però, no es mencionen. Aquests camps estarien situats al nord de l'actual Molí d'en Ricard, a un quilòmetre del poble, que és l'antic molí fariner que mencionen els documents. El parcel·lari estaria en una zona especialment fèrtil, ja que el molí és al costat de la llera del riu Francolí (fig. 1).

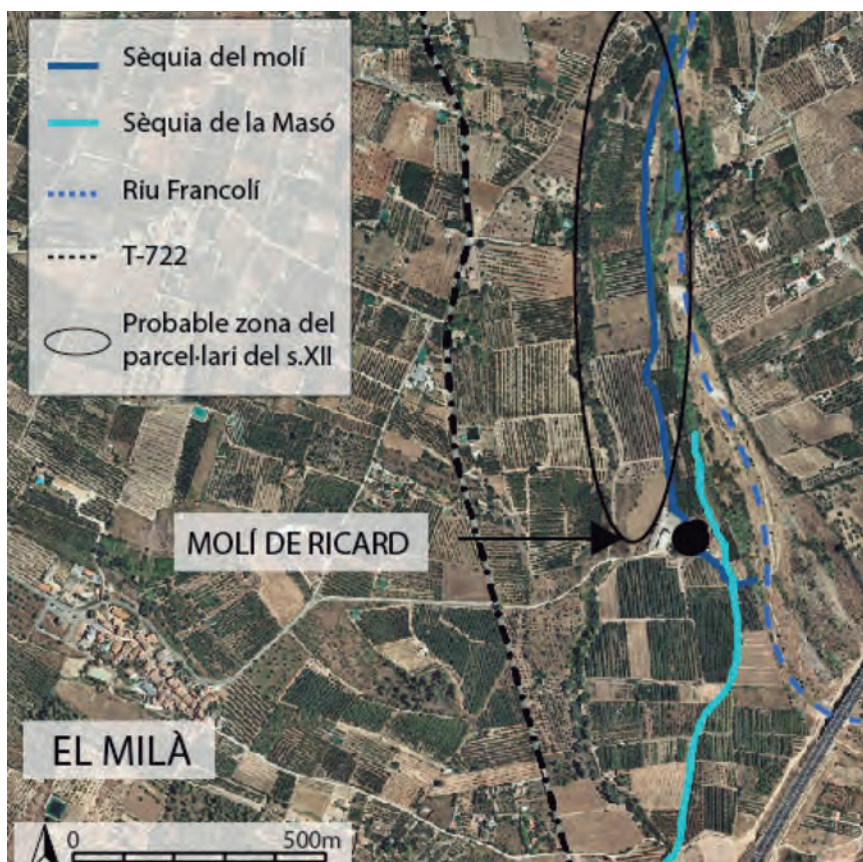
El Molí de Ricard, un molí paperer en la seva última etapa, s'abastia a través d'una sèquia de poc més d'un quilòmetre de llarg que captava l'aigua al riu Francolí²⁶. Al llarg de la sèquia hi ha diverses derivacions que permeten aprofitar l'aigua per al rec de les parcel·les contigües a la canalització, probablement com ja passava a l'Edat Mitjana. El canal de desguàs del molí va a parar a la sèquia de la Masó, una sèquia que es capta prop del molí de Ricard, però que condueix l'aigua per regar el terme de la Masó i els següents.

²⁵ No s'ha pogut identificar el marge gros o la paret antiga entre el parcel·lari.

²⁶ La informació relativa al Molí de Ricard l'han proporcionada els germans Joan i Josep Padrell Padrell, els actuals propietaris del casal de molins.

El Milà: mapa de situació

Plànol de situació del Milà i el Molí de Ricard

El que es cultivava en aquestes terres és desconegut, més enllà d'algunes mencions concretes, com la de les oliveres del 1178, la referència d'una vinya el 1247, (InV: f. 401v), o les vagues mencions als cereals, en censos i les accions de llaurar per sembrar, o batre. Malauradament, en aquests casos no es mencionen les afrontacions, i per aquesta raó no es poden situar en l'espai.

Tampoc se sap què es conreava en els honors que surten uns anys més tard, a finals del s. XIII. En aquest moment s'intueix un nou impuls colonitzador, ja que els propietaris de les terres havien canviat de cognoms respecte el segle anterior. En un document de donació d'una peça de terra per part de Guillem, hospitaler de la seu de Tarragona, a Bertran de Salanova i Bernarda, la seva esposa, es veu com en els límits d'aquesta terra hi surten quatre honors de quatre persones diferents, totes elles amb cognoms nous: Bernarda, Ramon Vives, Berenguer Rodon i Noé Asseyaga. A més, aquest document aporta una altra dada interessant: la menció del camí de Tarragona com a límit de la terra. Com que només s'anomena una vegada no es poden situar les parcel·les amb precisió, però sí que es poden localitzar, de nou, un xic allunyades del nucli de població, aquesta vegada tocant amb el camí de Tarragona. Actualment, el traçat d'aquest camí correspon aproximadament a la carretera T-422, però no es pot localitzar en quina alçada hi havia les parcel·les.

Els parcel·laris medievals no eren grans extensions de terreny sinó més aviat tot el contrari. En casos ja ben estudiats, com l'horta de Puigcerdà (Kirchner *et alia* 2002) o Tortosa (Puy *et alia*, 2014), es veu com aquests espais són com petites illes de parcel·les distribuïdes de manera desigual pel territori, triant molt bé les zones a què dediquen cada cultiu. Per situar-les ens valem dels límits que s'esmenten en cada costat, però també, en un primer moment, de l'anàlisi de la morfologia de l'espai del voltant dels assentaments. Finalment s'ha de trepitjar el territori per identificar-los amb certesa.

Consideracions finals: línies de recerca futures

En primer lloc, l'article obre interrogants sobre la qüestió del poblament anterior a mitjan s. XII de les terres de plana del Camp de

Tarragona. Fins a quin punt havien tingut èxit les empreses colonitzadores anteriors? Com estava estructurat aquest poblament? En el cas del Milà es dona el Mas de Font anteriorment anomenat Vilar de Milans, a més d'un casal de molins; per tant, sembla que hi hauria hagut una població anterior. En aquestes mateixes jornades, E. Gort feia referència a les mencions de vilars en les primeres donacions com una de les incògnites per desvetllar, també en parlà H. Mir en el seu estudi sobre el Codony i es qüestionà si podien ser uns indrets explotats per diverses famílies. Heus aquí el primer interrogant.

En segon lloc, una altra línia de recerca és la identificació de qui eren i d'on venien, tant els organitzadors del poblament, com els mateixos pobladors. El Milà es va donar als Vallmoll, que com el seu cognom indica, venien d'un indret proper. Podrien ser fills segons o tercers que no tinguessin herència i que volguessin ells mateixos buscar nous territoris per poblar? Potser el mateix que haurien fet els seus pares?

En tercer lloc, es podrien reconstruir els vincles feudovassallàtics dels posseïdors dels drets que s'articulen al voltant d'aquests assentaments. S'ha vist com al Milà, tot i ser un nucli petit, s'hi observen nivells jerarquitzats que arriben, fins i tot, a generar disputes en relació als diferents drets jurisdiccionals que hi tenien. És el cas del plet entre Adaleis i l'hospital de Tarragona, per exemple, en el què arriba a intervenir-hi el batlle del rei i l'arquebisbe de Tarragona.

En quart lloc, el Milà és un cas del nou model de colonització. Les necessitats dels conqueridors havien canviat d'un segle abans, respecte al territori de pocs quilòmetres al nord i a l'est. Ara, el territori —i la gent— ja no s'estructurarà entorn d'una xarxa de castells termenats, sinó a través de la concessió de cartes de poblament que menen a la concentració i a l'estabilització de la població. El resultat serà la creació d'una xarxa de viles noves. L'enfortiment del poder central del comte de Barcelona i la caiguda de Tortosa i Lleida, explicarien aquests nous patrons d'assentament, on els castells deixarien de ser grans fortificacions per passar a ser un nucli a partir del qual s'articula la població. Al Milà, per exemple, la fortificació s'esmenta en una donació de cases situades dins la fortalesa, però no com a element amb funcions essencialment militars.

Per últim, aquest exemple local és una petita mostra de com es poden treballar aspectes essencials de l'organització dels paisatges de conquesta: la reconstrucció dels assentaments i els espais agraris que s'hi vinculaven. La combinació i la contrastació de les informacions de la documentació d'arxiu, l'arqueologia espacial i l'estudi dels parcel·lars són eines imprescindibles a l'hora de localitzar els espais de conreu inicials i, per descomptat, per entendre els processos de colonització.

Fonts i Bibliografia

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. 2003. "Ús formal del català a la Catalunya Nova els anys 1154 i 1173. Reflexions metodològiques sobre història, lingüística històrica i sociolingüística". A: *Estudis Romànics*, 25, 7-38.
- BARCELÓ, Miquel. 2005. "La *spurcitia paganorum* que había en Coria antes de la conquista cristiana en junio de 1142 d.C.", M. Barceló y J. Martínez Gázquez (ed.), *Musulmanes y cristianos en Hispania durante las conquistas de los siglos XII y XIII*, Universitat Autònoma de Barcelona, 63-70.
- BATET, Carolina. 1996. *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal: la Marca del comtat de Barcelona als segles X-XI*. Institut d'Estudis Penedesencs. Vilafranca del Penedès.
- BENSCH, Stephen P. 2000. *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*. Proa, Barcelona.
- BISSON, Thomas. N. 1984. *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. Berkeley, UP.
- BLAY, J. – ANTON, S. (dirs). 2001. *El patrimoni de molins de la demarcació de Tarragona. Anàlisi i estratègies d'intervenció*. Diputació de Tarragona.
- BOFARULL, Pròsper de: 1836. *Los condes de Barcelona vindicados*, vol. II. Barcelona. Edició facsímil, 1988.
- BOLÒS, Jordi. 1998. "Els pobles de Catalunya a l'edat mitjana. Aportació a l'estudi de la morfogènesi dels llocs de poblament". A: Jordi Bolòs – Joan J. Busqueta (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, II, Universitat de Lleida, 69-138.
- ERITJA, Xavier. 2003. "L'estructuració feudal d'un nou territori al segle XII: l'exemple de Lleida", a: M. Barceló et alia (eds.), *El*

feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català, PUV, 293-314.

ESPAÑOL, Francesca. 1983. "Les cartes de població de Vilallonga", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4, Universitat de Barcelona, ps. 87-106.

FACI, F. Javier 1991. "Algunas observaciones sobre la restauración de Tarragona", *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 469-485.

FELIU, G. – SALRACH, J. M. (dirs.). 1999. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, 4 vols. Barcelona: Fundació Noguera.

FERRER, Antoni. 2015. *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval (segles XIII-XVI)*. València: PUV.

FERRER MALLOL, M. Teresa. 1990. "Els redemptors de captius: mostolafs, eixees o alfaquecs (segles XII-XIII)", *Medievalia* 9, 85-106.

FONT RIUS, Josep M. 1969/1983. *Cartas de población y franquicias de Cataluña*. CSIC, Barcelona – Madrid.

FOREY, Alan J. 1973. *The Templars in the Corona de Aragón*. Oxford University Press.

GORT, Ezequiel. 1990. *La cambreria de la seu de Tarragona (segles XII i XIII)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.

GUINOT, Enric. 2009. "Una migració medieval: la colonització feudal al País Valencià al segle XIII", a: J. Santesmases (ed.), *Els processos migratoris als territoris de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Institut Ramon Muntaner, Cossetània, 31-52.

GUINOT, Enric. 1999. *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València Medieval*, 2 vols., Eliseu Climent, ed., València.

GUINOT, E. - TORRÓ, J. (eds). 2007. *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, PUV, València.

IGLESIES, Josep. 1930. *Delimitació del Camp de Tarragona: la font històrica en la delimitació de les comarques catalanes*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera.

KIRCHNER, H. – VIRGILI, A. 2015. "De Turtusha a Tortosa. La ciutat abans i després de la conquesta catalana". *Actes del V*

- Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, vol. 1, ps. 117-143. Barcelona.
- KIRCHNER, Helena, *et alia*. 2002. KIRCHNER, H., OLIVER, J., VELA, S. *Aigua prohibida. Arqueologia hidràulica del feudalisme a la Cerdanya. El canal reial de Puigcerdà*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- MAS, ANTONI. 2000. "Ideologia, topònims i llinatges. Algunes consideracions sobre l'ús de la toponomàstica i de l'etimologia dom a Font de l'origen dels "repobladors" de Mallorca (segles XIII i XIV)", *Mayurqa* 20, 123-143.
- MCCRANK, Lawrence J. 1976-77. "La restauración eclesiástica y reconquista en la Cataluña del siglo XI. Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona". A: *Analecta Sacra Tarraconensia*. Barcelona, 1979, 49-50.
- MCCRANK, Lawrence J. 1977. "Restauración canónica e intento de reconquista de la sede Tarraconense (1076-1108)". A: *Cuadernos de Historia de España*, LXI-LXII. Buenos Aires, 145-245.
- MIQUEL, Marina. 1994. *Repoblació i feudalització a la marca del comtat de Barcelona: l'articulació social d'un espai de frontera (930-1050)*. Tesi de llicenciatura, inèdita. Universitat de Barcelona.
- MIQUEL, Marina. 1997. "In ipsa marcha extrema. Les terres del Gaià als segles X-XI", a: *La Resclosa* 1, pp. 27-35.
- MIR, Hèctor. 2011. *El Codony a inicis del segle XVI. Paisatge, economia i societat dels antics llocs i termes del Codony a partir d'un capbreu de 1510*, Tarragona.
- MORELLÓ, Jordi. 2005. "Els segles medievals: l'aigua com a empriu", a: Jordi Morelló i Daniel Piñol, *La lluita per l'aigua a Reus. Abastament, gestió i conflictes, des dels orígens fins a principis del segle XX*. Ajuntament de Reus.
- ORDEIG, Ramon. 2007. *Diplomatari de la catedral de Vic. Segle XI*. Fascicle quart. Vic.
- PALAU, Salvador. 1992. *Els molins fariners hidràulics de Catalunya*. Museu – Arxiu Comarcal de Montblanc.
- PAPELL, Joan. 1994. "L'economia ramadera del monestir de Santes Creus a finals del segle XII", *Historia et Documenta. Revista de divulgació històrica i del fons documental de l'Arxiu Històric Comarcal. Valls (Alt Camp)* 1, ps. 41-55.

- PAPPÉ, Ilan. 2011. *La limpieza étnica de Palestina*. Barcelona: Ed. Crítica.
- PHILLIPS, Jonathan. 2007. *The Second Crusade. Extending the Frontiers of Christendom*. New Haven and London: Yale University Press.
- PLADEVALL, Antoni. 1991a. “Maduresa de l'església dels comtats catalans: la restauració de la metròpoli de Tarragona”, Maria Carme Mas – Eliseu A. Soler (eds.), *Recull Ignasi Mallol i Casanovas (1892-1940)*, Tarragona, Margalló del Balcó.
- PLADEVALL, Antoni. 1991b. *La Metròpoli de Tarragona. Nou-cents anys de la seva restauració medieval*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 1991.
- PUY, Arnald, *et alia*. 2014. PUY, A., BALBO, A., KIRCHNER, H., VIRGILI, A. “The evolution of Mediterranean wetlands in the first millennium A.D. The case study of Les Arenes floodplain (Tortosa, NE Spain)”, a *Geoderma* 232-234 (2014), pp. 219-235.
- ROVIRA, Montserrat. 2012. *La formació i afirmació del llinatge Castellet: entre la cort comtal i les conquestes (segles X-XII)*. TFM, inèdit. UAB.
- SÁNCHEZ, Manuel. 1995. *El naixement de la fiscalitat d'estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic: Eumo i UdG.
- SERRA, Ramon. En premsa. *Quan la Torre fou dita d'en Bares. Conquesta i feudalització del Baix Gaià, segles XI-XIII*. Ajuntament de Torredembarra.
- SERRANO, Josep. 2000. *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*. 2 vols. Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Estudis, 25).
- SOTO, Ricard. 2009. “La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca”, a: J. Santesmases (ed.), *Els processos migratoris als territoris de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Institut Ramon Muntaner, Cossetània, 53-72..
- TORRÓ, Josep. 2000. “Jérusalem ou Valence: la première colonie d'Occident”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 5 (sept.-oct.), 983-1008.
- TORRÓ, Josep. 2001. “Viure del botí. La frontera medieval com a parany historiogràfic”, *Recerques* 43, 5-32.
- TORRÓ, Josep. 2008. “Colonizaciones y colonialismo medievales. La experiencia catalanoaragonesa y su contexto”, Gloria Cano

- y Ana Delgado (eds.), *De Tartessos a Manila: siete estudios coloniales y poscoloniales*, PUV, Valencia, 91-118.
- UDINA, Federico. 1951. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona.
- VIRGILI, Antoni. 1997. "Acerca del quinto templario. La Orden y los condes de Barcelona en la conquista de al-Andalus", *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2, 775-802.
- VIRGILI, Antoni. 2001a. *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200*, València, Universitat Autònoma – Universitat de València.
- VIRGILI, Antoni. 2001b. "Conqueridors i colons a la frontera: Tortosa, 1148-1212", *Recerques* 43 (2001) 47-76
- VIRGILI, Antoni. 2008. "El Penedès: un espai conquerit, plataforma de conqueridors (segles X-XII)", Roger Benito (ed.), *De la Marca Hispànica a les terres de marca: el Penedès*. XVII Jornades d'Estudis Penedesencs. Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 9-24.
- VIRGILI, Antoni. 2010. "Gent Nova. La colonització feudal de la Catalunya Nova (segles XII-XIII)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 21, 77-102.
- VIRGILI, Antoni. 2011. "El Camp de Tarragona entre l'antiguitat tardana i el repartiment feudal (segles XI-XII). Historiografia i arqueologia". *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, vol. I, Tarragona, 47-66.
- VIRGILI, Antoni. 2011b. "Els aragonesos en la conquesta del Baix Ebre (1148-1212)", *Recerques* 62, 37-68.
- VIRGILI, Antoni. En premsa. "War and booty as incentives for emigration. Tortosa and al-Andalus (12th-13th centuries)", *La conquista sin fin. Al-Andalus y las Américas (s. XIII-XVII): destrucción y construcción de sociedades*. Coloquio Internacional. Granada, 2010.

ÍNDIX

Presentació.....	5
Cruzados normandos en la frontera del Ebro y el caso de Tarragona (Lucas Villegas-Aristizábal)	11
La forja i el desenvolupament del condomini de Tarragona (Eduard Juncosa Bonet)	41
La colonització i la formació de les poblacions del Camp de Tarragona i el Priorat (Ezequiel Gort Juanpere)	73
Reconquesta i repoblació de la Conca de Barberà (Josep Maria Sans i Travé)	85
La colonització feudal del Camp de Tarragona: dels <i>castra</i> a les viles noves (ss. XI-XIII). Connexions amb Tortosa (Antoni Virgili Colet · Montserrat Rovira Rafecas).....	127

La repoblació del Camp de Tarragona. Estat de la qüestió aplega les conferències de les I Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, en les quals diversos professors i estudiosos van exposar les línies actuals d'investigació sobre la reconquesta i repoblació cristiana al sud de Catalunya, preferentment al segle XII, una història sens dubte èpica i fundacional.

Lucas Villegas ens parla de la influència de les creuades i la participació normanda —es especial de Robert Bordet o d'Aguiló, príncep de Tarragona—, i no com a un fet aïllat sinó com a una altra guerra santa animada pels arquebisbes i els papes i en col·laboració amb els comtes de Barcelona.

Eduard Juncosa tracta la qüestió del cosenyoriu de la ciutat de Tarragona que exercien per indivís els comtes-reis i l'arquebisbe.

Ezequiel Gort defensa la tesi que, amb anterioritat a aquesta colonització medieval, hi havia comunitats pageses que, al no estar sota el control feudal i pagament de rendes, no generaven documentació però eren població real. Serà amb la caiguda del poder musulmà a Siurana (1153) a mans cristianes i, sota l'empenta feudal, que el procés colonitzador tiraria endavant.

Josep Maria Sans Travé enllaça el cas de la Conca de Barberà amb el Camp de Tarragona, des dels segles X al XII, i com a figura central Ramon Berenguer IV, que eixampla el comtat de Barcelona cap a occident, situant la frontera a tocar de l'Aragó, i amb la cooperació de nobles i institucions religioses, com fou el cas dels cistercencs a Poblet.

Antoni Virgili compara els casos de Tarragona i de Tortosa, més dificultós militarment i econòmicament en el cas de la ciutat ebrenca.

Montse Rovira analitza el Milà, com a nou model de repoblació amb les cartes de població de noves viles i ja no tant amb una xarxa de castells termenats.

SILVA editorial